

Negativ sosial kontroll på skolen

Rapport 2024 - 3

Proba-rapport nr. 2024 - 3, Prosjekt nr. 23005

ISSN: 1891-8093

TT/JLH, JP, KMV, GMV 16.02.2024

--

Offentlig

--

Negativ sosial kontroll på skolen

Utarbeidet for Integrerings- og mangfoldsdirektoratet

Forord

På oppdrag for IMDi har Proba samfunnsanalyse undersøkt hvordan negativ sosial kontroll kan utspille seg mellom elever på skolen. Undersøkelsen er basert på intervjuer med sentrale aktører og hjelpetjenester med erfaring med tematikken, casestudier i åtte skoler, en spørreundersøkelse til mangfoldsrådgivere og en gjennomgang av tidligere forskning.

Prosjektet har hatt en referansegruppe bestående av representanter fra Kompetanseteamet mot negativ sosial kontroll og æresrelatert vold (Bufdir), Utdanningsdirektoratet, en forsker på mobbing og skolemiljø, Hjelpekilden og Røde kors. Kontaktperson i IMDi har vært Katrine Bakke Lossius.

Vi vil takke vår oppdragsgiver i IMDi og referansegruppa for god dialog og nyttige innspill underveis. En særlig takk går til alle informanter som har delt sine erfaringer og synspunkter med oss.

Prosjektleder var frem til juli 2023 Jens Lunnan Hjort. Deretter overtok Trude Thorbjørnsrud som prosjektleder. Prosjektmedarbeidere har vært Kaja Meeg Valvatne, Jens Plahte og Gro Vestøl.

Innhold:

SAMMENDRAG OG KONKLUSJONER.....	1
ENGLISH SUMMARY.....	6
1 INNLEDNING	10
1.1 Bakgrunn	10
1.2 Problemstillinger	11
1.3 Metode.....	12
1.3.1 Litteraturgjennomgang.....	12
1.3.2 Intervjuer med sentrale aktører.....	13
1.3.3 Spørreundersøkelse til mangfoldsrådgivere	13
1.3.4 Casestudie ved åtte skoler	13
1.3.5 Referansegruppe	15
1.3.6 Metodiske begrensninger og etiske betraktninger	15
2 NEGATIV SOSIAL KONTROLL MELLOM JEVNALDRENDE	17
2.1.1 Ulike forståelser av negativ sosial kontroll.....	17
2.1.2 Omfang av negativ sosial kontroll mellom jevnaldrende.....	19
2.1.3 Når oppstår negativ sosial kontroll mellom jevnaldrende?	20
2.1.4 Hvem er særlig utsatt for negativ sosial kontroll fra jevnaldrende?	24
2.1.5 Former for negativ sosial kontroll på skolen	26
2.2 Mobbing og annen uønsket atferd mellom elever.....	27
2.2.1 Ulike forståelser av mobbing	27
2.2.2 Former for mobbing og mobbingens konsekvenser	29
2.2.3 Hvordan og hvorfor oppstår mobbing mellom elever?.....	30
2.3 Oppsummering og diskusjon	31
3 HVORDAN UTSPILLER NEGATIV SOSIAL KONTROLL MELLOM ELEVER SEG?.....	32
3.1 Hva er det som kontrolleres?.....	32
3.1.1 Jenter skal vise anstendighet og ærbarhet.....	33
3.1.2 Maskulinitet og mannsrolle	36
3.1.3 Kontroll i kjæresteforhold.....	39
3.1.4 Seksuell orientering og kjønnsuttrykk	41
3.1.5 Religionsutøvelse	43
3.1.6 Gruppepress og klikkdannelse	45
3.2 Hvordan utøves negativ sosial kontroll mellom elever?.....	47
3.3 Hvordan forstår elevene selv det de opplever?	48
3.4 Hvem er særlig utsatt for negativ sosial kontroll fra jevnaldrende og medelever?	50
3.4.1 Kulturell bakgrunn.....	50
3.4.2 Kjønn og seksuell orientering	51
3.4.3 Andre faktorer	52
3.5 Motivasjon, holdninger og verdier	53
4 SKOLEN SOM ARENA FOR NEGATIV SOSIAL KONTROLL	55
4.1 Når er skolen en arena for negativ sosial kontroll?.....	55
4.1.1 Skolen som en forlengelse av andre arenaer	57
4.1.2 Homogene miljøer	58
4.1.3 Skolemiljø har betydning	59
4.1.4 Skolen som fristed	60
4.2 Har skolene oppmerksomhet på negativ sosial kontroll mellom elever? ..	61

4.2.1	Hvordan oppfatter skolens ansatte fenomenet negativ sosial kontroll?...	61
4.2.2	Skolenes oppmerksomhet på negativ sosial kontroll.....	62
4.2.3	Er negativ sosial kontroll mellom elever et utbredt problem?	62
4.3	Mobbing eller negativ sosial kontroll?.....	63
4.4	Oppsummering	65
5	SKOLENS HÅNDTERING AV NEGATIV SOSIAL KONTROLL.....	67
5.1	Skolenes arbeid mot negativ sosial kontroll mellom elever	67
5.1.1	Forebyggende arbeid.....	68
5.1.2	Håndtering av tilfeller av negativ sosial kontroll mellom elever	75
5.1.3	Bruk av opplæringsloven i arbeidet med negativ sosial kontroll	82
5.2	Kompetanse og kompetanseheving blant ansatte.....	85
5.3	Samarbeid i håndteringen av negativ sosial kontroll mellom elever	87
5.3.1	Internt samarbeid på skolene	88
5.3.2	Samarbeid med andre tjenester	89
5.3.3	Hva skal til for å lykkes med godt samarbeid?	90
5.4	Hva er erfart god praksis mot negativ sosial kontroll mellom elever?.....	91
5.5	Oppsummering	92
6	KONKLUSJONER OG ANBEFALINGER	93
6.1	Negativ sosial kontroll og andre skolemiljøutfordringer	93
6.1.1	Likheter og forskjeller.....	93
6.1.2	Sammensatte utfordringer	94
6.1.3	Begrepsbruk og tolkningsrammer	95
6.2	Implikasjoner for skolenes arbeid mot negativ sosial kontroll mellom elever	96
6.3	Anbefalinger.....	97
	LITTERATUR.....	101

Sammendrag og konklusjoner

Resymé

Tidligere forskning på negativ sosial kontroll har hovedsakelig rettet seg mot negativ sosial kontroll innad i familien. I dette prosjektet har vi sett på hvordan negativ sosial kontroll kan utspille seg mellom unge i en skolekontekst. Vi finner at ungdom som kommer fra miljøer preget av patriarkalske og kollektivistiske verdier og æreskultur, kan være preget av bestemte holdninger og verdier og at dette kan utspille seg gjennom ulike former for negativ sosial kontroll mellom ungdom. Slik negativ sosial kontroll kan for eksempel knytte seg til seksualitet, kjærestereelasjoner og omgang med det motsatte kjønn. Det kan også være svært lav aksept for ulike former for skeivhet, samt at det i religiøse grupper kan være press om å ha en bestemt atferd knyttet til religionsutøvelse. Vi finner imidlertid også eksempler på sterkt gruppepress mellom ungdom som ikke er basert på eller begrunnet med religiøse og/eller kulturelle normer.

Bakgrunn

På oppdrag fra Integrerings- og mangfoldsdirektoratet (IMDi) har Proba samfunnsanalyse gjennomført en utredning om negativ sosial kontroll mellom elever på skolen. Negativ sosial kontroll defineres som «*press, oppsyn, trusler eller tvang som systematisk begrenser noen i sin livsutfoldelse eller gjentatte ganger hindrer dem i å treffe selvstendige valg om eget liv og fremtid*» (Kunnskapsdepartementet 2021).

Negativ sosial kontroll har i stor grad blitt brukt som en samlebetegnelse for ulike former for frihetsberøvende oppdragelsespraksiser med rot i patriarkalske og kollektivistiske tradisjoner, og forbindes ofte med noe som skjer innad i familier og storfamilier, eventuelt innad i visse minoritetsmiljøer eller trossamfunn. Forskningen på feltet har hovedsakelig rettet seg mot negativ sosial kontroll innad i familien, først og fremst i form av foreldre-restriksjoner. De siste årene har imidlertid IMDis mangfoldsrådgivere (tidligere minoritetsrådgivere) rapportert om at negativ sosial kontroll også kan utøves mellom ungdommer og på skolen, og at dette kan påvirke elevenes læringsmiljø negativt. Kontrollen kan dreie seg om for eksempel parforhold og seksualitet, påkledning, venner og religionsutøvelse.

Formålet med vårt prosjekt har vært å fremskaffe mer kunnskap om hvordan negativ sosial kontroll utspiller seg mellom unge i en skolesammenheng. Vi har også undersøkt hvordan skolene oppfatter negativ sosial kontroll og hvordan de jobber med forebygging og håndtering.

I mange tilfeller kan det være utfordrende å skille mellom negativ sosial kontroll og andre former for uønsket atferd mellom elever. En del av oppdraget har derfor også vært å undersøke hvordan negativ sosial kontroll både ligner, og skiller seg fra, andre fenomener, som for eksempel mobbing og utestenging.

Problemstillinger og metode

I prosjektet har vi undersøkt hvordan negativ sosial kontroll utspiller seg mellom elever, i hvilke grupper og situasjoner det oppstår, hva som utløser det, og hvilke holdninger og verdier som ligger bak negativ sosial kontroll mellom ungdom. Vi har sett på hvem som utsettes for dette, og om LHBTIQ+-personer er særlig utsatte.

Videre har vi undersøkt likheter og forskjeller mellom negativ sosial kontroll, mobbing og annen uønsket atferd mellom elever, hvilke begreper elever, lærere og andre skoleansatte bruker for å forstå negativ sosial kontroll mellom elever, og om mobbing i

større grad tolkes som negativ sosial kontroll når elever med innvandrerbakgrunn er involvert.

Videre har vi sett på om skolene opplever negativ sosial kontroll som et utbredt problem, hvordan de jobber med dette, og hva som skal til for å lykkes i arbeidet. Vi har også undersøkt om skolene følger opplæringslovens bestemmelser i saker som dreier seg om negativ sosial kontroll, og om det fattes såkalte 9 A-vedtak i slike saker.

Vi har besvart problemstillingene ved hjelp av flere metoder. Vi har gjennomgått eksisterende litteratur om negativ sosial kontroll og mobbing og gjennomført dybdeintervjuer med sentrale aktører og hjelpetjenester med erfaring med tematikken. Videre har vi gjennomført en spørreundersøkelse blant IMDIs mangfoldsrådgivere og en case-studie ved åtte skoler, herunder seks videregående og to ungdomsskoler. I case-studiene gjorde vi dybdeintervjuer med rektorer, lærere, ansatte i elevtjenesten, mangfoldsrådgivere og elever.

Konklusjoner og anbefalinger

Negativ sosial kontroll mellom elever

I rapporten presenterer vi eksempler som vi oppfatter som «typiske» og ganske vanlige eksempler på negativ sosial kontroll slik det kan utspille seg i en skolesammenheng.

Vi har tatt utgangspunkt i en forståelse av negativ sosial kontroll som er i tråd med tidligere forskning og litteratur på feltet. Tidligere forskning viser at negativ sosial kontroll er særlig utbredt i visse minoritetsmiljøer og i konservative eller lukkede trossamfunn. Dette er miljøer som kan være preget av patriarkalske og kollektivistiske verdier og æreskultur, og dermed også bestemte holdninger og normer knyttet til seksualitet, kjærestereelasjoner og omgang med det motsatte kjønn. Tidligere forskning viser også at det kan være svært lav aksept for ulike former for «skeivhet» i en del miljøer, samt at det i religiøse grupper kan være et sterkt press på å ha en atferd som er i tråd med krav til religionsutøvelse og kulturelle normer. Vi finner at slike holdninger og normer også kan føre til at ulike former for negativ sosial kontroll utspiller seg mellom elever på skolen.

Mange jenter i slike miljøer er preget av forventninger til at de skal oppføre seg anstendig og vise ærbarhet. Det innebærer blant annet at de ikke skal ha kjæreste og ha begrenset kontakt med gutter. Gutter kan oppleve press knyttet til å oppfylle visse maskulinitetsnormer og krav til det å være en «god» bror, som ofte innebærer å følge med på og kontrollere søstre.

Videre ser vi eksempler på kontroll knyttet til seksuell orientering og kjønnsuttrykk. Dette skjer primært gjennom negative kommentarer og utsagn om skeive og indirekte trusler om negative sanksjoner. På flere av skolene vi har besøkt, er det svært få elever som er åpent skeive.

Vi finner også at det kan foregå kontroll mellom elever når det kommer til religionsutøvelse. Dette er særlig knyttet til faste under ramadan. Det kan også omhandle bønn, hva man spiser og bruk av religiøse plagg og symboler som hijab.

Vi finner også at det kan utøves kontroll mellom kjærestere eller eks-kjærestere. Dette dreier seg ofte om ulike former for overvåkning eller trusler om å dele intime bilder eller private meldinger.

Til slutt finner vi også eksempler på sterkt gruppepress som ikke er basert på eller begrunnes med religiøse og/eller kulturelle normer. Dette kan dreie seg om et sterkt klespress, press på bruk av rusmidler og press i forbindelse med russebusser. Dette gjelder særlig blant elever i grupper, klasser eller på skoler preget av klikkdannelse med relativt strenge regler og kriterier for innenforskap og utenforskap.

Elevene kan utøve kontroll på ulike måter. Det kan skje enten direkte, for eksempel gjennom negative kommentarer, blikking, trusler eller – i alvorlige tilfeller – vold, eller mer indirekte, gjennom for eksempel baksnakking, ryktespredning eller utestengelse. I noen tilfeller kan et fåtall elever ha en særlig sterk stemme og sette standarden for hva det er «lov» å mene og si i en klasse eller på et trinn. Vi finner også at en del elever utøver stor grad av selvkontroll fordi de frykter negative sanksjoner, enten fra medelever, nettverk og miljø, eller fra familie.

For en del av elevene er særlig mildere former for kontroll relativt normalisert og noe de ikke tenker så mye over i hverdagen. Dette innebærer også at de ikke selv nødvendigvis tolker det de opplever som problematisk. En del kan også oppleve mildere former for kontroll som omsorg og at noen «passer på dem».

Kontrollen som utspiller seg mellom elever, bygger ofte på patriarkalske verdier, tradisjonelle kjønnsroller, æresnormer og krav til religionsutøvelse. Imidlertid er det ikke slik at denne typen kontroll alltid er et uttrykk for enkeltelevers personlige overbevisning. Vi ser at elever kan videreføre slike holdninger og verdier mer eller mindre ukritisk, eller at de kan gi uttrykk for holdninger de kanskje selv ikke er fullt ut enige i, av frykt for å selv havne utenfor. De kan også trekke på et kulturelt eller religiøst repertoar i mer alminnelige konflikter – noe som kan føre til at slike tilfeller tolkes som negativ sosial kontroll.

Skolen som arena for negativ sosial kontroll

I mange tilfeller fungerer skolen som en forlengelse av andre arenaer i elevenes liv, slik at kontrollen de opplever på skolen, er en videreføring av kontroll de opplever andre steder. Dette kan være i familien, storfamilien, blant andre med samme landbakgrunn eller i trossamfunnet/menigheten. I slike tilfeller kan for eksempel rykter og informasjons- og bildedeling i ungdomsmiljøet få alvorlige konsekvenser hvis det spres videre til familie eller nettverk.

I andre tilfeller kan kontrollen oppstå på skolen eller i ungdomsmiljøet uten at det nødvendigvis inngår trusler eller bekymring for at adferd rapporteres til familie eller miljø utenfor skolen. For eksempel kan grupper av elever bli opptatt av å følge strenge religiøse regler og utøve kontroll på grunnlag av dette, uten at dette har sammenheng med kontroll i familie eller miljø.

Vi finner også at skolen kan være et viktig fristed for mange elever, der de er frie fra kontroll de opplever i familien eller minoritetsmiljøet de tilhører.

Fordi negativ sosial kontroll oftere utspiller seg blant elever med samme landbakgrunn, religion eller fra samme miljø, blir slik kontroll ofte sterkere og mer utbredt jo flere elever det er fra samme miljø som går på skolen, og jo større miljøet er rundt skolen og i nærområdet. Vi har også sett at sosioøkonomiske faktorer og kjennetegn ved skolen påvirker skolemiljøet, herunder hvorvidt det utøves kontroll blant elevene.

Vi finner at skolene i noen grad er oppmerksomme på at negativ sosial kontroll kan utspille seg blant elevene. Her er det imidlertid store variasjoner. En del skoleansatte forbinder negativ sosial kontroll først og fremst med kontroll som utøves i familien.

Mange skoleansatte oppfatter at negativ sosial kontroll skiller seg fra mobbing på ulike måter. Enkelte mener at negativ sosial kontroll er mer systematisk og basert på noen felles kulturelle/religiøse normer, mens mobbing er mer «tilfeldig» og individuelt. Andre mener at negativ sosial kontroll primært er knyttet til familie eller minoritetsmiljø, mens det som foregår mellom elever på skolen bør anses som mobbing.

Skolens håndtering av negativ sosial kontroll

Vi finner at skolene i stor grad forankrer arbeidet mot negativ sosial kontroll mellom elever i opplæringsloven, særlig bestemmelsene i kapittel 9 A om retten til et trygt og godt skolemiljø og lovens formålsparagraf (§ 1-1). Formålsparagrafen sier at opplæringen skal gi elevene kulturell innsikt og forankring, bygge på grunnleggende verdier i kristen og humanistisk arv og tradisjon, gi innsikt i kulturelt mangfold og fremme likestilling, og at alle former for diskriminering skal motarbeides.

På en del av skolene har de relativt begrenset erfaring med saker som omhandler negativ sosial kontroll mellom elever, og de viser derfor i stor grad til forbyggende arbeid og mer generelt skolemiljøarbeid når de får spørsmål om hvordan de jobber med denne tematikken.

Vi finner at skolene kan gjøre en viktig jobb i å forebygge negativ sosial kontroll, både på skolen og mer generelt. Forebygging kan skje gjennom å arbeide aktivt med inkludering og mangfold i skolemiljøet, samt gjennom undervisningsopplegg og arbeid i klasserommet. I tillegg kan voksenkontakt, tillit og gode relasjoner mellom elevene og skoleansatte og et godt foreldresamarbeid virke forebyggende.

Skoleansatte opplever at det kan være vanskelig å avdekke tilfeller av negativ sosial kontroll mellom elever, og at dette er noe av grunnen til at de har begrenset erfaring med konkrete tilfeller av dette. Avdekking krever riktig og tilstrekkelig kompetanse og at skoleansatte oppnår gode relasjoner og tillit, slik at elevene forteller om det de opplever.

Det er også viktig med god kartlegging av skolemiljø saker for å kunne avdekke om de omfatter ulike former for negativ sosial kontroll. Det er særlig viktig å kartlegge om eventuell kontroll på skolen kan ha forbindelser til familie, storfamilie eller miljø, ettersom det er viktig å ha informasjon om dette for å sikre god håndtering og ivaretagelse av elevens sikkerhet.

Skolene bruker først og fremst samtaler med de involverte som tiltak i håndteringen av slike saker. Enkelte skoler har også lagt vekt på å øke voksentettheten i gangene eller kantina for å motvirke både negativ sosial kontroll og andre skolemiljøutfordringer. Vi har i liten grad hørt om at mer inngripende tiltak har litt brukt, og enkelte uttrykker at de opplever en mangel på gode tiltak og virkemidler i slike saker.

Avdekking og god håndtering av negativ sosial kontroll mellom elever krever også godt internt samarbeid på skolen, og eventuelt samarbeid med andre relevante tjenester. Vi ser at mangfoldsrådgivere er viktige for å øke bevisstheten og kompetansen på negativ sosial kontroll på skolene, og i arbeidet med å avdekke og håndtere konkrete tilfeller. Selv om det interne samarbeidet på skolene virker å fungere godt i mange tilfeller, opplever enkelte mangfoldsrådgivere at det ikke finnes gode nok rutiner for når de skal involveres i skolemiljø saker.

Anbefalinger

Vi finner at det er en del fellestrekk mellom negativ sosial kontroll og mobbing. Negativ sosial kontroll mellom elever må sees som en skolemiljøutfordring, og rammeverket for skolens skolemiljøarbeid bør også omfatte slike tilfeller. I tillegg har skolene et ansvar for å forebygge og motvirke negativ sosial kontroll gjennom sitt mer generelle dannelsesoppdrag, jf. opplæringslovens formålsparagraf og læreplanenes overordnede del.

Likevel er det også noen viktige forskjeller mellom negativ sosial kontroll og andre skolemiljøutfordringer, noe som har implikasjoner for skolens forebyggings- og håndteringsarbeid. Dette er primært knyttet til at negativ sosial kontroll mellom elever ofte har forbindelser til familie, storfamilie eller miljø, og at det ofte kommer til uttrykk i relativt subtile former, som kan gjøre både avdekking og håndtering utfordrende.

Forebygging, avdekking og håndtering av negativ sosial kontroll mellom elever krever også både kompetanse og bevissthet på tematikken.

Temaene negativ sosial kontroll på den ene siden og mobbing og skolemiljøutfordringer på den andre siden har i liten grad blitt sett i sammenheng. Vi ser derfor et behov for å både inkludere arbeidet mot negativ sosial kontroll i skolenes skolemiljøarbeid og ha mer fokus på skolen som arena i det overordnede arbeidet mot negativ sosial kontroll.

Vi anbefaler:

1) Bevisstgjøring og kompetanseheving blant skoleansatte.

Vi anbefaler at negativ sosial kontroll i ungdomsmiljøer og på skolen tas opp i eksisterende kompetansehevingsaktiviteter på feltet, for eksempel i regi av mangfoldsrådgivere og IMDi's fagteam. Kompetansehevingen bør ha fokus på fenomenforståelse og avdekkingskompetanse, samt hvilke tjenester som kan bistå i drøfting og håndtering av konkrete saker.

2) Forebyggende arbeid på skolene

Vi anbefaler at IMDi og Udir i samarbeid vurderer hvordan skolene på best mulig måte kan jobbe med å forebygge negativ sosial kontroll, for eksempel gjennom læreplaner og undervisningsopplegg.

3) Foreldresamarbeid

Vi anbefaler at skolene legger vekt på å etablere gode relasjoner til foreldre og et godt foreldresamarbeid. På skoler der negativ sosial kontroll mellom elever er en utfordring, kan dette med fordel tas opp på foreldremøter, eller gjennom involvering av FAU.

4) Mangfoldsrådgiverordningen og internt samarbeid på skolene

Vi anbefaler en styrking av mangfoldsrådgiverordningen, samt en bedre forankring av mangfoldsrådgiverne og deres mandat på den enkelte skole. I tillegg anbefaler vi at skolene jobber for å sikre et godt tverrfaglig samarbeid og god informasjonsutveksling internt, samt at det satses på voksentetthet i elevmiljøet og gode relasjoner mellom ansatte og elever.

5) Skoler med særlig høy andel elever med minoritetsbakgrunn

Arbeidet mot negativ sosial kontroll blant elever kan være særlig aktuelt på skoler med høy andel elever med minoritetsbakgrunn. Vi anbefaler at disse skolene jobber systematisk med bevisstgjøring og kompetanseheving blant de ansatte, samt iverksetter en bred innsats for å håndtere slik kontroll gjennom informasjon til elever og foresatte og eventuelt involvering av representanter for trossamfunn, sivilsamfunn eller minoritetsorganisasjoner.

6) Arbeid rettet mot trossamfunn og minoritetsmiljøer

Vi anbefaler et større fokus på informasjons- og holdningsarbeid rettet mot minoritetsmiljøer og trossamfunn i det overordnede arbeidet mot negativ sosial kontroll.

English summary

Background

On behalf of the Directorate of Integration and Diversity (IMDi), Proba has conducted an inquiry into negative social control among students in a school context. Negative social control is defined as *pressure, supervision, threats or coercion that systematically restrict someone in their life and repeatedly prevent them from making independent choices about their life and future.*

While previous research has primarily focused on parental restrictions within families or control within certain minority or religious communities, IMDi's diversity advisers (mangfoldsrådgivere) have highlighted instances of negative social control occurring between young people at school, adversely impacting the learning environment. Such control may involve aspects such as relationships, sexuality, clothing, friendships and religious practices.

Our project aims to deepen our understanding of how negative social control manifests itself among young people in a school context. Additionally, we explore the schools' perceptions of this issue and their efforts for prevention and management.

Research questions and methods

We have explored how negative social control plays out between students. More specifically, we have examined in which situations and groups it occurs, who experiences such control and how, and the attitudes and values that underlie negative social control among young people.

Furthermore, we have analyzed the similarities and differences between negative social control, bullying, and other unwanted behaviors among students. We looked at the terminology used by students, teachers, and other school staff to understand and address these issues. We also explored whether bullying is sometimes interpreted as negative social control when students with an immigrant background are involved.

From the schools' perspective, we assessed whether they consider negative social control between students as a widespread issue and investigated their efforts to prevent and handle such cases. Additionally, we examined whether schools adhere to the provisions of the Education Act (especially chapter 9 A) in cases related to negative social control.

We addressed our research questions through several research methods. First, we conducted a review of existing literature on negative social control and bullying. We also conducted in-depth interviews with representatives from government agencies and civil society, as well as a survey among IMDi's diversity advisers. Finally, we conducted a case study at eight schools, including six high schools and two middle schools. In these case studies, we conducted in-depth interviews with principals, teachers, student support staff, diversity advisers, and students.

Findings and conclusions

Negative social control between students

In our report, we highlight examples that we consider "typical" and fairly common instances of negative social control within a school context. We have based our investigation on an understanding of "negative social control" that aligns with previous research and literature in this field.

Previous studies reveal that negative social control is particularly prevalent in certain minority communities and conservative or closed religious environments that uphold patriarchal and collectivist values, emphasizing a culture of honor. Furthermore, such communities are often characterized by specific attitudes and norms related to sexuality and romantic relationships. Additionally, research indicates that some groups and communities exhibit very low acceptance of various forms of “queerness.” In religious groups, there can be significant pressure to adhere to religious rules and practices. We find that such attitudes and norms contribute to various forms of negative social control occurring among students within schools.

For example, girls in such environments can face expectations of behaving modestly. For instance, they are discouraged from having boyfriends and are expected to limit their interactions with boys. Boys, on the other hand, may experience pressure related to adhering to masculinity norms. Furthermore, being a “good” brother often involves monitoring and controlling sisters. We also observe instances of control linked to sexual orientation and gender expression, for example through negative comments and indirect threats of sanctions.

Further, we find examples of control among students related to religious practices, such as fasting during Ramadan, prayer, dietary choices, and the use of religious attire like the hijab.

Additionally, control dynamics exist within romantic relationships, or between ex-partners. Such control often involves surveillance or threats of sharing intimate photos or private messages.

We also find instances of strong peer pressure not tied to religious or cultural norms. This pressure can pertain to clothes and appearance, drug and alcohol use, or choice of friends. Such dynamics are prevalent among students in groups, classes, or schools characterized by social hierarchy and conflict.

Students exert control through various means. Direct methods include negative comments, threats, and, in severe cases, violence. Indirectly, control occurs through backbiting, rumor-spreading, or social exclusion. In some cases, one or a few students wield significant influence, setting standards for acceptable thoughts and speech in a group or class. We also find that many students limit and adjust their own behavior in fear of negative sanctions from other students, family or their wider community. For some, mild forms of control become normalized and is considered a form of care.

The control dynamics observed among students often stem from patriarchal values, traditional gender roles, standards of honor, and religious requirements. However, this type of control does not always reflect individual students’ personal convictions. Students may perpetuate these attitudes and values without critical examination, or they might express views they don’t fully endorse due to fear of exclusion. Moreover, cultural and religious repertoires can come into play during conflicts. This can sometimes lead to cases being misinterpreted as negative social control.

The School as an Arena for Social Control

In many instances, schools serve as extensions of other spheres in students’ lives. The control experienced at school often mirrors what they encounter elsewhere—within their families, extended families, or communities. In such cases, rumors and the sharing of information or images among students or peers can have severe consequences if they reach family members.

However, control dynamics can also emerge among students. Some students adhere to strict religious rules within their peer groups, even when this is not tied to family or

community control. Schools can also function as sanctuaries, providing respite from the control experienced elsewhere.

Negative social control tends to manifest more frequently among students who share the same national background or religion. This form of control thus becomes more likely and widespread as the number of students from similar backgrounds attending a school increases. Socio-economic factors and school characteristics also play a role in shaping these dynamics.

We find that school employees acknowledge, to some extent, that negative social control can occur within their student body. However, there is considerable variation in how this awareness translates into action. Some school staff primarily associate negative social control with family dynamics. They perceive it as distinct from bullying, emphasizing its systematic nature based on cultural or religious norms. In contrast, bullying is seen as more random and individualistic. Others argue that negative social control primarily stems from family or minority environments, while interactions between students at school should be labeled as bullying.

The schools' efforts to prevent and counteract negative social control among students

The Education Act, particularly chapter 9 A and the right to a good physical and psychosocial school environment, provides the primary framework for the schools' efforts to prevent and handle negative social control among students.

Effective prevention strategies involve actively working to promote social inclusion and diversity within the school environment, as well as classroom activities and discussions among students on relevant topics. Additionally, fostering adult-student connections, trust, and positive relationships, along with promoting strong parental cooperation, contributes to a preventive atmosphere.

However, school staff acknowledge the challenges of identifying instances of negative social control between students. In many cases, this requires specialized knowledge of the phenomenon. Encouraging students to share their experiences also requires a foundation of trust. When handling specific cases of negative social control, it is crucial to map out potential links between school-based control and control within the family, extended family, or community in order to ensure the safety of the students involved.

We find that schools primarily rely on conversations with those involved to address cases of negative social control. Additionally, some schools have taken steps to increase adult presence in corridors and canteens. This measure aims to counteract not only negative social control but also other challenges within the school environment. We find few examples of more intrusive measures, and some of our informants express concerns about the limited availability of effective tools.

Diversity advisers seem to play a crucial role in raising awareness and competence related to negative social control at the schools where they are deployed. They contribute significantly to uncovering and handling concrete cases.

Recommendations

We see several commonalities between negative social control and bullying, and negative social control among students must be recognized as a school environment challenge. Additionally, schools bear the responsibility to prevent and counteract negative social control as part of their broader educational mission. This aligns with the purpose clause of the Education Act and the values and principals of the core curriculum.

However, there are also significant distinctions between negative social control and other school environment challenges. These differences have implications for schools'

prevention and management efforts. Notably, negative social control among students often extends beyond the school and has connections to family, extended family, or the broader environment. Furthermore, it frequently manifests in subtle forms, making both detection and handling challenging. Addressing negative social control among students therefore necessitates both competence and awareness.

We see a need to include efforts to prevent and counteract negative social control as part of the schools' overall efforts to secure a good psychosocial school environment. Furthermore, more attention should be paid to schools as a central arena in the work against negative social control.

We recommend:

- Raising awareness and building competence among school staff, with a primary focus of understanding negative social control as a phenomenon and recognizing instances of such control among students.
- That the Directorate of Integration and Diversity (IMDi) and the Directorate of Education (Udir) jointly assess effective strategies for schools to prevent negative social control, for example through teaching programs.
- That schools emphasize establishing good relationships with parents and fostering effective collaboration.
- That the number of diversity advisers is increased, and that schools work to ensure the involvement of diversity advisers in school environment issues, effective internal collaboration and relationship-building between staff and students.
- That schools with a significant proportion of students from minority backgrounds systematically raise awareness and competence on negative social control among staff and implement a comprehensive approach to address such control through for example information dissemination to students and parents and involvement of representatives from religious communities or minority organizations.
- A greater emphasis on minority and religious communities in the overall efforts against negative social control.

1 Innledning

På oppdrag fra Integrerings- og mangfoldsdirektoratet (IMDi) har Proba gjennomført en utredning om negativ sosial kontroll mellom elever på skolen. Vi har undersøkt hvordan slik kontroll utspiller seg, hvem som utøver og utsettes for slik kontroll, og hvorfor og hvordan slik kontroll utløses. Det har også vært et mål i prosjektet å undersøke elevers, skoleansattes og andres begrepsbruk, og hvorvidt og hvordan negativ sosial kontroll mellom elever skiller seg fra mobbing og andre former for uønsket atferd. Videre har vi sett på hvordan skolene håndterer negativ sosial kontroll mellom elever, og hvorvidt dette sees i sammenheng med bestemmelsene i opplæringsloven § 9 A om retten til et trygt og godt skolemiljø.

På bakgrunn av funnene i prosjektet har vi identifisert eksempler på god praksis i skolenes arbeid med å forebygge og håndtere negativ sosial kontroll mellom elever. Vi kommer også med anbefalinger om hvordan skolene kan styrke sitt arbeid med dette, både som læringsarena og som arena for håndtering og oppfølging av utsatte elever.

1.1 Bakgrunn

Myndighetenes innsats mot negativ sosial kontroll og æresrelatert vold kan spores tilbake til 1990-tallet. Innledningsvis var innsatsen særlig innrettet mot å bekjempe tvangsekteskap og kjønnslemlestelse. Ansvar for innsatsen har vært delt mellom flere sektorer, og regjeringens handlingsplaner på området har vært et sentralt virkemiddel for å koordinere arbeidet. Med handlingsplanen for 2017-2020 ble *negativ sosial kontroll* lansert som myndighetenes nøkkelbegrep for å innramme et større problemkompleks av uønskede praksiser som går på bekostning av den enkeltes rett til å leve et fritt liv. Tvangsekteskap, kjønnslemlestelse og ufrivillige utenlandsopphold er eksempler på konkrete og svært alvorlige fenomener som inngår i problemkomplekset. Begrepet er imidlertid også ment å fange andre former for kontroll og frihetsbegrensninger, som kan utspille seg i hverdags situasjoner og over tid. Disse kan være mer aktuelle når vi skal se på negativ sosial kontroll mellom unge.

Begrepet *æresrelatert vold* har en lengre historikk enn begrepet negativ sosial kontroll, og har også en sentral plass i de norske handlingsplanene. *Æresrelatert vold* defineres som «vold utløst av familiens behov for å ivareta eller gjenopprette ære og anseelse». Den pågående handlingsplanen på feltet, *Frihet fra negativ sosial kontroll og æresrelatert vold (2021-2024)*, knytter æresrelatert vold til sterke kollektivistiske og patriarkalske verdier. Innenfor slike tenkesett og normsystemer kan jenter være særlig utsatt, «fordi deres seksuelle adferd er uløselig knyttet til familiens ære, og fordi uønsket adferd kan påføre hele familien skam» (Kunnskapsdepartementet 2021).

Begrepene negativ sosial kontroll og æresrelatert vold opptrer ofte sammen, men de norske definisjonene er utformet slik at de ikke skal være ensbetydende. Ulike uttrykk for negativ sosial kontroll kan bunne i et æresmotiv, men dette elementet behøver ikke å være til stede i alle tilfeller (Proba 2021).

Negativ sosial kontroll har i stor grad blitt brukt som en samlebetegnelse for ulike former for frihetsberøvende oppdragelsespraksiser med rot i patriarkalske og kollektivistiske tradisjoner (Justis- og beredskapsdepartementet 2017, IMDi 2011). Negativ sosial kontroll er derfor noe som ofte forbindes med noe som skjer innad i familier og storfamilier, eventuelt innad i visse miljøer eller nettverk. Forskingen på feltet har hovedsakelig rettet seg mot negativ sosial kontroll innad i familien, først og fremst i form av foreldre restriksjoner. De siste årene har imidlertid IMDis mangfoldsrådgivere (tidligere

minoritetsrådgivere)¹ rapportert om at negativ sosial kontroll også kan utøves mellom ungdommer og på skolen, og at dette kan påvirke elevenes læringsmiljø negativt. Mangfoldsrådgiverne nevner for eksempel at søsken, kjærester eller ungdommer i samme nettverk kan utøve kontroll overfor hverandre. I tillegg melder de om tilfeller av trusler og vold utført av andre ungdommer på skolen (IMDi 2023).

Det kan imidlertid være utfordrende å skille mellom negativ sosial kontroll og andre former uønsket atferd mellom unge og mellom medelever. Sosial kontroll er noe som finner sted i de fleste sammenhenger der mennesker lever sammen og samhandler med hverandre (Ugelvik 2019). Dette gjelder også blant unge på skolen, for eksempel innad i vennegjenger eller i klasser. Det er godt kjent at sosial kontroll blant unge kan utvikle seg til å bli så sterk at det kan oppleves negativt av de som utsettes for det. Dette kan for eksempel dreie seg om trusler, utestenging, mobbing eller et sterkt press om å følge visse normer. Det er imidlertid ikke klart hvorvidt dette kan regnes som negativ sosial kontroll, og hvordan negativ sosial kontroll overlapper med, og skiller seg fra, andre fenomener som for eksempel mobbing og utestenging (se for eksempel Göller 2020: 34).

Opplæringsloven gir skolen ansvaret for å sikre et trygt og godt læringsmiljø for alle elevene.² Eksisterende forskning tyder imidlertid på at det kan være utfordrende for skolene å oppfylle lovkravene på dette området, og at ulike skoler og skoleansatte kan tolke loven ulikt (Deloitte 2019; Proba 2023). I tillegg viser tidligere undersøkelser at skolene har begrenset kompetanse på negativ sosial kontroll (Bergene m.fl. 2022; Holm m.fl. 2022).

Det er på bakgrunn av dette behov for mer kunnskap om hvordan negativ sosial kontroll kan utspille seg mellom unge samt hvordan skolene oppfatter dette fenomenet og hvordan de håndterer det.

1.2 Problemstillinger

Formålet med prosjektet har vært å undersøke hvordan negativ sosial kontroll kan utspille seg mellom elever, fremskaffe kunnskap om skolens innsats for forebygging og håndtering, samt å identifisere kjennetegn på godt arbeid blant skoler som lykkes i dette arbeidet.

Vi har arbeidet ut ifra følgende problemstillinger:

Begreper og grenseoppganger

1. Hva sier tidligere forskning og litteratur om likheter og forskjeller mellom negativ sosial kontroll, mobbing, utestenging og diskriminering?
2. Hvilke begreper bruker elever, lærere og andre skoleansatte for å forstå negativ sosial kontroll mellom elever?

---

¹ Mangfoldsrådgiverne er ansatt i IMDi, men utplassert på ungdoms- og videregående skoler, samt to voksenopplæringssentre. Det finnes i dag 59 mangfoldsrådgivere fordelt på alle landets fylker. Mangfoldsrådgiverne følger opp ungdom som er utsatt for, eller står i fare for å bli utsatt for, negativ sosial kontroll og æresrelatert vold, og driver kompetanseheving av skoleansatte og andre i det offentlige hjelpeapparatet om tematikken. Ordningen endret i 2023 navn fra «minoritetsrådgivere» etter at en del av datainnsamlingen i dette prosjektet ble gjennomført. I noen sitater henvises det derfor til «minoritetsrådgivere». Se IMDis nettsider for mer informasjon: [IMDi mangfoldsrådgivere på ungdomsskoler og videregående skoler i IMDi](#).

² Vi gir en nærmere redegjørelse for det rettslige grunnlaget for skolens håndtering av negativ sosial kontroll i kapittel 4.

3. Forstås det som vanligvis kalles mobbing, som negativ sosial kontroll når elever med innvandrerbakgrunn er involvert?

Negativ sosial kontroll på skolen

4. Hvordan utspiller den negative sosiale kontrollen seg mellom elever?
5. Blant hvilke grupper elever utarter negativ sosial kontroll seg, og i hva slags situasjoner?
6. Er LHBTIQ+-personer en gruppe som er særlig utsatt for negativ sosial kontroll på skolen? På hvilke måter?
7. Hva utløser negativ sosial kontroll mellom elever?
8. Hvilke holdninger og verdier ligger bak den negative sosiale kontrollen mellom elever?

Negativ sosial kontroll i lys av opplæringsloven

9. I hvilken grad følges opplæringslovens bestemmelser når det kommer til beskyttelse av elever som er utsatt for negativ sosial kontroll?
10. Fattes det 9 A-vedtak i saker med negativ sosial kontroll mellom elever på skoler?

Skolens arbeid med negativ sosial kontroll

11. Opplever skolene at negativ sosial kontroll mellom elever er et utbredt problem?
12. Hvordan har skolen eventuelt fulgt opp?
13. Finnes det eksempler på god praksis når det gjelder å følge med, gripe inn og varsle hvis skoler får mistanke om eller kjennskap til negativ sosial kontroll mellom elever?
14. Hva skal til for å lykkes med samarbeid internt og med andre tjenester i saker om negativ sosial kontroll mellom elever? Hva kjennetegner skoler som lykkes med slikt samarbeid?

1.3 Metode

For å belyse problemstillingene i prosjektet har vi kombinert ulike metoder. Vi har gjennomgått eksisterende forskning på negativ sosial kontroll og mobbing, en rekke intervjuer med sentrale aktører og en spørreundersøkelse blant samtlige mangfoldsrådgivere. Hoveddatakilden i prosjektet er en case-studie ved åtte skoler, herunder seks videregående skoler og to ungdomsskoler. Her har vi gjennomført kvalitative intervjuer med elever, ansatte og ledere.

1.3.1 Litteraturgjennomgang

Vi har gjennomgått eksisterende rapporter og litteratur om negativ sosial kontroll og æresrelatert vold. Vi har i hovedsak sett på litteratur fra Norge fra rundt år 2000 og frem til i dag, men har til en viss grad også sett hen til rapporter fra Sverige og Danmark. Mye av denne litteraturen har vi god kjennskap til fra tidligere prosjekter, og vi har gjennomført noen målrettede søk for å fange opp nye rapporter og forskning.

Ettersom det finnes lite forskning som har negativ sosial kontroll mellom elever eller jevnaldrende som hovedfokus, har målet med gjennomgangen ikke vært å gjøre en fullstendig kunnskapsoppsummering, men heller å identifisere elementer og funn i eksisterende forskning som kan være relevante eller overførbare til dette prosjektet. Vi har sett på hva tidligere omfangsundersøkelser sier om negativ sosial kontroll mellom jevnaldrende, for eksempel venner, søsken eller søskenbarn, samt hva kvalitative studier sier om dynamikker som kan utspille seg mellom jevnaldrende unge.

Vi har videre gjennomført en begrenset gjennomgang av norsk forskning om mobbing i skolen. Her har vi tatt utgangspunkt i noen oversiktsartikler samt innspill til relevante artikler fra deltakere i referansegruppen. Basert på disse har vi gjennomført begrensede referanse- og siteringssøk. Målet med denne gjennomgangen har vært å identifisere grenseganger og overlapp mellom fenomenene mobbing og negativ sosial kontroll, samt å se etter lærdommer som kan ha overføringsverdi for hvordan negativ sosial kontroll best kan håndteres.

Litteraturgjennomgangen utgjør grunnlaget for oppsummering av funn fra tidligere forskning og diskusjoner i kapittel 2, i tillegg til å fungere som et bakteppe for analyse og diskusjon av vårt eget datamateriale og utarbeidelsen av anbefalinger.

1.3.2 Intervjuer med sentrale aktører

Vi har gjennomført totalt 15 intervjuer med ulike aktører som fra ulike ståsted har erfaringer med negativ sosial kontroll, æresrelatert vold og/eller skolesektoren.

Vi har intervjuet representanter for ulike tjenester og aktører som jobber spesifikt med negativ sosial kontroll som tema, herunder Kompetanseteamet mot æresrelatert vold og negativ sosial kontroll, IMDi's fagteam om negativ sosial kontroll, fire mangfoldsrådgivere og Røde Kors-telefonen om negativ sosial kontroll og æresrelatert vold. I tillegg har vi intervjuet representanter for Skeiv verden og Hjelpekilden. Målet med disse intervjuene har vært å få innsikt i hvorvidt disse aktørene har kjennskap til negativ sosial kontroll mellom elever eller i en skolekontekst, og hvordan dette kan utspille seg. I disse intervjuene har vi også fått viktige innspill til vår tilnærming og spørsmålsformuleringer i den videre datainnsamlingen.

Vi har også intervjuet representanter for utdanningsmyndighetene og skolesektoren, herunder Udir og to skoleeiere. For å få innsikt i håndtering av klagesaker etter opplæringsloven har vi også gjennomført et intervju med en statsforvalter. Vi har i tillegg hatt en samtale med en forsker på mobbing og skolemiljø for å få innsikt i forskningen på feltet.

1.3.3 Spørreundersøkelse til mangfoldsrådgivere

Mangfoldsrådgiverne er ansatt i IMDi, men utplassert på skoler rundt om i landet. Det finnes i dag 59 mangfoldsrådgivere fordelt på videregående skoler, ungdomsskoler og voksenopplæringsentre. Forebygging, avdekking og håndtering av tilfeller av negativ sosial kontroll er sentralt i mangfoldsrådgivernes mandat, og vi ønsket derfor å innhente erfaringer med denne tematikken fra samtlige mangfoldsrådgivere. Vi gjennomførte en spørreundersøkelse blant alle mangfoldsrådgivere der vi spurte om deres erfaringer med negativ sosial kontroll mellom elever, skolens oppmerksomhet på dette temaet og skolens arbeid med forebygging og håndtering.

Undersøkelsen ble sendt til 59 personer. Vi mottok svar fra 39 av mangfoldsrådgiverne. Vi sendte ut tre purringer på denne spørreundersøkelsen.

Undersøkelsen besto av både lukkede og åpne spørsmål. Ettersom antallet respondenter er relativt lavt, må svarene fra spørreundersøkelsen tolkes forsiktig. I tabellene fra spørreundersøkelsen har vi også valgt å fremstille fordelingen i antall respondenter og ikke prosentandeler. Svarene på de åpne spørsmålene har vi analysert sammen med det kvalitative materialet fra caseundersøkelsen.

1.3.4 Casestudie ved åtte skoler

Hoveddatakilden i prosjektet er en caseundersøkelse ved åtte skoler. Casemetode har som formål å gi dybdeforståelse til et fenomen, og er spesielt godt egnet i tilfeller hvor

det er komplekse sammenhenger og flere aktører involvert. Det er også særlig godt egnet når man skal undersøke sosiale mekanismer, og når det er viktig å få kunnskap om konteksten for det en skal studere. Casestudie som metode har derfor vært et godt utgangspunkt for å undersøke hvordan negativ sosial kontroll utspiller seg mellom elever på skolen, og hvordan aktørene involvert forstår fenomenet og håndterer negativ sosial kontroll mellom elever.

Rekruttering av skoler

I valg av skoler tok vi utgangspunkt i informasjon og forslag vi fikk gjennom de innledende intervjuene og fra surveyen til mangfoldsrådgivere. I første omgang sendte vi en henvendelse til mangfoldsrådgivere og/eller rektor ved skoler som vi tenkte kunne være aktuelle, der vi informerte om prosjektet og forespurte en nærmere prat om prosjektet og skolens erfaring med tematikken. Gjennom denne prosessen ble det rekruttert åtte caseskoler, herunder seks videregående skoler og to ungdomsskoler. Syv av skolene har mangfoldsrådgivere, mens én ikke har det. De fleste av skolene har relativt høy innvandrerandel.

Rekruttering av skoler var en tidkrevende prosess. Dette hadde til dels sammenheng med at rekrutteringen primært skjedde i august/september, samtidig med skolestart, men også fordi det var en del skoler som var usikre på de ansattes erfaringsgrunnlag og måtte forhøre seg internt. Det var flere skoler som falt fra i denne prosessen, enten fordi de ikke hadde kapasitet til å delta, eller fordi skolene opplevde at de ikke hadde tilstrekkelig erfaring med tematikken til å delta i undersøkelsen. Enkelte skoler ga i utgangspunktet uttrykk for at de var positive til å delta, men opplevde at det var vanskelig å rekruttere ansatte til å delta i intervju om temaet og derfor måtte takke nei til å delta.

Intervju med ansatte

I utgangspunktet var det lagt opp til at vi ved hver caseskole skulle intervju rektor, noen lærere, mangfoldsrådgiver (på de skolene som har det) og eventuelt andre relevante ansatte som sosialrådgiver, helsesykepleier, miljøarbeider, e.l. I praksis endte vi med å intervju rektor, mangfoldsrådgiver og/eller en-tre ansatte fra rådgiverapparatet ved hver skole. I tillegg intervjuet vi lærere ved de fleste skolene, med unntak av én skole. Tilbakemeldingen fra skolene var at det var vanskelig å rekruttere lærere til intervju fordi mange opplevde at de ikke hadde særlig erfaring med tematikken. Intervjuundersøkelsen ga inntrykk av at andre ansattkategorier, slik som for eksempel miljøarbeidere, ofte hadde mer erfaring med tematikken enn for eksempel lærere. Vi valgte derfor å intervju miljøarbeidere ved flere skoler.

Vi intervjuet stort sett hver ansattgruppe for seg, noen individuelt og noen i gruppe. Vi besøkte alle caseskolene i en-to dager, og gjennomførte de fleste intervjuene fysisk. Enkelte av intervjuene ble gjennomført på Teams da det ikke var mulig å samle alle intervjuene på én eller to dager.

Hovedtema for intervjuene var kjennetegn ved fenomenet og skolens håndtering. Vi spurte blant annet om i hvilken grad informantene kom i berøring med saker som omhandler negativ sosial kontroll mellom elever, hvordan det kommer til uttrykk, om det er noen elever/elevgrupper som er særlig utsatt, hvilken rolle personer utenfor skolen kan spille i disse sakene, hvordan skolen jobber mot negativ sosial kontroll mellom elever, både med tanke på forebygging og håndtering av enkeltsaker, hvordan skolen forstår sitt ansvar i disse sakene og utfra opplæringsloven kapittel 9 A, hvorvidt informantene er kjent med at slike saker har blitt meldt til statsforvalteren, m.m.

Intervju med elever

Vi har til sammen intervjuet 19 elever. Elevene ble rekruttert gjennom mangfoldsrådgivere og rektorer ved de åtte case-skolene. En del av elevene ble rekruttert på bakgrunn av at de hadde vært i kontakt med mangfoldsrådgivere eller rektor i forbindelse med episoder som kan tolkes som negativ sosial kontroll fra andre elever. Andre ble rekruttert gjennom såkalte jentegrupper ved skolen.

Noen intervjuer ble gjennomført individuelt, og noen ble gjennomført i gruppe. De individuelle intervjuene handlet i stor grad om elevenes egne erfaringer med negativ sosial kontroll mellom elever, hvordan de selv oppfatter det de har blitt utsatt for, og hvordan skolen har håndtert hendelser og fulgt opp. Gruppeintervjuene fokuserte på tematikken mer generelt og skolemiljøet mer generelt.

Intervjuene med skoleansatte og elever ble gjort i perioden august-november 2023.

1.3.5 Referansegruppe

Vi etablerte en referansegruppe tidlig i prosjektet.

Referansegruppen har bestått av representanter fra Kompetanseteamet mot negativ sosial kontroll og æresrelatert vold (Bufdir), Utdanningsdirektoratet, forsker på mobbing og skolemiljø, Hjelpeskilden og Røde kors.

Formålet med referansegruppen var å samle fagpersoner med ulik ekspertise på feltet for å få innspill til blant annet metoder, prosjektplan og intervjuguider, samt få økt fenomenforståelse og å bli oppmerksomme på kunnskapsbehov og fallgruver.

1.3.6 Metodiske begrensninger og etiske betraktninger

Ettersom noe av formålet med prosjektet er å få økt fenomenkunnskap om negativ sosial kontroll mellom elever og å undersøke grenseganger og overlapp mellom dette og andre former for uønsket atferd mellom elever, har vi valgt å gå bredt ut i kartleggingen av fenomenet. Vi har presentert definisjonen av negativ sosial kontroll som står i handlingsplanen, men har samtidig vært åpne for våre informanters tolkning av begrepet negativ sosial kontroll og prøvd å fange opp bredden av erfaringer med dette.

En slik bred tilnærming vil si at vi har kartlagt erfaringer og eksempler av svært ulik alvorlighetsgrad – alt fra tilfeller som kan tolkes mer i retning av «vanlig» sosial kontroll og gruppepress man finner blant ungdom, til tilfeller av alvorlige frihetsbegrensninger og vold.

Det metodiske designet vi har valgt i prosjektet, innebærer at elever med minoritetsbakgrunn i stor grad har vært i fokus. Spørreundersøkelsen har gått til mangfoldsrådgivere, som primært er utplassert ved skoler med høy andel elever med innvandrerbakgrunn. I caseundersøkelsen har de fleste skolene en høy andel elever med innvandrerbakgrunn. Ved de skolene der den totale andelen minoritets elever ikke er så høy, har skolene selv ment at det er mest relevant for oss å snakke med lærere som jobber med klasser eller linjer der andelen er høy (for eksempel innførings-/kombinasjonsklasser), samt med elever som selv har innvandrerbakgrunn.

Dette innebærer at eksemplene i rapporten i stor grad er hentet fra ulike innvandremiljøer, særlig personer med bakgrunn fra land der islam står sterkt. Funnene våre knyttet til hvordan skolene oppfatter og arbeider med dette fenomenet er i stor grad basert på skoler med høy andel minoritets elever. Disse funnene gjør seg altså ikke nødvendigvis gjeldende for elever og skoler mer generelt. Til tross for mange forsøk har det ikke lyktes oss å rekruttere en skole med tilknytning til norske kristne menigheter/lukkede trossamfunn. Vi har imidlertid fått bistand av en hjelpetjeneste som

jobber spesifikt med unge i lukkede trossamfunn til å samle inn noen eksempler på opplevelser av negativ sosial kontroll på skolen blant sine brukere.

Til slutt vil vi påpeke at rapporten i stor grad fokuserer på unge jenters opplevelser av negativ sosial kontroll, og i mindre grad gutters. Dette kommer av to ting. For det første har det i svært liten grad lyktes oss å rekruttere gutter til intervju. Blant elevene vi har intervjuet, er det derfor en betydelig overvekt av jenter. For det andre har en del av de skoleansatte vi har intervjuet, en forståelse av negativ sosial kontroll som noe som primært rammer unge jenter. Selv om flere av dem også kommer med eksempler som gjelder gutter, er fokuset i større grad på unge jenter med innvandrerbakgrunn. Dette kan være et resultat av at det faktisk er denne gruppa som i størst grad opplever negativ sosial kontroll, men det kan også være at disse ansattes forståelse av fenomenet preger hva de er bevisste på og oppfatter som negativ sosial kontroll. Det er altså en risiko for at unge gutters opplevelser av kontroll i mindre grad fanges opp i skolen, noe som også kan gjenspeile seg i vårt datagrunnlag.

2 Negativ sosial kontroll mellom jevnaldrende

I dette prosjektet er fokuset på negativ sosial kontroll *på skolen*, altså negativ sosial kontroll som utøves mellom medelever og jevnaldrende i en skolekontekst. Tidligere forskning og litteratur som omhandler negativ sosial kontroll, har i stor grad fokusert på hvordan slik kontroll arter seg innad i familien, særlig i form av foreldrerestriksjoner. I tillegg finnes det noe forskning som også tar for seg negativ sosial kontroll i storfamilien og i miljøer, som for eksempel visse innvandrer miljøer og trossamfunn.

I den grad tidligere forskning har undersøkt negativ sosial kontroll i skolen, har fokuset primært vært på hvordan kontroll og restriksjoner fra foreldre påvirker deltakelse i skoleaktiviteter og visse fag, herunder svømming, gymnastikk og seksualundervisning (for eksempel Kavli 2007; Darvishpour m.fl. 2010; Smette, Hyggen og Bredal 2021).

Når det kommer til uønsket atferd og negative sosiale dynamikker *mellom* unge, særlig på skolen, er dette i langt større grad fokuset i forskning på mobbing og skolemiljø. I praksis kan det være utfordrende å skille mellom negativ sosial kontroll, mobbing og andre former for uønsket atferd mellom elever. Dette er både fordi det vil avhenge av hvordan man forstår de ulike begrepene, og fordi det ofte er snakk om overlappende og sammensatte fenomener.

I dette kapitlet vil vi se på hva tidligere forskning sier om negativ sosial kontroll mellom jevnaldrende. Her vil vi se på hva forskningen sier om omfanget av slik kontroll, før vi ser på hvilke kontekster og situasjoner slik kontroll kan oppstå i. Deretter ser vi på hva eksisterende forskning sier om mobbing, med fokus på ulike forståelser av mobbebegrepet, ulike former for mobbing, og i hvilke situasjoner mobbing oppstår. I rapportens siste kapittel, kapittel 6, vil vi diskutere grensegangene mellom negativ sosial kontroll og mobbing basert på både eksisterende litteratur og våre egne funn.

2.1.1 Ulike forståelser av negativ sosial kontroll

I den nåværende handlingsplanen på feltet defineres negativ sosial kontroll som

press, oppsyn, trusler eller tvang som systematisk begrenser noen i sin livsutfoldelse eller gjentatte ganger hindrer dem i å treffe selvstendige valg om eget liv og fremtid. Dette gjelder for eksempel den enkeltes selvbestemmelse over egen identitet, kropp og seksualitet, frihet til å velge venner, fritidsaktiviteter, religion, påkledning, utdanning, jobb, kjæreste og ektefelle, og til å be om helsehjelp. (Kunnskapsdepartementet 2021)

Denne definisjonen kan tolkes relativt bredt, og mange av elementene kan være relevante for den typen kontroll som utøves blant unge. For eksempel vil de fleste unge kunne kjenne seg igjen i det å oppleve et visst press knyttet til kropp, seksualitet, frihet til å velge venner og påkledning. Ved å understreke at slik kontroll systematisk skal begrense noen i sin livsutfoldelse eller gjentatte ganger hindre dem i å ta selvstendige valg, markerer denne definisjonen imidlertid at det kreves en viss alvorlighetsgrad for at noe skal kunne regnes som negativ sosial kontroll.

Denne nåværende definisjonen skiller seg også fra definisjonene i tidligere handlingsplaner på noen viktige punkter. Forrige handlingsplan definerte negativ sosial kontroll slik:

Ulike former for oppsyn, press, trusler og tvang som utøves for å sikre at enkeltpersoner lever i tråd med familiens eller gruppens normer. Kontrollen kjenne-

tegnes ved at den er systematisk og kan bryte med den enkeltes rettigheter i henhold til blant annet barnekonvensjonen og norsk lov (Justis- og beredskapsdepartementet 2017).

Her legges det først og fremst mer vekt på motivet bak kontrollen, nemlig at kontrollen utøves for å sikre at noen lever i tråd med familiens eller gruppens normer. I tillegg vises det til familie og gruppe, noe som er i tråd med en forståelse av negativ sosial kontroll som noe som primært utøves i en familiekontekst, eller i visse miljøer.³ Dette bygger på en forståelse av at negativ sosial kontroll ofte finner sted i kontekster preget av et tydelig kjønns- og generasjonshierarki med vekt på innordning i fellesskapet og en felles familie- og slektsære. Kontrollen er ofte knyttet til familie- og sosialiseringsspraksiser basert på tradisjonelle kjønnsroller og verdier som lydighet og dydighet (Bredal 2011; Friberg og Bjørnset 2019).

Vi ser her at hvilken definisjon av negativ sosial kontroll man legger til grunn, er viktig for hvilken forståelse man har av fenomenet, og kanskje særlig hvor grensen går mellom negativ sosial kontroll og andre tilgrensende, og til dels overlappende, fenomener. Dette gjelder også når man skal undersøke negativ sosial kontroll blant unge. Dersom man legger definisjonen i forrige handlingsplan til grunn, må kontrollen bunne i normer som finnes i familien eller gruppen. Selv om «gruppe» her kan tolkes bredt, er det underforstått at definisjonen viser til gruppe i betydningen av storfamilie og miljø, for eksempel visse innvandrer miljøer eller trossamfunn. Dette medfører visse begrensninger for hvilke former for press og sosial kontroll blant unge som kan regnes som *negativ* sosial kontroll.

Den nye definisjonen inneholder ikke slike begrensninger, men fokuserer snarere på *resultatet* av kontrollen og på ulike livsområder der slik kontroll kan utøves. Legger man denne definisjonen til grunn, kan flere former for press og sosial kontroll blant unge tolkes som negativ sosial kontroll – gitt at de er alvorlige og systematiske nok.

Forskjellen mellom de to definisjonene kan sees som et uttrykk for en endret forståelse av fenomenet negativ sosial kontroll. Politisk har fokuset historisk sett vært på relativt ekstreme former for negativ sosial kontroll, som tvangsekteskap og kjønnslemlestelse. Etter hvert har man rettet oppmerksomheten mot et bredere problemkompleks som også inkluderer andre former for kontroll. På samme måte har man gått fra å primært se på negativ sosial kontroll som noe som finner sted i deler av innvandrerbefolkningen, til å påpeke at også personer i øvrig befolkning kan utsettes for negativ sosial kontroll. Det har blant annet vært en økende oppmerksomhet om negativ sosial kontroll i enkelte «lukkede» norske religiøse miljøer, og mot skeive (f.eks. Kompetanseteamet 2022).

Ved å i større grad fokusere på selve kontrollutøvelsen og konsekvensene av den i stedet for å fokusere på hvem som utøver den eller hvorfor, kan det være lettere å unngå at negativ sosial kontroll kun forbindes med personer i enkelte innvandrer miljøer. Slik kan man også lettere unngå et uhenksommessig skille mellom det Bredal og Skjerven (2007) omtaler som «kulturell minoritetsvold» og «individuell majoritetsvold». Med dette menes at vold og mobbing utført av personer med innvandrerbakgrunn tolkes som kulturelt betinget, mens lignende handlinger utført av personer i øvrig befolkning forstås som noe individuelt, som for eksempel bunner i psykisk uhelse (Bredal og Skjerven 2007).

På den annen side kan også en utvidet forståelse av negativ sosial kontroll også føre til at begrepet blir noe utvannet og mindre treffsikkert. Selv om en slik bredere definisjon gjør at svært mye *kan* tolkes inn i begrepet negativ sosial kontroll, er det derfor viktig å diskutere hvilke former for uønsket atferd som *bør* tolkes inn i dette begrepet. I hvilke

---

³ For en mer inngående diskusjon av ulike definisjoner av negativ sosial kontroll, se Proba (2021).

tilfeller gir det mening å snakke om negativ sosial kontroll blant unge, og i hvilke tilfeller egner andre begreper seg bedre.

2.1.2 Omfang av negativ sosial kontroll mellom jevnaldrende

Som nevnt har tidligere forskning på negativ sosial kontroll og æresrelatert vold i stor grad fokusert på familien som arena. Dette gjelder også undersøkelser av hvor utbredte disse fenomenene er, og hvor mange som utsettes for negativ sosial kontroll. Det finnes imidlertid enkelte omfangsundersøkelser som har inkludert spørsmål om hvorvidt unge opplever å bli kontrollert av andre på egen alder, som søsken, venner og andre på skolen (se for eksempel Als Research 2011, 2018; Proba 2021).

I en dansk undersøkelse av negativ sosial kontroll i grunnskolen, svarer 7 prosent av de spurte elevene at de opplever å bli kontrollert av andre elever på skolen. Det er imidlertid unge jenter med dansk eller annen vestlig bakgrunn som opplever dette i størst grad (9 prosent). Deretter følger gutter med dansk/vestlig bakgrunn, jenter med ikke-vestlig bakgrunn og gutter med ikke-vestlig bakgrunn (henholdsvis 7, 6 og 5 prosent). I kvalitative intervjuer ble det klart at de unge hadde en ganske bred forståelse av sosial kontroll, og at de som svarte at de opplevde dette, blant annet siktet til at enkelte grupper av elever dikterte hva andre elever skulle ha på seg, eller hvordan de skulle oppføre seg. For eksempel kunne det være et press om å gå i dyre klær, og at man ble utestengt sosialt dersom man ikke etterlevde slike normer og forventninger (Als Research 2018).

I en annen dansk undersøkelse blant unge så forskerne på omfanget av ulike former for kontroll, og hvem som utøver den. I denne undersøkelsen, som omfattet danske unge med både etnisk dansk og minoritetsbakgrunn, svarte relativt mange at ulike former for tvang, vold og overvåkning utøves av venner og skolekamerater. Forskerne mente imidlertid at dette var eksempler på konflikter mellom jevnaldrende ungdom og ikke negativ sosial kontroll, og unngikk å inkludere disse svarene i rapporten. Fokuset var snarere på familie og storfamilie som utøvere av kontroll (Als Research 2011).

Samme undersøkelse finner at foreldrene stort sett er de primære kontrollutøverne, men den peker også på at andre familiemedlemmer, som søsken og fettere/kusiner kan utøve ulike former for kontroll. I undersøkelsen stilles det blant annet spørsmål om respondentene må holde en eventuell kjæreste hemmelig. De som har svart ja på dette, får spørsmål om hvem de holder dette hemmelig for, noe som kan indikere hvem de anser som mulige utøvere av negativ sosial kontroll dersom kjæresteforholdet blir kjent. Både flest innvandrere og flest etterkommere svarer at de holder dette hemmelig for far (70 og 77 prosent) og mor (62 og 67 prosent), men relativt mange svarer også at det må holdes hemmelig for brødre (40 og 41 prosent), søstre (31 og 29 prosent), fettere (38 og 41 prosent) og kusiner (37 og 26 prosent) (Als Research 2011).

Når det gjelder overvåkning og kontroll av mobil, PC, veske og lignende, er søsken, særlig brødre, også sentrale utøvere. Også her kan øvrig familie, inkludert fettere og kusiner, utøve kontroll. I tilfeller av fysisk vold, er det også relativt vanlig at brødre utøver dette. Når det gjelder ryktespredning, utøves dette i liten grad av foreldre og i større grad av øvrig familie, herunder fettere og kusiner (Als Research 2011). Selv om kontrollen i slike tilfeller har utspring i (stor-)familien, kan den overføres til en skolekontekst i tilfeller der søsken og/eller søskenbarn går på samme skole.

I en annen dansk undersøkelse blir unge mellom 18 og 29 år som har opplevd begrenset selvbestemmelse eller ulike former for sanksjoner, spurt om hvem som har utsatt dem for dette. Selv om det er foreldre som klart utøver mest kontroll, svarer respondentene også at de har opplevd å få sin selvbestemmelse begrenset av søsken og venner på ulike områder. Når det gjelder friheten til å selv velge venner, svarer for eksempel 6 prosent at søsteren deres bestemmer dette, 4 prosent svarer bror, og 10 prosent svarer

at vennene deres bestemmer hvem de kan være venner med. På spørsmål om noen har sjekket mobilen, PC-en eller vesken deres for å kontrollere dem, svarer 18 prosent at søsteren deres har gjort dette, 5 prosent at broren deres har gjort dette, og 6 prosent har opplevd at venner har gjort dette. Hele 32 prosent har opplevd at kjæreste eller ektefelle har gjort dette, og unge menn opplever dette i langt større grad enn unge kvinner.

Respondentene i denne undersøkelsen fikk også spørsmål om hvorvidt de selv har blitt presset til å kontrollere søsken eller andre familiemedlemmer. Blant de som hadde opplevd dette, svarte 9 prosent at de hadde blitt presset til dette av søster, 8 prosent av bror og 8 prosent av venner (Følner m.fl. 2018).

I Probas (2021) undersøkelse av omfang av negativ sosial kontroll blant unge i videregående skole spurte vi respondentene om hvorvidt de opplevde å bli kontrollert av andre elever på skolen. Nær én av ti svarte at de opplevde dette; på spørsmål om de ble kontrollert av andre elever i klasserommet, svarte 9 prosent at det stemte veldig bra eller ganske bra, og på spørsmål om de ble kontrollert av andre elever i friminuttet, svarte 8 prosent at det stemte veldig bra eller ganske bra. Generelt opplevde gutter mer slik kontroll enn jenter, og ikke-heterofile og de som verken føler seg som gutt eller jente var særlig utsatt.

På bakgrunn av disse funnene kan vi trekke to viktige konklusjoner. For det første viser disse undersøkelsene at langt det meste av negativ sosial kontroll og alvorlige frihetsbegrensninger foregår i familien der foreldrene er de primære kontrollutøverne. For det andre viser undersøkelsene likevel at jevnaldrende også kan fungere som kontrollutøvere overfor hverandre. Dette kan være som søsken, venner eller medelever. Selv om langt færre opplever å bli kontrollert av jevnaldrende enn av foreldre, er det derfor viktig å undersøke hvordan kontroll mellom jevnaldrende foregår.

Det er viktig å understreke at det er en lang rekke utfordringer knyttet til det å måle omfanget av komplekse fenomener som negativ sosial kontroll gjennom en spørreundersøkelse. For eksempel kan det være vanskelig å fange opp alvorlighetsgrad eller årsaken til at enkelte elever får begrenset sin selvbestemmelse, og om dette er noe som faller inn under begrepet negativ sosial kontroll eller ikke. For eksempel tyder tidligere omfangsundersøkelser på at en del av de elevene som oppgir å bli kontrollert av venner og medelever, primært sikter til mer alminnelige former for sosial kontroll og gruppepress blant unge, noe som i mange tilfeller ikke vil kunne regnes som negativ sosial kontroll slik det defineres i handlingsplanene på feltet (Als Research 2018; Proba 2021).

2.1.3 Når oppstår negativ sosial kontroll mellom jevnaldrende?

Selv om det de senere årene har blitt økt oppmerksomhet om at negativ sosial kontroll kan forekomme i alle deler av befolkningen, har mye av forskningen fokusert på unge med minoritetsbakgrunn. I den grad det finnes litteratur om negativ sosial kontroll mellom jevnaldrende, fokuserer den i stor grad på kontroll mellom søsken, særlig tilfeller der brødre kontrollerer søstre. I tillegg finnes det enkelte studier av kontroll som inkluderer kontroll innad i ungdomsmiljøer og vennegjenger eller mellom kjærester (for eksempel Bredal 2011, Bredal og Melby 2018). I tillegg kan kontrollen utøves mellom elever fra samme miljø, for eksempel fra samme landbakgrunn eller trossamfunn.

Negativ sosial kontroll mellom søsken

Negativ sosial kontroll mellom søsken, og eventuelt mellom søskenbarn eller andre jevnaldrende innad i storfamilien, er ofte en del av en mer omfattende kontroll som skjer innad i familien eller miljøet. Negativ sosial kontroll er mest utbredt i miljøer med en patriarkalsk familiestruktur og en autoritær oppdragelsesstil (Friberg og Bjørnset 2019).

Et felles trekk hos familier som utøver negativ sosial kontroll, er at man er opptatt av at barnet skal leve i tråd med familien eller gruppens normer og verdier, slik at familiens anseelse og gode rykte utad ivaretas.⁴

Ofte er det mennene som beskrives som utøvere av kontroll, særlig når det gjelder kontroll av kvinners seksualitet (Darvishpour m.fl. 2010). Dette kan være far, brødre, onkler, fettere eller andre i storfamilien. Flere studier har fokusert på hvordan brødre kan utøve kontroll over sine søstre (Bredal 2011; Rexvid og Schlytter 2012). Imidlertid er det ikke alltid slik, og både mor og søstre kan også være utøvere av negativ sosial kontroll (Proba 2022). I tillegg kan for eksempel eldre brødre kontrollere yngre brødre (Bredal 2011).

Det at søsken tar en rolle i å oppdra hverandre, kan være på både godt og vondt. De kan på den ene siden fungere som omsorgsgivere og støttespillere, men de kan også være kontrollører. I slike tilfeller kan de bli presset til å fungere som «øyne og øre» for foreldrene eller storfamilien utenfor hjemmet, for eksempel ved å viderefremme informasjon om hva søsken foretar seg, eller å ta bilder av søsken for å vise dette til foreldrene (Bredal og Melby 2018; Proba 2022). Kontrollen som her utøves mellom søsken, eventuelt også mellom søskenbarn eller andre i storfamilien, blir dermed en forlengelse av kontrollen som foregår i hjemmet. I enkelte tilfeller kan søsken utøve sterkere kontroll enn foreldrene, fordi de vet mer om hva som rører seg i ungdomsmiljøene (Bredal 2011).

I sin studie av hvordan gutter med minoritetsbakgrunn utøver og opplever negativ sosial kontroll undersøker Bredal (2011) hvordan guttene ser på en brors ansvar overfor søstrene sine. Flere av guttene legger vekt på at de må «passe på» og «beskytte» søstrene sine. Noen ønsker å beskytte søsteren sin fra å bli såret, sviktet eller fra å bli utsatt for negative opplevelser, mens andre ønsker å beskytte søsterens rykte slik at hennes status i miljøet, og for eksempel hennes fremtidige giftesjanser, ikke blir skadet. Andre igjen ønsker å passe på søsteren for å sikre at hun ikke gjør noe som kan skade familiens ære. Dette kan enten handle om å kontrollere søsterens atferd for å beskytte henne fra andres negative vurderinger (at ikke søsteren skal bli *sett på* som «dårlig»), men andre ser selv jenter på denne måten og vil ikke at søsteren skal bli «dårlig».

I mange tilfeller kan det å kontrollere søstre også handle om å beskytte seg selv og sin egen status. Dersom en søster oppfører seg på måter som oppfattes som uakseptable i familien eller miljøet, vil dette også gå utover broren. Å ha en «dårlig» søster kan bety at broren ikke har gjort en god nok jobb med å kontrollere og passe på henne, noe som kan gå utover hans status som både bror og mann (Bredal 2011).

Det er viktig å understreke at brødre som kontrollerer søstrene sine, også selv kan være underlagt ulike former for press og kontroll. For mange kan det å kontrollere søstre oppleves som en ubehagelig plikt. I en dansk undersøkelse uttaler for eksempel en av informantene at han er glad for å ikke ha en søster, fordi han da slipper å innta en rolle som kontrollør (Als Research 2014). For mange kan det å *ikke* ta rollen som kontrollør medføre straff og sanksjoner (Schlytter m.fl. 2009; Bredal 2011). Videre kan også enkelte brødre kontrollere søstres atferd for å forhindre at søsteren blir utsatt for enda sterkere kontroll og sanksjoner fra foreldre (Friberg og Bjørnset 2019).

Bredal (2011) finner også at det i enkelte guttemiljøer kan eksistere ganske sterke normer rundt brødres rolle som kontrollør og beskytter. Hun observerer at det er en viss

---

⁴ Negativ sosial kontroll, tvangsekteskap og æresrelatert vold - en veileder til barnevernstjenesten. https://ny.bufdir.no/fagstotte/produkter/negativ_sosial_kontroll_tvangsekteskap_og_aeresrelatert_vold_en_veileder_til_barnevernstjenesten/.

forskjell i hvordan guttene snakker om dette i individuelle intervjuer og i gruppeintervjuer. I individuelle intervjuer kan fokuset i større grad være på å beskytte søsteren og være en støttespiller for henne, mens det i gruppeintervjuer handler mer om å kontrollere søsteren og å hindre at hun er sammen med gutter eller får seg kjæreste. Språk som brukes, er ofte sterkere i gruppeintervjuene, og guttene snakker mer om å utøve vold, for eksempel å «banke opp» gutter søsteren er sammen med. Dette tyder på at det er særlig viktig å spille ut «beskytterrollen» foran kamerater og andre unge menn, og at dette handler om selvpresentasjon overfor kameratene. I slike tilfeller kan guttene også være underlagt en form for kontroll fra venner og andre i ungdomsmiljøet.

Negativ sosial kontroll i miljøet

Ofte vil familier inngå i en større gruppe eller miljø, og kontrollen kan også foregå bredere og blant flere medlemmer i miljøet. Negativ sosial kontroll er ofte mer utbredt i kollektivistiske kulturer, der gruppen er den primære sosiale enheten – ikke individet. Her vil ofte kontrollen være motivert av et ønske om å beskytte og ivareta gruppens verdier, normer og kultur og å sikre at alle medlemmene lever i tråd med disse og innordner seg fellesskapet (Friberg og Bjørnset 2019).

Bredere kontroll innad i en gruppe eller et miljø kan ofte være motivert av frykten for «eksempelets makt». Dersom noen bryter normer eller oppfører seg på måter som strider med gruppens verdier, kan dette inspirere andre til å gjøre det samme. Negativ sosial kontroll innad i en gruppe går dermed ut på å iverksette sanksjoner for å hindre at grenseoverskridende atferd går straffet eller gjentar seg. Slike sanksjoner kan for eksempel være sladder og utestenging, både av den det gjelder og dennes familie (Bredal og Skjerven 2007). Slik kontroll kan utøves av både kjente, som storfamilie og bekjente av familien eller andre medlemmer i trossamfunnet, og ukjente, for eksempel fremmede i det offentlige rom med samme etniske eller religiøse bakgrunn. Kontrollen kan også utøves transnasjonalt, gjerne digitalt, fra familie eller bekjente i opprinnelseslandet. På denne måten kan slik kontroll oppleves som latent og allestedsnærværende (Rambøll 2018).

Også foreldre kan leve under et press om å kontrollere egne barn, og dette kan føre til kontroll selv om foreldrene egentlig ønsker å være mer fleksible og liberale. For enkelte unge kan også familien og hjemmet være et fristed, mens man må oppføre seg på visse måter på skolen og i nærmiljøet for å unngå sanksjoner fra gruppe eller miljø (Lynggaard 2010). For eksempel kan familien akseptere at man har kjæreste eller er skeiv, mens man må skjule dette på skolen eller andre offentlige arenaer (Proba 2022). På denne måten er det ikke bare den unge som utsettes for sanksjoner dersom han eller hun bryter med gruppens normer, men det vil også kunne gå ut over resten av familien (Friberg og Bjørnset 2019).

Negativ sosial kontroll knyttes ofte til en idé om ære, og kontrollen utøves for å sikre at gruppens eller familiens ære opprettholdes. I grupper eller miljøer preget av æresnormer vil en persons eller families ære være avgjørende for deres sosiale status og plass i miljøet. Ære baserer seg på omverdenens vurdering og kan både tapes og vinnes. Rykter og sladder som kan bringe skam over en person eller gruppe må derfor tas på alvor, og æren må gjenopprettes (Wikan 2003, Friberg og Bjørnset 2019). I sin alvorligste form kan dette resultere i æresrelatert vold, der man søker å gjenopprette ære ved å utøve vold mot den som har brakt skam over gruppen eller familien.

Å unngå eventuelle rykter og negative sanksjoner kan også føre til selvkontroll. I Probas undersøkelse av negativ sosial kontroll i sosiale medier fortalte enkelte unge at de ikke stolte på jevnaldrende med samme bakgrunn fordi det var mye sladding om andres atferd. På grunn av dette fortalte flere at de begrenser hva de snakker om med

jevnaldrende med samme bakgrunn og unngår å snakke om personlige ting eller hvordan de har det. Grunnen til dette var at de ønsket å unngå at informasjon deles i skolemiljøet og at det dannes negative rykter om dem og familien deres. Unge skeive kan ønske å unngå andre fra samme miljø helt, fordi de frykter å bli avslørt som skeive overfor familien eller andre i miljøet (Proba 2022).

Graden av negativ sosial kontroll i ulike grupper og miljøer påvirkes ikke bare av normer og kultur i opprinnelseslandet, men også av erfaringer knyttet til det å være innvandrere og dermed en minoritet i et annet land. I mange tilfeller vil det skje en gradvis tilpasning til gjeldende normer og verdier i Norge, og forskning har vist at omfanget av negativ sosial kontroll og tvangsekteskap reduseres med lengre botid (Friberg og Bjørnset 2019). I visse tilfeller kan imidlertid det å være en minoritet føre til sterkere sosial kontroll. For eksempel kan kontrasten mellom egne verdier og norske verdier om likestilling og individualisme oppleves som så stor at det fører til et økt behov for å beskytte sitt eget normative fellesskap (se Bredal 2011). Videre kan opplevelser av marginalisering, diskriminering og avvísning fra storsamfunnet også ytterligere forsterke behovet for å holde fast ved egne normer og verdier og å søke trygghet i gruppen eller familien (Friberg og Bjørnset 2019).

Negativ sosial kontroll i ungdomsmiljøer og vennegjenger

Som nevnt ovenfor, kan det også oppstå tydelige og strenge normer innad i vennegjenger og ungdomsmiljøer. Over nevnte vi normer knyttet til en brors rolle og ansvar for å kontrollere søstre innad i visse guttemiljøer. Dette kan være en del av et bredere system av kjønns- og seksualitetsnormer og æresnormer – og tilhørende kontroll (Rexvid og Schlytter 2012). Bredal (2011) viser til at det ofte finnes sterke respektabilitetsnormer som – spesielt for jenter – henviser seksualitet til ekteskap, mens gutter har noe mer handlingsrom og er underlagt mer tvetydige normer. Likevel påpekes det at det innad i ungdomsmiljøer også kan være rom for å tøye disse normene og skaffe seg mer handlingsrom. Unge menns holdninger til unge kvinner kan veksle mellom å være kategoriske og mer nyanserte.

I andre tilfeller kan slike normer oppstå eller videreutvikles innad i ungdomsmiljøet, gjerne i samspill med andre impulser. I sin studie av minoritetsgutters opplevelser av kontroll, viser Bredal (2011) for eksempel til at elementer fra amerikansk gangsterrap, særlig dens maskulinitetsnormer og kvinnesyn, kan blandes sammen med kjønns- og seksualitetsnormene unge gutter har med seg hjemmefra. Hun finner også at graden av maskulinitetsnormer disse guttene lever med, ikke har sammenheng med botid eller hvorvidt man er norskfødt eller selv innvandret. Der foreldrerestriksjoner ofte avtar med lengre botid (se for eksempel Friberg og Bjørnset 2019), virker slike maskulinitetsnormer i guttemiljøer å gjelde like sterkt for alle.

Kontroll mellom unge kan også være en refleksjon av kontroll, utestenging og sanksjoner som finner sted blant voksne i miljøet. Friberg og Bjørnset (2019) nevner som et eksempel en datter som ekskluderes av sine jevnaldrende, fordi moren hennes har blitt skilt og giftet seg på nytt, noe som bryter med gjeldende normer i gruppen. Barn kan på denne måten sanksjoneres for foreldrenes normbrudd, og dersom en familie mister anseelse i gruppen, kan barna i familien bli utestengt av sine jevnaldrende.

Negativ sosial kontroll mellom kjærester

Kontroll kan også foregå innad i et kjæresteforhold eller andre former for romantiske relasjoner. Slik kontroll kan for eksempel gå ut på å kontrollere hva kjæresten har på seg, hva de får lov til å gjøre, og hvem de får lov til å være sammen med (Bredal 2011; Proba 2022). Kjærester kan også overvåke og kontrollere hverandre ved å følge med på

hva den andre foretar seg gjennom digitale og sosiale medier, eller ved å følge med på hvor den andre befinner seg ved hjelp av ulike stedstjenester (Proba 2022).

I en studie av holdninger til ære, maskulinitet og seksualitet blant unge gutter med innvandrerbakgrunn, finner Rexvid og Schlytter (2012) at guttene i stor grad er opptatt av at jenter de eventuelt blir kjæreste eller skal gifte seg med, er jomfru og oppfører seg anstendig, for eksempel at de ikke snakker med gutter eller drar på disco og lignende. Informantene gir imidlertid ikke uttrykk for at dette er personlig viktig for dem, men at de vil unngå rykter, og at andre skal snakke negativt om dem eller jenta de er sammen med.

Kontroll mellom kjærester kan også ofte utløses i forbindelse med et brudd eller en annen form for avvisning (Bredal 2011). Slik kontroll kan også ha et digitalt aspekt. I Probas (2022) undersøkelse av negativ sosial kontroll i sosiale medier kom det frem at flere unge jenter gir etter for press om å sende bilder til kjærester eller gutter de er interesserte i. Dette gir guttene mye makt dersom de senere kan true med å dele disse bildene med andre i miljøet eller jentas familie (Bredal 2011). Denne formen for kontroll kan ligne på partnervold i majoritetsbefolkningen. Kontrollen blir imidlertid særlig effektiv fordi den er nært koblet til normer som også finnes i jentas familie, og guttens makt over jenta er basert på at hennes familie vil straffe henne dersom de får vite noe.

Det kan være vanskelig å skille mellom negativ sosial kontroll og andre former for vold i nære relasjoner innenfor sammen av at kjæresteforhold. Ofte vil vold mellom kjærester inneha et element av kontroll der utøverer har som mål å kontrollere, skremme, overvåke og isolere offeret (Øverlien 2018, som henviser til Stark's (2012) begrep *coercive control*). Hvor en eventuell grense mellom slik kontrollerende vold i nære relasjoner og negativ sosial kontroll går, vil i stor grad være avhengig av hvilken definisjon og forståelse av negativ sosial kontroll man legger til grunn.

2.1.4 Hvem er særlig utsatt for negativ sosial kontroll fra jevnaldrende?

Landbakgrunn og religion

Som nevnt har tidligere forskning vist at negativ sosial kontroll er særlig utbredt blant grupper med bakgrunn fra samfunn preget av kollektivism, patriarkalske normer og æreskultur. Blant annet finner Friberg og Bjørnset (2019) at personer med bakgrunn fra Pakistan og Somalia har særlig konservative holdninger knyttet til kjønn og seksualitet, men at dette også gjelder mer generelt blant personer med bakgrunn fra Midtøsten, deler av Afrika og Sør- og Øst-Asia. Også andre studier finner at innvandrere og etterkommere med bakgrunn fra Midtøsten, Afrika og det indiske subkontinent er særlig utsatt (Hafstad og Augusti 2019; Eggebø m.fl. 2018; Smette m.fl. 2021).

Disse studiene fokuserer imidlertid på negativ sosial kontroll innad i familien, primært foreldrerestriksjoner. Kontrollen anses å være motivert av verdier og normer innad i de ulike miljøene, som til en viss grad er tatt med fra opprinnelseslandet, men som også kan ha endret og utviklet seg i kontakt med norsk kultur og norske verdier.

Også religion kan være avgjørende for hvor utsatt man er for negativ sosial kontroll. Dette innebærer både hvilken religion man tilhører og hvor religiøs man er (religiøsitet) (Friberg og Bjørnset 2019; Proba 2021).

Det å vokse opp i en sterkt religiøs familie kan innebære økt risiko for å oppleve negativ sosial kontroll, uavhengig av hvorvidt man har innvandrerbakgrunn eller ikke (Darvishpour m.fl. 2010). Negativ sosial kontroll innad i religiøse grupper kan særlig gjøre seg gjeldende for unge i lukkede trossamfunn og menigheter (Kompetanseteamet 2022). I slike tilfeller kan kontrollen dreie seg om å følge menighetens regler og å begrense

relasjoner med andre utenfor menigheten. Kontrollen kan utøves gjennom trusler om og frykt for å miste familie og nettverk, å miste Guds beskyttelse og å bli utsatt for ulike former for «straff» i form av sykdom, død eller å havne i helvete (Skoglund et al. 2008).

Kjønn og seksualitet

Selv om fokuset tradisjonelt har vært på jenter og kvinner som ofre for negativ sosial kontroll, har det som nevnt kommet en økende oppmerksomhet på at gutter og menn også kan oppleve denne typen kontroll. Fra å i stor grad se menn som utøvere og kvinner som ofre, har man nå beveget seg mer mot en forståelse av at negativ sosial kontroll er noe som kan gjennomsyre relasjoner og den sosiale strukturen, men at dette kan arte seg på ulike måter for jenter og gutter. Selv om både gutter og jenter kan være underlagt mange av de samme strenge reglene, er også ofte jenter mer sårbare og konsekvensene av å bryte reglene langt mer alvorlige for jenter (Bredal 2011, Friberg og Bjørnset 2019; Proba 2022).

De ulike formene for kontroll som jenter og gutter kan oppleve, er i stor grad basert på patriarkalske verdier og tradisjonelle kjønnsroller. Mens jenter i stor grad er underlagt sterke uskyldsnormer og krav om anstendighet, er gutter i større grad underlagt ulike former for maskulinitetsnormer (Lynggaard 2010; Bredal 2011; Rexvid og Schlytter 2012). Jenter kan særlig oppleve kontroll knyttet til seksualitet, kjærestereelasjoner og omgang med motsatte kjønn, mens gutter i større grad opplever kontroll og press om å fylle en rolle som forsørger og beskytter av kvinnelige familiemedlemmer (Hafstad og Augusti 2019; Friberg og Bjørnset 2019; Smette m.fl. 2021; Bredal 2011; Rexvid og Schlytter 2012).

En gruppe som også kan være særlig utsatt for negativ sosial kontroll basert på tradisjonelle kjønnsroller og normer rundt seksualitet, er skeive. Selv om mye litteratur peker på skeive som en særlig utsatt gruppe, har få studier har fokusert på hvordan denne gruppen opplever negativ sosial kontroll, og det finnes derfor begrenset kunnskap på dette området.

Studier har imidlertid vist at LHBTIQ+-personer som også har innvandrerbakgrunn, kan oppleve å være særlig utsatt (Eggebo m.fl. 2018, Proba 2021). Det å være skeiv kan være uakseptabelt i mange miljøer med sterke religiøse eller æresrelaterte normer, og LHBTIQ+-personer som vokser opp i slike familier eller miljøer, vil måtte skjule deler av sin identitet, seksuelle orientering eller kjønnsidentitet.

En norsk studie av levekår blant skeive med innvandrerbakgrunn finner at skeive med minoritetsbakgrunn kan oppleve til dels sterk negativ sosial kontroll og æresrelatert vold. Ofte utøves slik kontroll av et større miljø, for eksempel av personer med samme religion eller landbakgrunn, og kan derfor oppleves som allestedsnærværende. Informantene i studien forteller at de på grunn av dette ikke tør å være åpne i Norge (Eggebo, Stubberud og Karlstrøm 2018).

I en dansk undersøkelse gir informanter med innvandrerbakgrunn uttrykk for at det å være homofil ville blitt møtt med like alvorlige konsekvenser fra familie og miljø som en kvinne som har sex før ekteskap. Enkelte mener også at konsekvensene ville vært enda mer alvorlige, fordi homofili er ansett som noe man ikke kan gjøre noe med, og som dermed ikke kan «løses» gjennom for eksempel tvangsekteskap (Als Research 2014). I enkelte tilfeller blir skeive utsatt for både trusler om vold, faktisk vold og drapstrusler (Proba 2022).

Selv om kontroll basert på tradisjonelle kjønnsroller og konservative holdninger til seksualitet ofte er mer utbredt og mer alvorlig i grupper og miljøer som preges av sterke patriarkalske verdier og æreskultur, er dette også noe som kan foregå i større deler av

befolkningen. Også skeive uten innvandrerbakgrunn kan oppleve restriksjoner og sterk kontroll som hindrer dem i å leve ut egen identitet og seksualitet (Proba 2021). Det å markere fordømmelse overfor personer som bryter med hva som er akseptert kjønnset oppførsel, for eksempel gjennom mobbing, trakassering og bruk av nedsettende ord som «hore» eller «homo», er relativt utbredt blant ungdom og kan oppleves svært belastende for de som utsettes for det (Trampe-Ewert 2021).

2.1.5 Former for negativ sosial kontroll på skolen

I definisjonene av negativ sosial kontroll nevnes «press, oppsyn, trusler eller tvang» som ulike måter negativ sosial kontroll utøves på. Negativ sosial kontroll kan ta både svært alvorlige og mildere former som strekker seg fra ulike former for (æresrelatert) vold, som tvangsekteskap og kjønnslemlestelse til mildere former for foreldrerestriksjoner knyttet til for eksempel fritidsaktiviteter eller kjærestereelasjoner (Proba 2021).

I litteraturen om negativ sosial kontroll er skolen som *arena* for kontroll tilnærmet fraværende. Når vi snakker om negativ sosial kontroll mellom jevnaldrende og på skolen, er det imidlertid nærliggende å anta at det ikke nødvendigvis er snakk om de alvorligste formene for kontroll, som for eksempel tvangsekteskap, kjønnslemlestelse eller ufrivillige utenlandsopphold. Det vil i større grad være snakk om hverdagspraksiser som negative eller nedsettende kommentarer, utestengelse og ryktespredning.

For eksempel finner en dansk undersøkelse at ryktespredning er en sentral kontrollmekanisme blant jevnaldrende. Studien fokuserte på unge innvandrerkvinner og viste at ryktespredning er utbredt og har stor betydning. Kvinnene i undersøkelsen fortalte blant annet at skole- og studiemiljøer kan være preget av tradisjonelle ærbarhetsnormer, og at andre med samme bakgrunn kan sanksjonere kvinner som bryter med disse normene (Velfærdsministeriet 2009, i Lynggaard 2010: 30).

Fra ulike studier vet man at ryktespredning ofte er en sentral kontrollmekanisme som gjerne finner sted i små, tette miljøer, som for eksempel i religiøse grupper eller menigheter (Skoglund m.fl. 2008), i innvandremiljøer blant personer med samme bakgrunn (Bråten og Elgvin 2014; Lynggaard 2010) eller i mindre lokalsamfunn (Lynggaard 2010). Rykter kan også spres til familie eller storfamilie og få store konsekvenser (Bredal 2011, Lynggaard 2010). Med økende bruk av digital kommunikasjon og sosiale medier kan også ryktene spres over større avstander og på tvers av land, for eksempel til familie i hjemlandet (Proba 2022).

Familie kan også ha «representanter» på skolen, for eksempel andre familiemedlemmer, som rapporterer om hvorvidt elevene oppfører seg på en måte som er «innenfor» familiens normer (Leirvik, Aasland og Staver 2020). Dersom de som utsettes for negativ sosial kontroll fra medelever og på skolen, også blir kontrollert av familie, storfamilie eller miljø, kan også det totale kontrollregimet de lever under, være både svært omfattende og belastende (Lynggaard 2010).

Det er imidlertid også viktig å påpeke at flere tidligere studier har funnet at skolen også oppleves av mange som et fristed der de unge opplever større grad av frihet. En del som lever med streng kontroll hjemme, bruker for eksempel skolen som en arena for å leve ut et dobbeltliv. I en studie av hvilke erfaringer både personer med innvandrerbakgrunn og personer fra lukkede kristne trossamfunn har med negativ sosial kontroll forteller for eksempel en informant fra en kristen menighet at hun og søsteren hadde løst hår og gikk i bukser på skolen, men satte opp håret og skiftet tilbake til skjørt før de skulle hjem igjen (Košuta 2019).

I en studie av minoritetsjenter som utsettes for vold og kontroll, og deres møte med barnevernet finner forskerne at vennskap på skolen er en av få relasjoner jentene får lov

til å ha utenfor familien. Mange må gå rett hjem etter skole og har begrensninger knyttet til fritidsaktiviteter og sosiale aktiviteter utenom skolen (Bredal og Melby 2018). Unge kan ha venner og snakke med noen av det motsatte kjønn på skolen, fordi dette ikke oppleves som farlig fra foreldrenes ståsted. De kan imidlertid ikke bli sett med noen av det motsatte kjønn i andre situasjoner, for eksempel i byen (Lynggaard 2010).

Det at skolen sees på av foreldre som en relativt ufarlig arena, gjør at skolen kan spille en viktig rolle i å fange opp og hjelpe unge som har utfordringer knyttet til sterk kontroll hjemmefra. De unge har noe mer spillerom her til å ta kontakt med hjelpeinstanser enn på andre arenaer (Bredal og Skjerven 2007).

2.2 Mobbing og annen uønsket atferd mellom elever

Det finnes omfattende forskning og litteratur om mobbing og andre former for trakassering, krenkelser og lignende mellom barn og unge i en skolekontest. Så vidt vi kjenner til, er det imidlertid lite av denne litteraturen som ser på negativ sosial kontroll mellom elever, eller diskuterer dette fenomenet opp mot andre, tilgrensende fenomener, som mobbing. For å undersøke likheter og forskjeller mellom disse fenomenene, må vi derfor se på hvordan mobbing defineres og forstås og deretter sammenligne dette med gjeldende forståelser av negativ sosial kontroll.

2.2.1 Ulike forståelser av mobbing

En av pionerene innen mobbelitteraturen er den svenske mobbeforskeren Dan Olweus. Siden 1970-tallet har den såkalte «Olweus-tradisjonen» i stor grad preget hvordan man definerer og operasjonaliserer mobbing, både i Norge og internasjonalt (Helgeland m.fl. 2022; Lund m.fl. 2017; Søndergaard 2012; Gladdens m.fl. 2014). Ifølge Olweus (1997) blir en person «*mobbet eller plaget når han eller hun, gjentatte ganger og over en viss tid, blir utsatt for negative handlinger fra en eller flere personer*». Videre sier Olweus at det er snakk om situasjoner når utøveren påfører, eller prøver å påføre, skade eller ubehag. Mobbing sees her altså som et resultat av individuell aggresjon, og både fysisk vold og verbal aggresjon nevnes som mulige former for mobbing (Søndergaard 2012; Lund m.fl. 2017). Det er også sentralt i denne forståelsen at det er en ubalanse i maktforholdet mellom den eller de som utøver mobbingen og den som utsettes (Gladdens m.fl. 2014). Ifølge Olweus kan altså ikke konflikter mellom to elever med om lag samme styrke eller makt regnes som mobbing (Solberg og Olweus 2003).

Gladdens m.fl. (2014) tar også utgangspunkt i Olweus' definisjon. De utvider imidlertid definisjonen noe, blant annet for å inkludere enkelthendelser som ikke gjentas over tid:

Mobbing er uønsket aggressiv atferd av en ungdom eller gruppe av ungdommer som [...] involverer en faktisk eller opplevd maktubalanse og som gjentas, eller er sannsynlig at vil gjentas. Mobbing kan påføre skade eller ubehag på den som utsettes, inkludert fysisk, psykologisk, sosial eller utdanningsmessig skade.⁵

Ifølge Lund m. fl. (2017) kjennetegnes Olweus-tradisjonen og dens forståelse av mobbing av at 1) noen skader andre, enten fysisk eller psykisk, 2) at handlingen er intensjonell, 3) at handlingen gjentas over tid og til slutt 4) at det er en ubalanse i maktforholdet mellom utøver og offer. En slik forståelse innebærer et individfokus som plasserer deltakerne i mobbesituasjoner i fastlagte roller som «utøver» eller «offer» (Lund m.fl. 2017). Forklaringen på hvorfor mobbingen skjer, tar ofte utgangspunkt i

---

⁵ Vår oversettelse.

utøveren og dennes dysfunksjonelle og antisosiale atferd, og skylden og ansvaret legges på utøveren. Dette kan i mange tilfeller virke stigmatiserende (Helgeland m.fl. 2022; Lund m.fl. 2017). Rollen som «offer» kommer også ofte med forventninger om at man skal være passiv og hjelpeløs. Dersom en som opplever mobbing, reagerer og «slår tilbake», enten fysisk eller verbalt, kan man risikere at situasjonen leses som en konflikt heller enn mobbing av lærere og andre voksne (Søndergaard 2012).

I nyere tid har det dukket opp en alternativ forståelse av mobbing, nemlig som et resultat av kompliserte sosiale gruppeprosesser. Her rettes fokuset mot mobbingens kontekst og hvilke sosiale dynamikker som er i spill i stedet for mot den enkelte mobber eller offer (Helgeland m.fl. 2022, Søndergaard 2012). For eksempel definerer Schott og Søndergaard (2014) mobbing slik:

Mobbing er en intensivering av marginaliseringsprosesser som skjer i en kontekst av inklusjons- og eksklusjonsprosesser som former grupper. Mobbing skjer når fysisk, sosial eller symbolsk eksklusjon blir ekstrem, uavhengig av om slik eksklusjon er opplevd og/eller intendert.⁶

Her legges det altså stor vekt på sosiale prosesser, og at mobbing skjer når alminnelige prosesser for gruppedannelse intensiveres og eksklusjon blir ekstrem. I kontrast til Olweus-tradisjonens forståelse av mobbing, nevnes her verken konkrete ofre eller utøvere, og det er ikke lagt vekt på at handlingene må være intensjonelle eller ha som mål å påføre skade.

Inspirert av denne forståelsen av mobbing har Lund m.fl. (2017) definert mobbing som «handling fra voksne og/eller barn som hindrer opplevelsen av å høre til, å være en betydningsfull person i fellesskapet og muligheten til medvirkning». Her beskrives altså *resultatet* av mobbingen, men det er ikke et krav at dette skal ha vært intensjonen bak handlingene. Det er heller ikke lagt vekt på at handlingene skal være gjentatte eller foregå over tid.

I denne forståelsen er det altså ikke lagt like stor vekt på den individuelle utøveren og offeret i mobbesituasjonen, eller på å etablere et klart skille mellom dem. Dette er ment å reflektere at mobbing ofte skjer i sosiale kontekster der det forhandles om sosiale posisjoner, og der enkeltpersoner kan få og miste status og, i ekstreme tilfeller, veksle mellom rollene som mobber og mobbet. Dette reflekterer funn fra ulike undersøkelser om at en del av de som mobber også opplever å selv bli mobbet (se blant annet Wendelborg 2022).

Det finnes argumenter for begge disse tradisjonene. For eksempel argumenterer Gladdens m.fl. (2014) for at det er viktig å inkludere gjentakelse over tid og det ujevne maktforholdet mellom utøver og offer i en definisjon, fordi disse faktorene gjør mobbingen og effektene av den langt mer alvorlige enn andre former for aggresjon. De viser til ulike studier som blant annet finner at frekvensen av mobbingen har betydning, ved at jo oftere man blir mobbet, jo mer alvorlige følger får det i form av depressive tendenser, sosial disintegrasjon og negative selvevalueringer. Andre studier har vist at aggressive handlinger som var intensjonelle og involverte en maktubalanse, gjorde at offeret følte seg mer truet, mer deprimert og mindre i kontroll enn de som opplevde andre former for aggressiv atferd. Ifølge Gladdens m.fl. (2014) er det viktig å skille mobbing fra andre former for aggresjon mellom unge, fordi konsekvensene av mobbing er særlig alvorlige.

---

⁶ Vår oversettelse.

De ulike definisjonene av mobbing kan også sees som å ha ulike bruksområder. Olweus' definisjon, og andre definisjoner innen denne tradisjonen, har den fordelen at de er lettere å måle ved at de inneholder noen klare kriterier for hva som kan regnes som mobbing og ikke (Lund m.fl. 2017, Søndergaard 2012). Derfor brukes disse gjerne som utgangspunkt for kvantitative undersøkelser, som Olweus' spørreskjema om mobbing («the Olweus bully/victim questionnaire») og Elevundersøkelsen (Olweus 1996, Solberg og Olweus 2003, Wendelborg 2022). Den alternative forståelsen av mobbing som et resultat av sosiale gruppeprosesser er langt mer vag, men kan være et bedre utgangspunkt for å forstå i hvilke kontekster mobbing kan oppstå, hvordan dette kan forebygges, samt å plassere ansvaret på lærere og andre voksne for å sikre et godt og trygt læringsmiljø (Lund m.fl. 2017).

2.2.2 Former for mobbing og mobbingens konsekvenser

På samme måte som negativ sosial kontroll kan være både direkte og indirekte, skiller også Olweus (1997) mellom direkte og indirekte mobbing. Direkte mobbing vil si angrep på mobbeofferet som er aktive og synlige og som utføres når målet for mobbingen («mobbeofferet») er til stede. Dette kan for eksempel være fysiske angrep, som dytting, eller verbale angrep, som nedsettende kommentarer. Indirekte mobbing er mobbing som ikke gjøres direkte mot den som utsettes, men som likevel fører til at vedkommende for eksempel blir isolert eller holdt utenfor. Dette kan for eksempel være å spre rykter eller å omtale vedkommende på en nedsettende måte i andres nærvær (Gladdens m.fl. 2014; Lund m.fl. 2017).

Gladdens m.fl. (2014) viderefører Olweus' skille mellom direkte og indirekte mobbing, men inkluderer også en kategorisering av ulike typer mobbing. Her skiller de mellom følgende:

- *Fysisk mobbing*: bruk av fysisk makt, for eksempel gjennom slag, sparring, dytting eller spytting
- *Verbal mobbing*: muntlig eller skriftlig kommunikasjon, for eksempel å håne eller true noen, bruk av nedsettende kallenavn eller ulike former for trakassering
- *Relasjonell mobbing*: det å skade noens rykte eller relasjoner, for eksempel ved å isolere eller ignorere noen, spre falske og/eller negative rykter om noen eller å poste pinlige bilder av noen uten deres viten eller godkjenning
- *Skade på eiendeler*: å stjele, endre eller skade noens eiendom, for eksempel ved å ta noe og nekte å gi det tilbake, ødelegge noens eiendom foran dem eller å slette personlig elektronisk informasjon.

Unge som opplever mobbing, utsettes i mange tilfeller for flere former for mobbing og over tid. Nedverdiggende behandling og negative kommentarer kan også internaliseres slik at de negative effektene av mobbingen kan fortsette selv etter at den faktiske mobbingen tar slutt (Thornberg 2011; Helgeland m.fl. 2022). Personer som har blitt utsatt for mobbing opplever ofte lav selvfølelse, ensomhet og isolasjon, psykosomatiske problemer som vondt i hode eller mage og søvnproblemer, samt utfordringer med skolearbeid. De har også langt høyere sannsynlighet for psykiske helseplager som angst, depresjon og selvmordstanker og -forsøk (Gladdens m.fl. 2014).

Konsekvensene følger også de unge inn i voksenlivet. Det å ha opplevd mobbing som ung har også sammenheng med psykisk uhelse som voksen, særlig psykiske helseplager som depresjon og angst. Enkelte studier viser også at de som både har blitt utsatt for og har utsatt andre for mobbing er mer utsatt for plager i voksen alder enn de som kun har blitt mobbet eller selv har mobbet (Gladdens m.fl. 2014).

2.2.3 Hvordan og hvorfor oppstår mobbing mellom elever?

Hva som ligger bak mobbingen, og hvordan det oppstår i det enkelte tilfelle, er ofte ikke åpenbart. Ulike parter vil også ofte ha forskjellige syn på dette. For eksempel vil den eller de som utfører mobbing, ha et annet perspektiv enn den eller de som utsettes. Videre vil forskere ofte ha et tredje perspektiv, og dette vil også være avhengig av hvilken forskningstradisjon og forståelse for mobbing vedkommende legger til grunn.

Ifølge en oversiktsartikkel som sammenfatter funn fra ulike kvalitative studier av mobbing, begrunner ofte mobberne selv mobbingen med at offeret er annerledes eller avvikende på en eller annen måte, for eksempel når det kommer til klær, utseende, oppførsel eller talemåte. Mobberne forteller derfor at mobbingen er et resultat av at offeret bryter med aksepterte sosiale normer og oppfører seg på måter som ikke anses som passende eller aksepterte. Mobberne bruker også dette til å legitimere egne handlinger – det er offeret som har gjort noe «galt» og vedkommende fortjener dermed å bli mobbet (Thornberg 2011).

Enkelte studier peker på at det å bli ansett som annerledes ofte gir lavere sosial status og en plassering nederst på den sosiale rangstigen, og at slike «lavstatus»-elever også ofte er typiske mål for mobbing. Det er imidlertid ikke kun disse elevene som er utsatt for mobbing – også elever som kan anses som «høystatus»-elever, og som er med i populære grupper eller klikker, kan bli utsatt for mobbing (Thornberg 2011).

I forklaringen av hvorfor og hvordan mobbing oppstår, fokuserer Olweus-tradisjonen på individuelle faktorer hos mobberer, mens den alternative forståelsen for mobbing retter fokus mot sosiale gruppeprosesser. Begge tradisjoner er imidlertid opptatt av at man må inkludere både et individ- og et systemperspektiv for å få en fullverdig forklaring av hvorfor mobbing skjer. For eksempel peker begge tradisjoner på at individuelle forutsetninger kan forklare hvorfor noen er mer sårbare for å bli utsatt for mobbing enn andre. Det å for eksempel bli utsatt for vold i hjemmet, eller å ha opplevd ulike utfordringer gjennom oppveksten, kan gjøre det mer sannsynlig at man også bli utsatt for mobbing på skolen (Lund m.fl. 2017). På samme måte understreker begge tradisjoner at det er viktig å ta høyde for den sosiale konteksten, inkludert skolemiljø og -normer, når man skal forebygge og håndtere tilfeller av mobbing (Gladdens m.fl. 2014).

En del studier, primært innenfor den alternative tradisjonen i mobbeforskningen, finner imidlertid at kjennetegn ved det sosiale miljøet i en gruppe eller på en skole er sentrale for å forklare hvordan og hvorfor mobbing oppstår. Her pekes det på grunnleggende menneskelige behov, som behovet for å føle tilhørighet til en gruppe, og at mobbing lettere oppstår når barn og unge føler at deres tilhørighet er truet. Søndergaard (2012) beskriver dette som «sosial eksklusjonsangst» (*social exclusion anxiety*) og argumenterer for at mobbing lettere oppstår i grupper med høy sosial usikkerhet der slik eksklusjonsangst intensiveres og går over i en slags sosial panikk. I slike tilfeller vil man ofte ekskludere og markere avstand og avsky til noe eller noen for å selv føle sosial tilhørighet og trygghet. På den måten er inklusjon og eksklusjon to sider av samme sak, og i grupper der slike prosesser blir ekstreme, er det større sannsynlighet for at mobbing oppstår.

Andre studier finner også at skolekultur og -miljø er en sentral faktor. Her pekes det blant annet på et skolemiljø preget av konflikt, et fokus på status og popularitet som fører til sterke sosiale hierarkier, mangel på inkluderende læringsmiljø og sterk intoleranse for mangfold som ulike risikofaktorer for mobbing (se Thornberg 2011).

Hvorvidt man ser på mobbing som et resultat av individuelle kjennetegn og utfordringer hos mobberer eller som et resultat av et usikkert, lite inkluderende og konfliktfylt miljø, vil i stor grad påvirke hvilke tiltak som fremstår som nyttige for å håndtere og motvirke mobbing. Der en mer individfokuset tilnærming medfølger individorienterte tiltak, vil en

forståelse av mobbing som et resultat av sosiale prosesser tilsi at tiltak i større grad bør rettes mot læringsmiljøet og skolekulturen som helhet (Lund m.fl. 2017).

2.3 Oppsummering og diskusjon

Begrepet negativ sosial kontroll har kun vært «i omløp» i noen få år, og det har til nå vært relativt lite fokus på hvordan negativ sosial kontroll kan foregå mellom jevnaldrende og i en skolekontekst. Som vi har sett, har tidligere forskning på negativ sosial kontroll primært sett på slik kontroll i familie og miljø, mens forskningen på mobbing og skolemiljø i liten grad har sett på negativ sosial kontroll mellom elever som fenomen.

Vi finner imidlertid eksempler i eksisterende forskning på negativ sosial kontroll mellom unge eller jevnaldrende, for eksempel mellom søsken, kjærester og i ungdomsmiljøer. Også tidligere omfangsundersøkelser gir indikasjoner på at negativ sosial kontroll kan foregå mellom for eksempel søsken og venner.

Vi ser at negativ sosial kontroll mellom elever og mobbing har mange fellestrekk. Ofte kan fenomenene komme til uttrykk på lignende måter, for eksempel i form av rykkespredning og utestenging. I tillegg er fenomenene like ved at begge kan sees som ekstreme varianter av relativt vanlige og aksepterte prosesser. Sosial kontroll er noe som finnes overalt, og som er nødvendig i alle kontekster der mennesker lever sammen, men *negativ* sosial kontroll er når denne kontrollen blir ekstrem. På samme måte er mobbing et resultat av at vanlige prosesser for gruppedannelse blir ekstreme og fører til at noen blir marginalisert. Dette kan gjøre det vanskelig å definere begge fenomener, og å vurdere når noe er «alvorlig nok» til at det er nødvendig å sette inn tiltak for å håndtere situasjonen.

Vi ser også at det har skjedd en lignende utvikling i *forståelsen* av de to fenomenene. I begge tilfeller har man gått fra å fokusere på individuelle utøvere og ofre, til å erkjenne at mobbing og negativ sosial kontroll foregår i en sosial kontekst og som et resultat av komplekse gruppeprosesser. Slik har man for begge fenomenene gått fra et individperspektiv til et systemperspektiv. Når det gjelder mobbing, har man i stor grad gått bort fra individorienterte forklaringer basert på mobberens intensjon og ønske om å påføre skade til å i større grad fokusere på sosiale gruppeprosesser og læringsmiljø. På samme måte har man beveget seg bort fra et syn på negativ sosial kontroll som noe enkelte utøvere, ofte menn og foreldre, utsetter andre for, ofte kvinner og barn, til noe som gjennomsyrrer hele den sosiale strukturen og kan ramme alle, dog på ulike måter.

Selv om eksisterende litteratur i liten grad har sammenlignet og diskutert grensegangene mellom negativ sosial kontroll mellom elever og mobbing, finner vi et par eksempler på dette. Göller (2020) peker for eksempel på at selv om det vil være svært vanskelig å definere et klart teoretisk skille mellom de to fenomenene, vil det ofte være en empirisk forskjell i at negativ sosial kontroll oftere utføres eller koordineres av personer som står den utsatte nær. I Probas (2022) utredning om negativ sosial kontroll i sosiale medier ble det beskrevet hvordan jevnaldrende kan dele bilder og informasjon om en utsatt ungdom i sosiale medier. Her ble det gjort et skille mellom tilfeller av dette som kunne regnes som negativ sosial kontroll, der felles normer bidro til å legitimere bilde- og informasjonsdeling, og mobbing, som fremsto som mer tilfeldig.

3 Hvordan utspiller negativ sosial kontroll mellom elever seg?

I en kartlegging av hvordan negativ sosial kontroll utspiller seg, er det vesentlig hvilken definisjon av negativ sosial kontroll som legges til grunn. I vår kartlegging har vi ønsket å få økt fenomenkunnskap om negativ sosial kontroll mellom elever og å undersøke grenseganger og overlapp mellom dette og andre former for uønsket atferd mellom elever. I intervjuene har vi presentert definisjonen av negativ sosial kontroll i nåværende handlingsplan, men vi har samtidig vært åpne for informantenes tolkning av begrepet og har ønsket å fange opp bredden av erfaringer med slik kontroll.

I rapporten har vi valgt å ta utgangspunkt i en forståelse av negativ sosial kontroll som er i tråd med tidligere forskning og litteratur på feltet. Som nevnt i forrige kapittel viser forskning at negativ sosial kontroll ofte finner sted i miljøer preget av patriarkalske og kollektivistiske verdier, som ofte innebærer svært ulike normer og krav til jenter og gutter. Slike normer kan for eksempel knytte seg til seksualitet, kjærestereelasjoner og omgang med det motsatte kjønn. Vi vet også at det kan være svært lav aksept for ulike former for «skeivhet» i en del miljøer, samt at det i religiøse grupper kan være et sterkt press på å ha en atferd som er i tråd med krav til religionsutøvelse og kulturelle normer.

Vår empiri viser at dette er et fenomen som, ikke overraskende, preger en del ungdommer i minoritetsmiljøer og fører til at ulike former for negativ sosial kontroll utspiller seg blant elever i en skolekontekst. Men vi beskriver også eksempler på hvordan negativ sosial kontroll kan utspille seg uten at dette har bakgrunn i forestillinger om ære eller kulturell eller religiøs tilknytning.

Vi starter dette kapitlet med å vise noen eksempler på hvordan negativ sosial kontroll mellom elever i skolen kan arte seg. Vi har knyttet disse eksemplene til ærbarhet, kjønnsroller, kontroll i kjæresteforhold, seksuell orientering og religionsutøvelse. Til slutt har vi eksempler på kontroll i forbindelse med gruppepress og klikkdannelser.

Disse eksemplene beskriver ikke fenomenet som gjelder blant alle minoritetsungdommer eller på alle skoler med mange minoritets elever. Men vi presenterer noen eksempler som vi basert på vårt datamateriale oppfatter som «typiske» og ganske vanlige eksempler på negativ sosial kontroll slik det kan utspille seg i en skolesammenheng. Eksemplene er basert på historier som har kommet opp i intervjuene. Noen har kommet direkte fra de unge selv, mens andre har kommet via lærere, mangfoldsrådgivere og andre skoleansatte.

Senere i kapitlet kommer vi nærmere inn på hvilke kontrollmekanismer som brukes blant elever, og hvordan elevene selv forstår det de opplever. Vi ser også på hvilke grupper som virker å være særlig utsatt for negativ sosial kontroll i en skolekontekst, samt *hvorfor* slik kontroll utøves, og hvilke holdninger og verdier som ligger bak.

3.1 Hva er det som kontrolleres?

I likhet med hva tidligere forskning har vist, finner vi at negativ sosial kontroll mellom elever ofte er knyttet til forventninger til kjønn, lav aksept for skeive og krav til religionsutøvelse. Ungdom som vokser opp i minoritetsmiljøer, opplever ofte i større grad enn ungdom i majoritetsmiljøer at det de gjør blir sett og lagt merke til av andre i miljøet. Det gir et grunnlag for sosial kontroll.

3.1.1 Jenter skal vise anstendighet og ærbarhet

Generelt er det i religiøse minoritetsmiljøer, enten det dreier seg om innvandrermiljøer eller norske konservative kristne miljøer, sterkere normer knyttet til kjønnsroller enn i andre miljøer.

Å vokse opp i et minoritetsmiljø kan ikke sammenlignes med livene til etnisk norske ungdommer. Det er forskjeller. Noen er liberale, men mange forholder seg til helt andre regler. [Rektor, ungdomsskole]

Denne rektoren snakker om regler og normer som jenter i mange minoritetsfamilier forholder seg til. Han tenker særlig på forbud mot å ha kjæresten og forventninger til ærbarhet.

Vi finner at en del jenter fra minoritetsmiljøer forholder seg til strengere regler for kontakt med det motsatte kjønn enn det som er vanlig blant majoritetsungdom. Dette har igjen konsekvenser for hvorvidt og hvor sent de kan være ute om kvelden, og om de kan delta på fester og skolearrangementer. Det gjelder også andre regler for påkledning. Videre kan det for eksempel være verre at jenter røyker eller snuser enn at gutter gjør det. Disse normene kommer også til uttrykk blant elever i skolesammenheng.

Asma og Mariam:

«Asma» kom fra Pakistan til Norge sammen med familien sin da hun var liten og går nå i VG2 på en skole som nesten utelukkende har elever med minoritetsbakgrunn. Hun har et ganske godt forhold til familien sin, men synes de er litt strenge. Hun skulle ønske gutter og jenter kunne være venner, men hun får ikke lov av familien til å ha guttevenner. Hvis hun skal omtale guttevenner hjemme, passer hun på å si «klassekamerat» og ikke «kompis». Hun opplever at andre elever på skolen, særlig gutter, blikker henne og kan komme med kommentarer dersom de ser henne snakke med eller gå sammen med en gutt. Hun forteller at det er vanlig på skolen at det blir satt i gang rykter om jenter som blir sett sammen med gutter, og hun er redd for at det skal skje med henne. Hun er derfor veldig oppmerksom på hvem hun er sammen med og hvem som ser henne på skolen, og passer på å ikke bli sett snakkende eller gående med samme gutt for lenge.

«Mariam» kommer opprinnelig fra Syria. Hun er religiøs og opptatt av å leve på en god måte. Hun opplever ofte at andre elever kan blikke og kommentere jenter som ikke kler seg anstendig nok, for eksempel ved at de har for korte skjørt eller for tettsittende klær. Hun hører ofte at gutter omtaler slike jenter som « horer ». Hun forteller at det blir mye baksnakking og rykter dersom en jente har kledd seg på en utfordrende måte. Mariam synes selv det er viktig å ikke kle seg for utfordrende, og hun er også opptatt av å beskytte og støtte venninnene sine. En dag kommer en av venninnene hennes i magetopp, og Mariam prøver å si til venninna på en hyggelig måte at det ikke er greit i kulturen deres. Hun er redd for at noen skal starte rykter om venninna og ønsker å beskytte henne.

Tidligere forskning har som nevnt primært rettet seg mot negativ sosial kontroll i familien. Imidlertid illustrerer historiene om Asma og Mariam hvordan disse unge jentene også lever med slike normer i skolehverdagen, og hvordan dette påvirker for eksempel hvordan de kler seg, hvem de omgås, og hvordan de oppfører seg.

På noen skoler forteller både elever og skoleansatte at slike normer kan gjennomsyre miljøet, og at alle er klar over hvilke regler som gjelder, og hvilke konsekvenser det kan få å bryte dem. På spørsmål om det finnes regler for hva en jente kan ha på seg, svarer en elev følgende:

Ja, hundre prosent. Hvis man ser noen med kort skjørt osv, så blikker man, og så går det rykter. Det er godt kjent på [skolenavn]. Jeg bryr meg ikke, jeg har ikke tenkt til å snakke, men jeg vet at andre gjør det.

Det er imidlertid ikke sånn at slike regler gjelder i like stor grad for alle. Det kan være ulike forventninger avhengig av landbakgrunn og hvor religiøs det er en forventning om at den enkelte skal være. For eksempel forteller flere at jenter som bruker hijab, er underlagt strengere regler enn andre muslimske jenter som ikke anses som like religiøse. En elev vi intervjuet, som hadde bakgrunn fra Albania, fortalte at hun i mindre grad opplevde slike forventninger – både fra medelever og familie – enn venninner med bakgrunn fra land som Somalia eller Pakistan. Dette til tross for at både hun og familien var troende og praktiserende muslimer. Hun mente derfor at også kultur og familiens måte å praktisere religion på var viktige faktorer i denne sammenheng. Selv om unge i visse minoritetsmiljøer forholder seg til noen felles normer, er det altså ikke slik at alle følger dem – eller forventes å følge dem – i like stor grad.

På skolene vi har vært, er det store flertallet av minoritetselevene muslimer. Vi kan ikke si om eller i hvilken grad de samme forventningene gjelder for innvandrerjenter med kristen eller annen religiøs bakgrunn. Men på samme måte som jenter i noen innvandremiljøer opplever strenge ærbarnhetsnormer, ser vi at dette også kan gjelde for jenter i visse norske strenge (kristne) trossamfunn:

Det er mindre frihet på jentene og mer [kontroll] på det ytre, på hvordan du ser ut – øredobber, skjørtelengde, hvordan håret er. Guttene har ikke opplevd det bortsett fra at de skal se strigla ut. Det er mer detaljert kontroll på jentene, man er mer påpasselig med hvem de henger sammen med på kvelder og etter skoletid. Det er friere for gutter enn for jenter. Det har å gjøre med ærbarnheten jentene skal vise og ha. [Hjelpetjeneste]

Kontroll knyttet til anstendighet og ærbarnhet er i stor grad knyttet til kjønnsroller og kvinnesyn, og retter seg primært mot jenter. Guttene har mer frihet til å snakke, flørte eller være kjæreste med jenter, eller til å være ute, feste, snuse eller røyke. Selv om en del av de muslimske jentene vi har intervjuet, understreker at det heller ikke er lov for gutter å ha kjæreste i islam, får ikke dette så store konsekvenser for guttene som det får for jentene – i hvert fall ikke i form av sanksjoner fra venner og medelever:

Det kan være sånn at en person ser deg ute med en annen og mikser det som at du har gjort noe dårlig. Alt går på jenta. Hvis gutten er med deg, blir han sett på som bra. Det er jenta som får småkommentarer når de går forbi, guttene ler av henne osv. [Elev, jente]

Fordi disse normene ofte er så innarbeidet og underforstått i miljøene, kan denne formen for kontroll foregå på en lang rekke måter – både subtilt, for eksempel gjennom såkalt «blikking», og mer direkte gjennom tilsnakk og kommentarer. Dette kan være nedverdiggende kommentarer, for eksempel i form av skjellsord som «hore», men som historien om Mariam viser, kan det også være kommentarer ment som en form for støtte og beskyttelse. Noen av jentene vi har intervjuet, forteller også at de tolker denne formen for kontroll som et uttrykk for at andre, for eksempel brødre eller gutter på skolen, passer på dem og bryr seg om dem.

Som i historiene om Asma og Mariam over kan det å kle seg for utfordrende eller det å snakke for mye med en gutt føre til at man får et rykte på seg for å være «hore», og at man ikke oppføres seg som en «god» jente. Ryktespredning er en sentral kontrollmekanisme, som kan få store konsekvenser. Rykter kan føre til utestengelse blant venner og på skolen, for eksempel ved at man blir fryst ut av vennegjengen, eller at andre ikke vil sitte ved siden av en i klassen. Dersom ryktene spres videre til familie og

miljø, kan de imidlertid også få langt mer alvorlige og vidtrekkende konsekvenser for enkelte elever.

I noen tilfeller handler det imidlertid ikke om regler i familien, men oppfatninger som kommer fra andre ungdommer eller miljøet rundt. I intervjuene vi har gjennomført med elever, er det flere som gir uttrykk for at de har et godt forhold til foreldrene, at foreldrene stoler på dem, men at de må passe på hva de gjør for at det ikke skal oppstå rykter i miljøet de er en del av. Vi hørte for eksempel om en jente som hadde planlagt å være med på en overnattingstur med skolen, men som lot dette være fordi hun fikk kommentarer fra noen gutter om at jenter ikke bør dra på en slik overnatting. Dette til tross for at foreldrene hennes synes overnatting var helt greit. En annen elev forteller følgende:

Moren min har sagt at hun er redd for at hvis jeg er sammen med en venn ute, selv om det bare er en kompis, og noen ser det, at folk er dømmende og snakker sammen og kanskje noen ganger overdriver de. Noen ganger sier de ting som er mer alvorlige enn det det var. Selv om vi bare var to venner som gikk sammen, så sier de at vi holdt hender og kyssa og sånn. Så moren min er redd for det. Hun vet jeg ikke gjør noe og hun stoler på meg, men hun er redd for ryktene. Så i min kultur har det blitt et problem. [Elev]

Denne jenta beskriver hvordan både hun og foreldrene, særlig moren, er redd for at hun skal bli utsatt for rykter i miljøet dersom hun gjør noe som andre fra samme miljø oppfatter som «galt». Morens frykt for rykter har også gjort at denne jenta hele tiden tenker på hva hun gjør, særlig i situasjoner der hun møter eller kan bli sett av noen fra samme bakgrunn som henne.

Kjønnsroller, forventninger og holdninger knyttet til hva som er en «god» og anstendig jente kommer også opp i samtaler og diskusjoner i klasserommet, for eksempel i forbindelse med undervisning om kjønn og seksualitet, eller ved at gutter snakker seg imellom om hva slags jenter de ønsker å gifte seg med. Dette kan dreie seg om å snakke nedsettende om jenter som snakker med gutter, som er med på skoleball, som drikker alkohol, eller som kler seg «utfordrende». Selv om ikke slike ytringer er rettet mot en bestemt person, legger de fortsatt føringer på hva som er regnet som «innafor» og ikke, og det bidrar til å videreføre et svært konservativt kvinnesyn og oppfatninger om kjønnsroller. Dette kan også ha kontrollerende effekter.

For å leve opp til slike forventninger og for å unngå ryktespredning og negative sanksjoner, er det mange av jentene vi har snakket med, som lever i en form for konstant årvåkenhet der de passer på hva de gjør, hvem de går sammen med og hvem som ser dem.

Jenter passer veldig på, hvis de går ute med en gutt. Hvis jeg går med en kompis, må jeg se hvem som ser på meg, er det noe som kommer til å bli spredd videre? Hvis man går ute med en kompis, hører man neste dag «jeg så dem gå der, vet ikke hva de gjorde» osv. Så spres det, det blir store greier, selv om man bare var venner. Det kan skje både gjennom sosiale medier og på skolen. Det er typisk at det skjer med alle jenter. [Elev]

En annen elev forteller at hun føler seg trygg sammen med sin egen klasse, men at hun tenker på hva hun har på seg når hun beveger seg andre steder på skolen:

Den kulturen jeg er fra, jeg er fra Midtøsten, arabisk kultur, så er det sånn at hvis jentene har på seg tettsittende klær, kan de bli litt lettere dømt, de blir sett på som hore. Det er dårlig, men det skjer. [...] Jeg har med meg denne hettegenseren. Jeg svetter en del og liker ikke å ha på meg for mye på overkroppen, men jeg har med meg en genser som jeg tar på meg hvis jeg går opp sånn at ingen ser på meg.

Historiene om Asma og Mariam og de andre eksemplene over illustrerer en form for hverdagskontroll som flere av våre informanter lever med. Fordi kontrollen er basert på kjønnsroller og normer som i stor grad er internalisert av både utøverne og de som utsettes for kontrollen, er det ikke alltid elevene er bevisste på eller har reflektert så mye over den sosiale kontrollen de utsettes for. I flere av intervjuene med elever opplevde vi at dette var temaer det tok tid å komme inn på, og at flere av jentene så på det som at «det er bare sånn det er» og som en naturlig del av deres miljø. Dette kom blant annet til uttrykk i et gruppeintervju med jenter med bakgrunn fra Somalia, Pakistan og Albania. Da vi i starten av intervjuet spurte om det var forskjeller på hva jenter og gutter har lov til å gjøre, svarte jentene at det var det ikke, og at alle har det likt. I løpet av intervjuet kom det imidlertid frem at disse jentene opplevde langt strengere regler enn både guttene på skolen og guttene i egne familier. På slutten av intervjuet ga en av jentene uttrykk for at hun nå hadde «fått noe å tenke på». Dette tyder på at en del av denne hverdagskontrollen til en viss grad er underforstått, og at jentene tilpasser seg reglene og normene mer eller mindre automatisk.

I mange tilfeller er også jentene enige i de gjeldende normene og kjønnsrollene, og mange uttrykker at det er de selv som har valgt å etterleve dem, ofte fordi de tar religionen sin seriøst. En jente forteller følgende:

Jeg er muslim [...]. Jeg har hatt guttevenner hele livet, men nå som jeg har vokst opp, og begynner å få kropp osv., så tenker jeg at gutter og jenter ikke kan være venner. Det er alltid noen som får følelser, så jeg synes det er best å ikke være venner. [...] Jeg har hatt kjæreste før, men det er jo ikke lov i religionen min. Jeg skjulte det for familien og for alle egentlig. [...] Jeg tror pappa hadde blitt skuffa, men han hadde nok ikke hindret meg. Det kommer ikke et nei hjemmefra, det kommer et nei fra religionen min. Så jeg valgte religionen min.

Denne jenta gir altså uttrykk for at det å ikke ha kjæreste eller guttevenner er noe hun selv har valgt basert på egen religion, og ikke noe som er et resultat av kontroll utenfra.

Dette illustrerer at det i mange tilfeller kan være utfordrende å definere hva som er selvvalgt, hva som er mer alminnelige former for sosial kontroll i ulike miljøer, og hva som kan regnes som negativ sosial kontroll.

Til slutt er det viktig å påpeke at normer knyttet til anstendighet og risikoen for såkalt «horestempling» til en viss grad gjelder jenter generelt – uavhengig av etnisk eller religiøs bakgrunn. Dette er noe mange jenter kan føle på, og som kan påvirke hvordan de kler seg eller oppfører seg:

Jeg tror fortsatt stresset er der, angsten for å få rykte. Jeg har mange norske venninner, og hinduer, og alle jentene jeg kjenner som ikke er religiøse, stresser. De er redde for å få rykte. [Elev]

Også lærere og andre skoleansatte vi har snakket med, forteller om eksempler der jenter, uavhengig av bakgrunn, kan bli mobbet eller utestengt fordi de andre elevene mener de har vært for seksuelt aktive eller oppfører seg mer utfordrende enn det som er akseptert i elevmiljøet.

3.1.2 Maskulinitet og mannsrolle

Tidligere forskning har hovedsakelig fokusert på jenter og kvinner som ofre for negativ sosial kontroll, men det har som nevnt vært en økende oppmerksomhet på at gutter og menn også kan oppleve denne typen kontroll. Fra å i stor grad se menn som utøvere og kvinner som ofre, har man nå beveget seg mer mot en forståelse av at negativ sosial kontroll er noe som kan gjennomsyre relasjoner og den sosiale strukturen, men at dette

kan arte seg på ulike måter for jenter og gutter. Hvordan gutter kan erfare negativ sosial kontroll finner vi også eksempler på.

Kamran

«Kamran» går i 10. klasse, og lillesøsteren hans går i 9. klasse. «Kamran» er ganske stille og sjenert, mens lillesøsteren ofte er høylytt, bruker mye sminke og oppfører seg ganske opprørsk. En del av de andre guttene som går på samme trinn som «Kamran», kommer ofte med kommentarer til ham om søsteren om at hun ikke oppfører seg ordentlig. De sier at han må passe bedre på henne, og at han ikke er en god bror som lar henne oppføre seg som hun gjør. «Kamran» har et ganske godt forhold til søsteren og har ikke så lyst til å passe på eller konfrontere henne. Etter hvert får han mer og mer kommentarer fra de andre guttene, og en dag får noen av guttene ham med seg utenfor bak skolen og slår ham.

Historien om Kamran viser et eksempel på hvordan venner og jevnaldrende kan presse hverandre til å oppfylle visse maskulinitetsnormer og krav til det å være en «god» bror. Fordi Kamran har en søster som ikke innordner seg kjønnsrollene og anstendighetsnormene som gjelder i deres miljø, blir han sett på som en dårlig bror og utsatt for sanksjoner fra de andre guttene. Søsterens normbrudd fører altså ikke kun til sanksjoner for henne, men også for Kamran, som på mange måter sees på som ansvarlig for hennes atferd. Kontrollen og sanksjonene Kamran opplever fra de andre guttene, kan også forsterkes av at han selv er stille og sjenert og dermed bryter med enkelte maskulinitetsnormer som tilsier at gutter skal være sterke, dominerende og høylytte.

Brødres ansvar overfor søstrene sine virker å være relativt selvsagt blant mange av elevene vi har snakket med. I et gruppeintervju med jenter med bakgrunn fra Pakistan, Somalia og Albania, diskuterte de nettopp dette:

[Elev 1] Jeg har guttevenner, men alle kjenner brødrene mine. De må kjenne dem for at det skal være greit.

[Elev 2] Men jeg får ikke lov. Både jeg og foreldrene mine er oppvokst i Pakistan. Vi er vant til at det er sånn, der går [gutter og jenter] på forskjellige skoler, helt atskilt. [...] Jeg har fire brødre, de passer mye på meg.

[Elev 3] Det har mye å gjøre med etnisitet. Religion har ikke noe å si, mer etnisitet. Hvis foreldrene mine [...] kan se at [guttene] ikke har dårlige intensjoner, går det greit. Men det er vanskelig for meg å gjøre noe, jeg har sykt mange brødre. Syv brødre.

[Elev 1] Ja, man får telefoner av brødre – «hva gjør du, hvem sitter du med?».

[Elev 4] Men de er glade i oss da. Det er en slags «bro code».

Alle disse jentene har brødre som i stor grad «passer på» søstrene sine. Det er tydelig at jentene opplever et begrenset handlingsrom på grunn av dette, men de uttrykker også at de oppfatter det som en form for omsorg fra brødrene sine.

For en del gutter kan også dette ansvaret overfor søsken oppleves som belastende og et ansvar de ikke ønsker å ha:

Gutter er mer opptatt av det presset om at de må passe på jentene. Jeg tror mange gutter må leve opp til de forventningene, at de skal vite hvor søsken er og hva de gjør. Og de må rapportere tilbake. Det er en tung bær på de guttene også. Det er hardt for mange. [...] Jeg har kontakt med gutter som synes det er slitsomt. En sier «søstera mi er 17 år, men hun må passes på som et lite barn». [Rådgiver]

Det varierer mye hvorvidt brødre opplever et slikt press om å passe på søstrene sine, og det er store forskjeller i hvilke forventninger foreldrene har til dette – noe denne rådgiveren også understreker. I enkelte tilfeller kommer ikke dette presset fra foreldrene, men fra venner og andre jevnaldrende gutter.

Kontroll mellom søsken (eventuelt medlemmer i storfamilien) kan også tas med inn i skolekonteksten dersom de går på samme skole. En rådgiver forteller at de på hennes skole har opplevd dette flere ganger:

Vi har hatt masse søsken. Også fettere og andre slektninger som passer på hverandre. [...] De forteller andre hva noen har gjort. Sladrer. [...] Det er veldig kontroll på det. Jeg har hatt noen elever tidligere ... Hun ene kunne ikke gå ut av klasserommet en gang, da kunne hun jo se en annen gutt. Hun måtte sitte inne i klasserommet og se ned i gulvet.

Dette er et svært alvorlig tilfelle der en elev ble sterkt kontrollert av familiemedlemmer på samme skole. I de fleste tilfeller vil det være mildere og mer subtile former for kontroll som kan være vanskeligere å avdekke:

På overordnet nivå så vet jeg at det er unge mennesker som får ansvar for å se etter jentene i storfamilien. Så det kan være gutter her på skolen eller på andre skoler som overvåker jentene. Uten at vi voksne oppdager det. Hvis jentene ikke får lov til å være i kantinen eller ... Hvis noen følger med på noen andre, er det helt umulig å se. [Mangfoldsrådgiver]

Dette «ansvaret» unge gutter forventes å ta for søstrene sine, kan også føre til konflikter guttene imellom. I tilfeller der en gutt er sammen med, eller oppfattes å være sammen med, en jente, er også han sårbar for sanksjoner fra jentas brødre:

Det har vært noen tilfeller som jeg kjenner til, hvor det er brødre som straffer gutten som har hatt kontakt med søster. Det kan også skje innad på en skole – at det er en konflikt mellom to gutter fordi den ene er kjæreste med en søster [Hjelpetjeneste].

Enkelte av informantene vi har snakket med, beskriver guttemiljøer som preges av relative strenge regler og en slags «kodeks» som guttene forventes å følge. Rollen som bror, ansvaret overfor søster og hvordan man skal behandle jenter fra samme miljø, er ofte sentrale i en slik «kodeks»:

Guttene – de går ikke bort og snakker med en jente med hijab, fordi da får hun problemer etterpå. Alle guttene kjenner hverandre, de har en kodeks for hvordan de skal oppføre seg. Hvis en av guttene har en søster, skal alle de andre guttene holde seg unna. Hvis de bryter det, må guttene gjenopprette ære, da blir det slåsskamp. [Mangfoldsrådgiver]

Som denne mangfoldsrådgiveren beskriver kan det ofte bli alvorlige konsekvenser dersom noen av guttene bryter «reglene» eller «kodeksen» i gjengen. Flere av våre informanter forteller om til dels alvorlig fysisk vold i slike tilfeller.

Reglene i slike guttemiljøer kan også omhandle andre ting, som for eksempel hva som er akseptable meninger og holdninger, for eksempel knyttet til kjønnsroller og seksualitet. I visse miljøer kan dette være knyttet til ulike maskulinitetsnormer som guttene forventes å leve opp til:

Jeg har opplevd at det maskuline er så utrolig viktig i noen miljøer, det med å være på en viss måte. [...] Press blant gutter på å være maskulin, dominant osv. [Hjelpetjeneste]

Flere av mangfoldsrådgiverne og lærerne vi har snakket, med beskriver en dynamikk der enkelte elever, ofte gutter, har en sterk stemme og setter en tone for hva det er akseptabelt å mene og ikke mene. Dette kan både skje i visse vennegrupper eller i klasser. I slike tilfeller kan det være vanskelig å gi uttrykk for alternative meninger, og dette kan resultere i sanksjoner som nedverdiggende kommentarer, latterliggjøring og utestenging.

De påvirker hverandre ikke på en bra måte. Det er gutter som har respekt for jenter som er sammen med gutter som ikke har det. Men når de prøver å forklare respekt, får de bare spørsmål om «hvorforsier du det, kan du ikke være mer som oss?». [...] Fordi de ikke kan si følelsene sine. De kan ikke vise følelser, de må være tøffe. Hvis du sier noe imot de andre guttene, blir du sett på som feig og følsom. De kaller det «følsom». Hvis du bryr deg og har respekt, er du feig og følsom. [Elev, jente]

Det at det i visse guttemiljøer finnes sterke regler for hva som er akseptabel oppførsel og meninger, og at det som følge av dette fremmes konservative holdninger knyttet til kjønn og seksualitet, kan resultere i flere former for kontroll. For det første er det tydelig at guttene innad i slike grupper og miljøer utøver en relativt streng kontroll overfor hverandre. I ekstreme tilfeller fører det å ikke følge gruppas regler til alvorlige konsekvenser, som fysisk vold. For det andre har holdningene som fremmes, en kontrollerende effekt på andre. Som vi beskrev i forrige avsnitt kan slike ytringer for eksempel gi tydelige signaler til unge jenter om hva som forventes av dem og føre til at jentene tilpasser egen atferd for å unngå negative sanksjoner.

Til slutt har også enkelte av våre informanter nevnt kontroll knyttet til kriminelle gjengmiljøer, og at dette også er noe særlig gutter kan oppleve. Det kan både dreie seg om press innad i en guttegjeng om å bli med i en kriminell gjeng, for eksempel ved å begynne å selge illegale rusmidler, sterk kontroll innad i gjengmiljøene og trusler om alvorlige konsekvenser dersom man ønsker eller prøver å bryte ut. I tillegg fikk vi på en skole høre om en mannlig, etnisk norsk elev som utøvde kontroll over andre elever på bakgrunn av sin gjengtilhørighet, trusler om vold og frykten det skapte. Kontroll innad i kriminelle gjengmiljøer er imidlertid ikke noe vi har gått nærmere inn på i dette prosjektet.

3.1.3 Kontroll i kjæresteforhold

Vi erfarer at kjæresteforhold kan medføre flere former for negativ sosial kontroll.

«Maja» kommer fra en etnisk norsk familie og går i VG2. I klassen hennes er det elever med ulike bakgrunner. Hun blir etter hvert kjæreste med en gutt i samme klasse som kommer fra Litauen. I begynnelsen har de det veldig bra sammen, men etter hvert begynner han å si at hun ikke får lov til å snakke for mye med eller gi klem til de andre guttene på skolen. Han følger med på hva hun gjør og blir sint hvis hun gjør noe han ikke liker. Etter hvert begynner også to av kameratene hans, en med bakgrunn fra Estland og en fra Syria, å følge etter henne for å se på hva hun gjør og fortelle det videre til kjæresten hennes. Maja opplever etter hvert at hun nesten aldri får være i fred på skolen, det er alltid en av guttene som ser henne og forteller hva hun gjør til kjæresten.

«Samina» går i VG3 og kommer opprinnelig fra Pakistan. Hun har en ganske streng og konservativ familie. Hun har vært kjæreste med en gutt med bakgrunn fra Syria i noen måneder og har holdt dette hemmelig for familien. Nå ønsker hun imidlertid å avslutte forholdet. Kjæresten blir veldig sint og truer med å fortelle familien hennes at de har vært sammen. Han har bilder av de to sammen som han truer med å legge ut

på nett og sende til foreldrene hennes. Samina er veldig redd for hva foreldrene vil gjøre dersom de får vite at hun har hatt kjæreste, så hun velger å bli i forholdet litt til.

Begge disse historiene beskriver hvordan noen kan bli utsatt for ulike former for kontroll innad i et kjæresteforhold. Det kan for eksempel handle om at den ene parten i forholdet kontrollerer hva den andre gjør, hvem vedkommende er sammen med eller hvordan vedkommende kler seg.

En del av sakene jeg får, handler om at de er i dårlige kjærlighetsrelasjoner, der det er helt tydelig sosial kontroll. [...] At man ikke får lov til å være med venninnene sine lengre, får ikke dra på fester, får ikke ha spesielle klær på seg. Man må hele tiden være på nett, må svare. Hvis du ikke svarer, blir det en tirade og krangling. [Rådgiver]

I enkelte av tilfellene vi har hørt om, involveres også andre i denne kontrollen, for eksempel ved at den som kontrollerer, får vennene sine eller andre til å hjelpe til med å «passe på» kjæresten. I noen av disse tilfellene er det ikke sikkert at de involverte forstår eller anerkjenner det som skjer som problematisk eller som negativ sosial kontroll:

Jeg hadde også en gutt som hadde en kjæreste her, hun gikk året under han. 10. og 9. trinn. Hun skulle på en jentebursdag i byen. Og da overhørte jeg han si til bursdagsbarnet at hun må ta bilder og sende til ham om hvor de gikk. At de må skifte på stedet, hun [kjæresten] skal ikke komme hit til [området der de bodde] med den kjolen. Han delegerte den negative sosiale kontrollen til bursdagsbarnet for å kontrollere kjæresten hans. Hun sa bare «ja, ja», hun skjønnte ikke at det var negativ sosial kontroll. Jeg tenkte dette er ikke en bra match og følte et ansvar for å beskytte jenta. Men hun var veldig forelsket [...] Jeg prøvde å snakke med henne om gutter, spurte veldig forsiktig for å ikke trække i salaten. [...] Jeg sa at hun alltid kan komme til meg. Hun kom aldri på kontoret, men sa noen drypp i friminuttene. Hun anerkjente aldri at det var et problem. Og det må hun få lov til. [Mangfoldsrådgiver, ungdomsskole]

Denne mangfoldsrådgiveren forteller altså om en jente som ble utsatt for negativ sosial kontroll av kjæresten sin, uten at hun selv anerkjente dette. Heller ikke venninnen hennes, som ble bedt om å overvåke jenta på vegne av kjæresten, reagerte på dette, ifølge denne informantene. Samtidig uttrykker mangfoldsrådgiveren hvor vanskelig det kan være å nærme seg en slik sak og spør seg om hvor langt man skal gå for å hjelpe noen som selv ikke oppfatter sin egen situasjon som problematisk.

I andre tilfeller kan slik kontroll utløses eller forsterkes ved avvísning eller dersom en av partene ønsker å avslutte forholdet.

Det med kjærestereelasjoner, der hadde vi en [i fjor]. Hvor det var en litt hemmelig relasjon mellom to med ulik nasjonalitet, men muslimsk bakgrunn, og hvor hun ville ut av det, og han syntes det var et stort nederlag, i tillegg til mer generell kjærlighetssorg. Det var mye der, han påvirket henne med sosial kontroll. Han truet med at han skulle rope det til hennes foreldre, han skulle sende bilder, mye sånt. [Avdelingsleder]

Enkelte av informantene vi har snakket med, påpeker at negativ sosial kontroll i kjæresteforhold rammer både unge med innvandrerbakgrunn og etnisk norske unge. Som sitatet over beskriver kan det være flere faktorer som utløser denne typen kontroll, som frykten for å bli såret, følelsen av nederlag eller «å tape ansikt» eller følelsen av avvísning. Konsekvensene kan være svært alvorlige for den som utsettes, og i visse tilfeller kan kontrollen utgjøre en form for kjærestevold eller vold i nære relasjoner. Det

vil i mange tilfeller være glidende overganger mellom vold i nære relasjoner, psykisk vold og negativ sosial kontroll (Øverlien 2018).

Det å oppleve negativ sosial kontroll i familien kan også gjøre at de unge får lite trening i å ta egne valg og å sette grenser for seg selv, for eksempel i relasjoner til det motsatte kjønn eller egen seksualitet. Dette kan gjøre dem sårbare i romantiske relasjoner (Proba 2022). En av informantene påpeker også dette:

Det er også en tendens til at særlig jenter som er eller har vært utsatt for negativ sosial kontroll hjemme, finner en kjæreste som også utsetter dem for det samme, for en type kontroll. De går fra voldelige foreldre til voldelige kjærester, vi har hatt mange slike saker. De kan også samtidig bli utsatt for negativ sosial kontroll i miljøet fordi det spres rykter om dem. Så vil ikke noen jenter henge med dem fordi de er dårlige. [Mangfoldsrådgiver]

Selv om negativ sosial kontroll i kjæresteforhold og ulike former for kjærestevold kan ramme unge uavhengig av bakgrunn, forteller informantene at konsekvensene kan bli særlig alvorlige for unge som opplever negativ sosial kontroll i familie og minoritetsmiljø. I slike tilfeller kan det at en kjæreste eller eks-kjæreste har informasjon, bilder og lignende – og eventuelt truer med å spre dette til andre – være et svært effektivt pressmiddel. I verste fall kan dette brukes til å gjennomføre ulike former for overgrep eller til å tvinge noen til å fortsette i et forhold de ikke ønsker å være i.

3.1.4 Seksuell orientering og kjønnsuttrykk

Å være homofil eller ha et annet kjønnsuttrykk er lite akseptert blant en del elever på skolene vi har besøkt.

I en klasse er det en guttegjeng som ofte og høylytt uttrykker negative holdninger mot homofile. Læreren har prøvd å ta opp temaer knyttet til kjønn, seksualitet og mangfold i klassen, men dette blir ofte møtt med svært negative reaksjoner blant disse guttene, og de sier for eksempel at homofili ikke er riktig, og at homofile ikke bør ha noen rettigheter. De sier også til de andre elevene at de ikke skal svare når læreren stiller spørsmål eller prøver å få til diskusjon om kjønn og seksualitet. Disse guttene er dominerende i klassen, og de andre elevene vil ikke gi uttrykk for meninger eller synspunkter som går på tvers av det disse guttene sier.

«Zainab» er 19 år og kommer opprinnelig fra Midtøsten. Hun går på en videregående skole med en del andre elever med innvandrerbakgrunn. For et halvt år siden ble hun kjæreste med en av de andre jentene i klassen. Etter dette har begge to opplevd svært mye mobbing og trakassering fordi de er lesbiske. Flere av de andre elevene tar bilder av dem og deler på Snapchat. For eksempel har paret prøvd å spise lunsj sammen inne på et grupperom for å få være i fred, men da fulgte noen etter dem og satt utenfor rommet og tok bilder av jentene hvis de klemte eller holdt hender. De andre sender også stygge bilder og banneord til Zainab og kjæresten på sosiale medier. Jentene har prøvd å si ifra til skolen og har hatt mange samtaler med lærere og rektor. Lærerne har foreslått at de ikke skal klemme eller kysse hverandre på skolen for å unngå problemer, men Zainab synes det synd at de ikke kan være ordentlige kjærester på skolen når det egentlig er lov i Norge. Zainab vil bare leve fritt, men har opplevd så mye kontroll og mobbing at hun føler seg redd hele tiden. Hun har vurdert å slutte på skolen hvis mobbingen og kontrollen ikke avtar.

Zainab opplever altså mye – og til dels alvorlig – kontroll og mobbing fra medelever som følge av at hun er lesbisk og har jentekjæreste. Blant annet har hun blitt dyttet slik at telefonen hennes ble knust, hun har blitt ufrivillig tatt bilde av, og hun opplever sterk

mobbing på sosiale medier. Hun har også opplevd at andre elever i klassen har sagt til læreren at de ikke vil ha henne i klassen. Kontrollen hun opplever forsterkes av at hun opprinnelig er fra Midtøsten, og at flere av de andre elevene med minoritetsbakgrunn mener at måten hun lever livet sitt på bryter med det som er «lov» for en med hennes bakgrunn. Til sammen fører dette til at hun ikke kan oppføre seg som hun vil – særlig sammen med kjæresten sin – i skolehverdagen. Hun forteller også at hun har begynt å bli redd for å møte personer fra samme bakgrunn på gata og utenfor skolen.

Zainab er en av få unge vi har snakket med eller hørt om i løpet av intervjuene, som er åpne om å være skeive. Ved flere av skolene vi har besøkt, uttrykker de ansatte forundring over at de har svært få elever som er åpent skeive. Mange ser dette i sammenheng med at negative holdninger mot homofile ofte kommer til uttrykk blant elevene, og at dette hindrer skeive elever fra å være åpne:

Det er ikke et alternativ å være åpen om det. Man må late som man er hetero. Det er litt rart at på en [skole] med masse elever, så er det ingen som er homofile. [...] Jeg vet at når Skeiv Verden har vært på [skolebesøk], har de fått drapstrusler, eller elever har sagt «hadde du vært sønnen min, hadde jeg drept deg». Forhåpentligvis for å tøffe seg, men likevel. Tenk å si noe sånt. Man får ikke lyst til å komme ut av skapet da. Det henger sammen med idealet for hva mannen skal være. [Hjelpetjeneste]

Negative holdninger til skeive kan også uttrykkes gjennom reaksjoner og sanksjoner overfor personer som bryter med det som anses som et normalt og akseptabelt kjønnsuttrykk. For eksempel forteller en kvinnelig elev at hun har fått mye kommentarer og negativ oppmerksomhet fordi hun har kort hår, og kommentarer som at hun ikke har «respekt for muslimsk kultur». En annen informant forteller om en gutt med «feminine faktorer» som ble holdt utenfor av de andre guttene.

I mange av elevintervjuene kommer det også frem at det blant en del elever ikke anses som akseptert å være skeiv. Flere uttrykker at de selv ikke bryr seg om at andre er homofile, men at det finnes mye negative holdninger til skeive blant de andre elevene. I ett intervju gir en elev uttrykk for at hun selv ikke mener det er greit å være homofil, og hun begrunner dette med religion:

Intervjuer: Hva med å være homofil, er det greit?

Elev: Det er ikke lov i Islam.

Intervjuer: Men i miljøet her?

Elev: [Nøler] Jeg vil ikke si noe feil ... Men det er ikke lov, ikke godkjent.

Intervjuer: Selv om det er en etnisk norsk gutt/jente?

Elev: Nei, man får rykte. Homofile har det verre. Selv om jeg hadde vært en hore, så hadde en homofil hatt det verre. Fordi gutter slår. Det er mange gutter der ute som slår homofile gutter. Lesber overlever, fordi jenter bruker ikke vold. Men man kunne ikke vært venner. De blir utestengt.

Denne eleven peker også på at konsekvensene for skeive kan være svært alvorlige. Hun forteller at hun selv ikke kunne vært venn med en lesbisk jente, og at lesbiske jenter nok ville blitt utestengt av de andre elevene. Likevel påpeker hun at konsekvensene kan være enda verre for homofile fordi gutter oftere tyr til fysisk vold. Frykten for slike alvorlige konsekvenser kan også forklare hvorfor relativt få skeive elever velger å være åpne på enkelte av skolene vi har besøkt.

Dersom unge skeive er oppvokst i en familie eller et miljø der det ikke er aksept for skeive, kan det oppleves enda viktigere å skjule egen seksuelle orientering eller

kjønnsidentitet også på skolen og overfor venner og jevnaldrende. Dette kan også gjelde unge i konservative menigheter og trossamfunn:

I alle disse miljøene er det å praktisere homofili galt, og for de aller fleste er det galt å være det, så de må skjule sin legning og være forsiktig så ingen oppfatter dem som homofil på noe vis. Vi har hatt folk som tar kontakt [med oss], som er 14 år og vet de er skeive, og de vet ikke hvordan de skal holde ut til de er 18 og kan flytte ut. De må skjule seg til de er gamle nok til å flytte vekk og starte livet sitt. De har livet sitt på pause mens de bor hjemme. [Hjelpetjeneste]

Selv om negative holdninger knyttet til homofili virker å være relativt utbredt i en del innvandremiljøer og konservative religiøse miljøer, finner vi også eksempler der skolene har jobbet aktivt med denne tematikken og der det har skjedd en viss holdningsendring blant elevene.

Første gangen vi hadde Pride-flagg, fikk det henge oppe i to og et halvt minutt. Nå henger det. [...] Vi hadde 10. klasseball – det var tre elever i fjor som var homofile med minoritetsbakgrunn, og en gutt med kjole vant pris. Han vant «Årets gledesspreder», og det var elevene som stemte det fram. Det er et tegn på at vi har lyktes med noe – at han tør å komme med sånt. [Rektor, ungdomsskole]

Også enkelte andre forteller om åpent homofile elever med minoritetsbakgrunn på deres skole som blir akseptert av medelever og inkludert i fellesskapet.

Selv om kontroll, hets og trakassering knyttet til seksuell orientering og kjønnsidentitet er særlig kraftig i visse minoritetsmiljøer eller religiøse grupper, får vi også inntrykk av at dette kan skje på tvers av større grupper og miljøer. Vi har hørt om tilfeller der dette utføres av både minoritets- og majoritets elever og uavhengig av religion. På en skole hadde de for eksempel hatt en utfordring over lengre tid der gutter samlet seg fra flere linjer og klasser og hetset elevene som gikk på en linje der det var flere skeive elever.

Vi har jo en linje her [...], noen gutter velger seg inn der, og ofte er det gutter som kanskje har en annen seksuell legning, som markerer seg veldig med rosa hår og negler osv. Kreative sjeler, fine unge menn. Så i fjor var det noen bander ... vi er en veldig avdelingspreget skole. Men på grunn av mobilen tar de kontakt med hverandre, danner sånne gjenger, og de gikk gjennom gangene. [...] De kontrollerte kantinen og plagde disse stakkars menneskene. En eller to eller fem hadde bestemt det. [...] Ingen spesiell type bakgrunn. Og det var på en måte litt ... det sa vi jo, her var det ingen kriterier [for å være med] – svart som hvit. Det var rett og slett homofobi, at de hadde det til felles. At de var mot homofile, trans, skeive. [Avdelingsleder]

I slike tilfeller kan det være vanskelig å skille mellom negativ sosial kontroll, mobbing, hets og trakassering. Likevel er det tydelig at slik atferd kan ha kontrollerende effekter dersom det fører til frykt blant skeive elever for å være åpne, dersom skeive elever ikke kan oppføre eller kle seg slik de vil, eller dersom de ikke kan være sammen med eventuelle kjærester på lik linje med heterofile eller cis-elever.

3.1.5 Religionsutøvelse

Et annet tema som har vært gjennomgående i intervjuene, er kontroll av religionsutøvelse. Strengt regler og normer knyttet til religionsutøvelse er noe elevene kan ha med seg hjemmefra, men det er også noe som kan utvikle seg i vennegrupper, klasser eller miljøer på skolen.

Flere forteller at slik kontroll kan bli særlig sterk under ramadan, ettersom enkelte elever kan bli særlig opptatt av å etterleve religiøse regler i denne perioden.

Under ramadan, så er det mange som passer på at andre faster. Det er mye blikking når de spiser mat. Nå nettopp når vi hadde jentegruppe, har jeg jenter som representerer flere religioner. Det var mange muslimer som fastet, [...] men så var det to muslimer som gikk og hentet mat, og jeg så de blikkene de fikk fra andre. Vet ikke om det har ført til noen flere ting, om det var noen kommentarer. Men jeg så de blikkene. Jeg vet de kan få en del kommentarer på det, og en del på hijabbruk. Det er en del som går med det kun under ramadan. Hvis den er litt løs, kan de få kommentarer. [Mangfoldsrådgiver]

Kontroll av hvem som faster under ramadan, kan være relativt utbredt på skoler eller i klasser med mange muslimske elever. Dette er en form for kontroll som rammer både gutter og jenter, og som i mange tilfeller er noe som utvikler seg primært blant elevene, og ikke nødvendigvis er noe de tar med seg hjemmefra.

Det er veldig morsomt under ramadan at alle med muslimsk bakgrunn skal faste. Jeg tenker at ikke alle har et ønske om å faste, men det er en del press mellom elevene, på hvem som er flink muslim. Jeg tror man blir litt bedømt ut ifra om man klarer å faste eller ikke, og å være veldig religiøs i den perioden. [...]

Intervjuer: Hvilke reaksjoner kommer hvis man ikke faster?

Jeg har hørt at de kommenterer det. «Du skal ikke spise, du skal faste». [...] Vi hadde guttegruppe under ramadan, da gikk elevene i 9. trinn. Jeg var usikker på om vi skulle servere kjeks og saft som vi pleier å gjøre. Jeg så det var noen som hadde veldig lyst til å forsyne seg, men de gjorde det ikke. Mye blikk. Og den kontrollen kommer ikke hjemmefra, det kommer fra elevene. Når jeg ringer hjem, så sier foreldre at «nei, nei, vi har ikke tenkt at de skal faste». Så det kommer fra elever. [...] Er ikke så innmari lett å være muslim i den perioden hvis man ikke vil faste. Man har kanskje bare lyst til å leve på sin måte. Men det tror jeg nesten ikke er mulig. [Mangfoldsrådgiver]

Denne mangfoldsrådgiveren jobber på en ungdomsskole som har mange elever med minoritetsbakgrunn. Mangfoldsrådgivere beskriver hvordan elevene kan utøve et sterkt press overfor hverandre når det kommer til fasting og religionsutøvelse under ramadan, og hun forteller at dette kan starte svært tidlig – helt ned på barnetrinnet.

Andre skoleansatte forteller at det også kan foregå en viss kontroll mellom elevene knyttet til bønn, om de går i moskéen, det å håndtere svinekjøtt i forbindelse med matserving på skolearrangementer og mer generell atferd. Lærere og andre ansatte oppfatter at det i slike tilfeller gjerne er noen som har særlig konservative holdninger, og kan bestemme hvem som er en «god muslim» eller ikke.

Vi har en kafe, hvor vi serverer toast. Når de [mer konservative elevene] står der, er det ikke skinke på, de kan ikke ta på det. Først kunne de ta det med en klype og hanske, men plutselig var det haram. Noen har en veldig sterk stemme som kan sette standarden. Da vi var på skoletur, skulle vi lage spagetti- og marshmallowntårn. Men det kunne ikke disse elevene, fordi det er gelatin i marshmallow. Da blir de ikke med. De bruker religion for å fremme et standpunkt. Og noen ganger bruker de det for å slippe. [Lærer]

Dette sitatet understreker også et annet poeng flere har vært opptatt av, nemlig at det ikke alltid er slike kommentarer basert på religion kommer fra et faktisk konservativt religiøst standpunkt hos den enkelte elev. I mange tilfeller kan det også handle om at elever trekker på et religiøst repertoar i for eksempel konflikter, eller når de skal markere

egen posisjon og tilhørighet. Læreren over mener også at enkelte elever bruker religion som argument for å slippe visse skoleaktiviteter.

Elevene vi har snakket med, forteller også om blikking og kommentarer knyttet til for eksempel fasting, hijabbruk og lignende. Det varierer imidlertid i hvilken grad de opplever dette som negativt eller belastende. Flere vi har snakket med, forteller at de anser religionsutøvelse som noe som er «mellom dem og Gud» og at de derfor ikke tar andres meninger om dette så seriøst. På spørsmål om det er press og regler på skolen rundt det å følge religiøse skikker, svarer en elev følgende:

Fra det jeg har hørt er det sånn at du har det litt, men jeg tror ikke at det er veldig ... fra det jeg har opplevd. Jeg faster jo, men hvis jeg hører at det er en person som ikke faster, tenker jeg ok, det kan jo være noe som skjer med dem osv, så jeg kan jo ikke dømme dem hvis det er et problem de har. Men jeg vet at folk kan være litt sånn «å, du faster ikke, det er litt rart». Så det kan være noe folk lurer på, litt blikking.

En annen elev forteller noe av det samme:

Hvis du er muslim, må du faste. Men hvis du ikke gjør det, tror jeg ikke du får noe rykte. Jeg har jo mensen i syv dager. Hvis jeg ser en jente som ikke faster og jeg vet hun ikke har mensen, bryr jeg meg jo ikke. Det er mellom henne og Gud. Det er ikke så mye kommentarer og blikking og sånn. Jeg har hørt noen gutter si «hvorfor faster du ikke, har du mensen?». Men man bare ler, vi er 18 lissom.

Ingen av disse jentene opplever altså at det foregår en sterk kontroll rundt fasting under ramadan. Selv om begge forteller om et visst nivå av blikk og kommentarer, gir de ikke uttrykk for at det å ikke faste får noen alvorlige konsekvenser. Det bør imidlertid understrekes at begge disse jentene forteller at de selv faster, og at religionen er veldig viktig for dem. En tredje elev med bakgrunn fra Midtøsten som ikke selv er praktiserende muslim, forteller på sin side at hun blir utsatt for det hun kaller «mobbing» dersom hun for eksempel spiser svinekjøtt, og at enkelte av de andre muslimske elevene kontrollerer henne og ikke lar henne spise det hun vil.

Kontroll rundt hva det vil si å være en god troende rammer imidlertid ikke bare elever med muslimsk bakgrunn, men kan også gjelde elever med annen religiøs bakgrunn. Informanter som jobber i ulike hjelpetjenester, forteller om saker der personer i visse kristne miljøer, både med innvandrerbakgrunn og unge i ulike norske trossamfunn og menigheter, også kan oppleve et begrenset handlingsrom på skolen og strenge regler for hva de kan gjøre og ikke.

3.1.6 Gruppepress og klikkdannelse

På enkelte av skolene vi har besøkt, har både skoleansatte og elever også vært opptatt av at det foregår til dels sterk kontroll i forbindelse med klikkdannelser og vennegjenger. Blant våre caseskoler har dette vært særlig synlig i forbindelse med russebusser. Dette kom særlig til uttrykk på en av case-skolene, der både ansatte og elever oppfattet de strenge reglene og klikkdannelsen knyttet til russebusser som en form for negativ sosial kontroll.

Elev 1: Skolen vår er en russeskole. Hvis du ikke er del av bussen, blir du ikke invitert.

Elev 2: Det er et veldig stort gjengmiljø. I aulaen er det alltid flere bord der det sitter mange, men alle får ikke være med. Alle sitter i klynger.

Intervjuer: Man får ikke sitte sammen med de man vil?

Elev 1: Nei. Du må alltid være med gjengen din.

Når det kommer til denne formen for klikkdannelse og påfølgende press, dreier det seg i vårt datamateriale oftest om et sterkt klespress, gjerne i form av et press om å ha dyre merkeklær, kontroll rundt hvem man er sammen med og hvem man kan være venner med, samt et sterkt feste- og drikkepress, eventuelt også et press på å ta i bruk andre rusmidler.

Det er en sjargong her, og hvis du ikke følger den, blir du ekskludert. Det å være med på russebuss, da er det er auditions, og du må te deg og oppføre deg på en spesiell måte. [Mangfoldsrådgiver]

I tillegg forteller enkelte informanter at kontroll knyttet til russebusser har et økonomisk aspekt. Ofte medfører et sterkt klespress og krav til sparing til russetiden at det å være en del av en slik russegruppe er relativt kostbart for elevene. En informant fortalte at han hadde opplevd at elevene var så opptatt av å bruke penger på de riktige klærne at de ikke lenger hadde råd til å kjøpe mat i kantina. I tillegg kan det at elever ofte har investert mye økonomisk i det å inngå i en russebuss, gjøre det vanskeligere å stå opp mot kontroll og press innad på russebusen.

Elevene vi har intervjuet på skoler der dette er en utfordring, forteller om flere av de samme formene for kontroll som vi har beskrevet i avsnittene over. En gutt som gikk på VG1 fortalte for eksempel at han en dag kom på skolen i joggebukse, og at dette resulterte i mange stygge kommentarer fra medelever, særlig fra elever i VG3 som var med på en russebuss. Den samme gutten har også opplevd å få ubehagelige meldinger fra noen av de samme elevene over sosiale medier. I tillegg forteller elevene om mye «blikking» og utestengelse.

Jeg føler på en måte at de som er på russegrupper, som skal på buss, de føler seg veldig overlegne andre. De føler de har mye mer makt. [Elev]

Enkelte informanter forteller også at slike former for gruppering og et sterkt sosialt hierarki kan påvirke hvorvidt elever tør å ytre seg i klasserommet og hva de tør å si.

En av våre informanter forteller for eksempel at hen tidligere har jobbet på en skole med høy andel minoritetselever der det foregikk en del kontroll mellom elever, for eksempel i forbindelse med religionsutøvelse. Nå jobber vedkommende på en skole med primært etnisk norske elever og en sterk russebuskultur:

Etter at jeg begynte å jobbe her, tenker jeg på en annen måte. Det høres banalt ut, men det handler om buss, det handler om vennegrupper som er lukket, og hvor man må følge kodeksen. Hvis man ikke følger kodeksen, kan man kastes ut. Da tenker jeg det kan være beslektet med negativ sosial kontroll. Det er regler for hvem du kan være sammen med, og hvor du kan gå på fester. Det kan få sanksjoner hvis du ikke følger kodeksen. Og det får konsekvenser når du er utenfor gruppen. [Rådgiver]

Dersom denne formen for gruppepress i stor grad preger skoler eller klasser, kan det også føre til et generelt konformitetspress som gir begrensede muligheter til å være annerledes. I vårt datamateriale ser vi flere eksempler på at særlig minoritetselever kan stå i et krysspress som gjør det vanskelig for dem å få innpass i det sosiale miljøet på skolen. Dette gjelder særlig i tilfeller der det er sterke forventninger knyttet til festing eller rus blant elevene på skolen, noe en del elever med minoritetsbakgrunn ikke ønsker å delta i. I andre tilfeller forteller enkelte informanter at det kan foregå et visst press på å ikke ha på seg «for mye» klær eller bruke hijab – og da gjerne fra etniske nordmenn mot

jenter med innvandrerbakgrunn. En elev med syrisk bakgrunn forteller om det hun opplever som kontroll fra de norske elevene i klassen:

I klassen blir jeg kontrollert av de norske ungdommene fordi jeg har en annen bakgrunn. [...] De har tanker og holdninger om meg, for eksempel hvorfor jeg ikke spiser svin og hvorfor jeg ikke fester. Og hvorfor jeg ikke har kjæreste.

Intervjuer: Hvordan merker du det?

Verbalt og gjennom kroppsspråk. Av og til er det veldig vanskelig. De prøver å endre på meg hele tida. At jeg skal dekke deres behov. Jeg må være helt norsk for at de skal være venner med meg. Det er komplisert. [...]

En gutt drev og slo meg på hodet, og til slutt truet jeg med å si fra hvis han ikke slutta. Men han gjorde det foran andre, og det var flaut og ubehagelig. [...] Han prøvde å kontrollere rett og slett.

Dersom skolemiljøet er lite inkluderende og preget av grupperinger, kan dette føre til at elever må akseptere å følge visse normer og regler de kanskje ikke er enige i eller ønsker å følge. Enkelte skoleansatte opplever at dette kan føre til sterkere kontroll innad i gruppene. På en skole beskriver lærerne at det har vokst frem et relativt konservativt miljø blant minoritetselvene, som er i mindretall på skolen. De mener dette til dels skyldes et sterkt sosialt hierarki på skolen og at det er veldig vanskelig for en del av minoritetselvene å få innpass blant de øvrige elevene. I slike tilfeller kan elevene stå overfor et valg mellom å stå alene utenfor eller å tilpasse seg forventninger, normer og tilhørende kontroll for å inngå i en gruppe og et fellesskap.

3.2 Hvordan utøves negativ sosial kontroll mellom elever?

På bakgrunn av gjennomgangen over kan vi se at negativ sosial kontroll blant jevnaldrende i en skolekontekst utøves på en rekke ulike måter. Disse ulike formene tilsvarer på mange måter Nyes (1958) tre former for sosial kontroll, nemlig direkte, indirekte og intern kontroll.

Med direkte kontroll menes det å fremskaffe ønsket atferd gjennom for eksempel straff og belønning. Ulike former for direkte kontroll mellom elever kan være negative kommentarer, trusler eller vold. Selv om vold mellom elever virker å være relativt sjeldent, har vi hørt om slike eksempler på noen av skolene vi har besøkt. Det er likevel langt mer utbredt med negative kommentarer og sanksjoner gjennom kroppsspråk – særlig i form av såkalt «blikking». Blikking er noe svært mange av informantene har vært opptatt av – både mangfoldsrådgivere, skoleansatte og elevene selv – og flere av lærerne vi har snakket med omtaler dette som et relativt nytt, men svært utbredt, fenomen.

Med indirekte kontroll mener vi ulike former for sosiale sanksjoner, som for eksempel fordømmelse eller positiv oppmerksomhet, som har som formål å fremskaffe eller forsterke den ønskede atferden. Dette kan være for eksempel baksnakking, ryktespredning eller utestengelse. En annen form for indirekte kontroll er ytringer og kommentarer blant elevene, for eksempel om hvordan jenter og gutter burde oppføre seg, hvordan man bør utøve religionen sin og lignende. Selv om dette ikke er direkte rettet mot konkrete personer, gir det tydelige signaler om hva som er akseptert og ikke akseptert.

I mange tilfeller ser vi også at indirekte former for kontroll og frykten for negative sanksjoner, for eksempel frykten for å bli utsatt for rykter eller for å bli stengt ute, fører til sterk selvkontroll hos mange. Flere av elevene vi har intervjuet forteller at de passer på hva de gjør, hvem de snakker med, og hvordan de kler seg – nettopp ut fra en slik frykt

for eventuelle sanksjoner. Et par av informantene har trukket frem at dette er noe av det som kjennetegner negativ sosial kontroll blant elever – at hvilke regler som gjelder er allmenn kjent, og at hvilke sanksjoner eventuelle regelbrudd fører til skjer relativt systematisk:

Det er systematisk, ikke tilfeldig eller engangs. Det er alltid sånn når man gjør det og det, de vet at det skjer, [...] de er innforstått med at dette skjer, de er ikke overrasket, men det er slitsomt. Det er alltid den konsekvensen for alle. Alle kjenner til historier, som at «det og det skjedde med søstera hans da hun fikk seg kjæreste». De vet konsekvensen, så de har den bevisstheten og skjønner at kontrollen er systematisk. [Hjelpetjeneste]

På denne måten kan historier om hva som har skjedd med andre som har brutt normene i gruppa, brukes som en slags «skremmebilder» for å hindre at andre gjør det samme. Bredal og Skjerven (2007) kaller dette «frykten for eksempelets makt». Med dette mener de at negativ sosial kontroll innad i en gruppe ofte handler om å iverksette sanksjoner for å hindre at grenseoverskridende atferd går ustraffet eller gjentar seg og på den måten kan inspirere andre til å gjøre det samme.

Den siste formen for kontroll i Nyes typologi er det han kaller intern kontroll. Dette beskriver tilfeller der en person har blitt sosialisert eller manipulert til å adoptere visse normer som sine egne, slik at de kontrollerer seg selv gjennom samvittighet eller skyldfølelse. I praksis kan det være svært krevende å skille mellom tilfeller der noen utøver sterk selvkontroll og hele tiden passer på hva de gjør av frykt for negative sanksjoner, og tilfeller der noen har internalisert visse normer og oppfører seg slik de gjør fordi de oppriktig mener det er riktig. Flere av elevene vi har intervjuet har for eksempel understreket at de ikke ønsker å ha venner av motsatt kjønn, kjæreste eller gjøre andre ting som de mener bryter med religiøse påbud fordi religion er viktig for dem og de ønsker å leve i tråd med det de oppfatter at religionen sier.

Ungdommers egne valg må selvfølgelig respekteres. Utfordringen kan komme når enkelte elever aksepterer og internaliserer regler og normer som på ulike måter er skadelige for dem selv eller andre.

Selv om vi har fått høre om enkelte tilfeller av alvorlig negativ sosial kontroll mellom elever, har vi fått inntrykk av at det meste av kontrollen som foregår skjer i mildere former. Likevel er det tydelig at dersom de som utsettes for negativ sosial kontroll fra medelever og på skolen også blir kontrollert av familie, storfamilie eller miljø, kan også det totale kontrollregimet de lever under være både svært omfattende og belastende. Selv om ikke de formene for kontroll de opplever på skolen nødvendigvis er de mest alvorlige i seg selv, blir totaliteten av kontrollen de lever under svært alvorlig. I tillegg blir for eksempel trusler og rykter særlig effektive kontrollmetoder dersom den utsatte risikerer sterke negative sanksjoner på andre arenaer.

3.3 Hvordan forstår elevene selv det de opplever?

Negativ sosial kontroll er et begrep som er utarbeidet og definert politisk gjennom handlingsplaner og myndighetenes innsats på feltet. De unge selv bruker i liten grad dette begrepet om det de opplever. Dette har vært en utfordring i gjennomføringen av elevintervjuene, ettersom det til tider har vært vanskelig å rette samtalen inn mot de temaene vi skulle undersøke.

Et par av elevene vi har intervjuet, sier at de kjenner til begrepet negativ sosial kontroll. På spørsmål om hvordan de forstår dette begrepet, svarer de for eksempel «at folk påvirker hverandre på negative måter» eller at «man kan bli negativt påvirket av hvilket

miljø man er rundt». Disse elevene forsto i stor grad begrepet negativ sosial kontroll som at man bli påvirket av andre til å oppføre seg dårlig eller å gjøre ting man ikke burde.

Når vi i intervjuene har forklart hva vi mener med negativ sosial kontroll med utgangspunkt i definisjonen i nåværende handlingsplan, er det en del elever som sier at de forbinder det med press knyttet til det å ha fine og dyre klær eller å se bra ut. I mange tilfeller har det tatt relativt lang tid i intervjuene før vi har kommet inn på den typen temaer vi har ønsket å undersøke i prosjektet. Vi har flere ganger fått inntrykk av at noe av årsaken til dette er at kontroll knyttet til for eksempel tradisjonelle kjønnsroller og religionsutøvelse oppleves som normalt av mange av elevene, og at det ikke er noe de tenker så mye over i hverdagen:

Det er det de har levd med, det er det som er normaliteten, så de vil ikke kalle det kontroll. Men de har veldig lite handlingsrom. Men de har vokst opp i det, og så tar de det med inn i skolen, og det blir videreført her. De passer på hverandre, og ikke alltid på en positiv måte. [Mangfoldsrådgiver]

Flere mangfoldsrådgivere og skoleansatte forteller at en del elever oppfatter dette som noe naturlig, og at de kan gi uttrykk for at «sånn er det bare» i deres kultur. Som tidligere nevnt er det også en del elever som ser på denne typen kontroll – i hvert fall de mildere formene – som et uttrykk for omsorg og kjærlighet:

Det er mange ganger negativ sosial kontroll skjer foran øynene på meg uten at barnet selv er klar over det. Mange mistolker negativ sosial kontroll som kjærlighet, som at «min venninne elsker meg, min kjæreste passer på meg, det gjør han av kjærlighet». [Mangfoldsrådgiver, ungdomsskole]

Når vi etter hvert har kommet inn på temaer som kontroll knyttet til for eksempel kjønnsroller, religionsutøvelse og seksuell orientering i elevintervjuene, varierer det en del hvordan elevene selv omtaler dette, og hvilke begreper de bruker. Noen av elevene som selv har opplevd relativt alvorlige former for kontroll, omtaler dette som for eksempel mobbing, kontroll, trusler eller press. Et annet ord som flere bruker er det å «måtte passe seg» og at andre «passer på» dem.

Vi har også spurt elevene om de vil kalle det de opplever for «mobbing» eller om de mener det er noe annet. Elevene har svart litt ulikt på dette:

Dømming. Jeg ville ikke kalt det mobbing. Så kan guttene dra det ut med å seksualisere. [Elev]

Mobbing ... men også bare at man er redd for å se annerledes ut. Man vil ikke skille seg ut, og prøver å passe inn. Mennesker er laget for å prøve å passe inn. [Elev]

Ikke mobbing, det ville jeg ikke kalt det, kanskje litt press og angst. At elever presser hverandre. [Elev]

De skoleansatte vi har intervjuet, forteller også at elevene i liten grad kjenner til begrepet negativ sosial kontroll, men at de bruker andre ord for å beskrive det de opplever. Det kan for eksempel være at de beskriver hvordan det er vanskelig å leve opp til forventningene, at det er mye «krangling» mellom elever, eller at de er redde for mer konkrete former for kontroll som å bli utestengt eller å få et rykte.

3.4 Hvem er særlig utsatt for negativ sosial kontroll fra jevnaldrende og medelever?

Når det gjelder hvilke elever som utøver og utsettes for negativ sosial kontroll, og blant hvilke grupper av elever dette oppstår, kommer det an på hvilken forståelse av negativ sosial kontroll man legger til grunn. Dersom man tar utgangspunkt i en tradisjonell forståelse knyttet til patriarkalske og kollektivistiske verdier, er det særlig visse grupper av minoritetselever og grupper av konservative religiøse elever som skiller seg ut. Tar man utgangspunkt i en bred forståelse, der for eksempel et sterkt klespress, press på rus og press i forbindelse med russebusser inngår, vil negativ sosial kontroll kunne oppstå blant mange ulike grupper av elever. Dette gjelder særlig blant elever i grupper, klasser eller på skoler preget av klikkdannelse med relativt strenge regler og kriterier for innenfor- og utenforfor. Eksempler på dette er, som vi har sett, visse skoler med sterk russebuskultur.

I vårt prosjekt har vi primært basert oss på en mer tradisjonell forståelse av negativ sosial kontroll og sett hvordan dette utspiller seg blant elever med minoritetsbakgrunn. Det er imidlertid også store variasjoner mellom elever med minoritetsbakgrunn, for eksempel knyttet til landbakgrunn, botid og om de selv har innvandret eller om de er norskfødte med innvandrerforeldre. I tillegg ser vi at både kjønn og seksuell orientering spiller en rolle for hvor utsatt man er og på hvilke måter.

3.4.1 Kulturell bakgrunn

Som nevnt i kapittel 2 har tidligere forskning vist at negativ sosial kontroll særlig forekommer blant grupper med bakgrunn fra områder preget av kollektivism, patriarkalske verdier og æreskultur, og at dette særlig gjelder personer med bakgrunn fra Midtøsten, deler av Afrika og Sør- og Øst-Asia (Friberg og Bjørnset 2019; Hafstad og Augusti 2019; Eggebø, Stubberud og Karlstrøm 2018; Smette, Hyggen og Bredal 2021). I tillegg vet vi at både religion og grad av religiøsitet spiller en rolle (Friberg og Bjørnset 2019; Proba 2021).

På bakgrunn av vår undersøkelse, som er en kvalitativ undersøkelse ved åtte skoler, er det ikke mulig å trekke klare konklusjoner om betydningen av landbakgrunn. Vi erfarer at negativ sosial kontroll ofte finnes blant elever med bakgrunn fra de overnevnte områdene. Samtidig er det slik at mange elever ved de skolene vi har besøkt, kommer fra nettopp disse områdene. Vi har ikke grunnlag for å si noe om utbredelse sett i forhold til enkeltland, men vi ser at grad av konservativ religiøsitet spiller en rolle.

Vi finner også at kjennetegn ved det sosiale miljøet på det enkelte trinn og i den enkelte klasse har betydning for hvordan slik kontroll oppstår og utvikler seg. Vi finner at det å ha flere elever med samme bakgrunn, enten det er landbakgrunn eller religiøs tilhørighet, ser ut til å være en risikofaktor som gjør det mer sannsynlig at ulike former for negativ sosial kontroll utøves blant elevene.

En annen faktor som kan spille en rolle for utbredelse av negativ sosial kontroll, er elevenes botid i Norge. På et par av skolene vi har besøkt, har de egne klasser for nyankomne elever som skal forberedes på å starte i ordinær videregående skole. De skoleansatte som jobber spesifikt med disse klassene, forteller at det ofte foregår en del kontroll blant disse elevene, og at enkelte av elevene kan gi uttrykk for svært konservative holdninger, for eksempel knyttet til religionsutøvelse, kjønn og seksualitet. Disse elevene viderefører til dels verdier og holdninger de har med seg fra hjemlandet, men det ser også ut til at de blir mer konservative fordi de er usikre og utrygge i møte med norsk (ungdoms-)kultur og et nytt samfunn:

I de sakene som jeg jobber med, så er det slik at de som har bodd her lenger, de har flere bein å stå på. De har fått med seg hvordan dette samfunnet fungerer, og hvilke forventninger som stilles. De kan navigere. De står i en spagat, men de vet hvordan de skal navigere. De nyankomne er fortsatt i beredskapsmodus, de prøver å beskytte det de kommer fra og kan være mye strengere med tanke på egen kultur, at det skal beskyttes og ikke trues av fremmede i samfunnet vårt. [Mangfoldsrådgiver]

Mangfoldsrådgivere og skoleansatte som jobber med nyankomne elever, beskriver at disse ofte isolerer seg, og at usikkerheten og utryggheten elevene opplever kan gjøre integrerings- og inkluderingsarbeidet på skolene utfordrende:

De ekskluderer seg selv, og vil ikke blande seg med andre. [...] Hun ene eleven min sier at uansett hvor lenge hun bor i Norge, er hun fra Somalia. «Men hva hvis du får barn?», spurte jeg. «De er også fra Somalia. En gang fra Somalia, alltid fra Somalia». [...] Det å holde på det [nasjonaliteten/kulturen], føles så utrolig viktig. Det handler om trygghet, det du kan, det du kjenner til, og at du mangler voksne rollemodeller som kan fortelle deg hva som er klokt å vite i et annet samfunn. [Lærer/rådgiver]

Dette tilsier at kontroll som utspiller seg blant elever som er relativt nyankomne, og kontroll som utspiller seg mellom elever med lengre botid eller som er født og oppvokst i Norge, kan kreve ulike tiltak eller håndtering fra skolens side.

3.4.2 Kjønn og seksuell orientering

Tradisjonelt har negativ sosial kontroll blitt ansett som noe som primært rammer jenter og kvinner. Også mange av våre informanter, samt mangfoldsrådgiverne som har besvart spørreundersøkelsen, trekker frem jenter med minoritetsbakgrunn som spesielt utsatte og sårbare i denne sammenhengen.

Vi finner at negativ sosial kontroll og ulike former for press kan ramme alle, men at det ofte utspiller seg på ulike måter for jenter og gutter. Dette henger sammen med at kontrollen ofte baserer seg på visse kjønnsrollemønstre som innebærer ulike forventninger til gutter og jenter. Mens jenter er underlagt normer knyttet til anstendighet og ærbarhet, for eksempel knyttet til påkledning og kontakt med det motsatte kjønn, er guttene underlagt maskulinitetsnormer, for eksempel knyttet til det å være sterk og dominerende, samt forventninger om å kontrollere og beskytte kvinnelige familiemedlemmer.

Mange av våre informanter blant mangfoldsrådgivere, skoleansatte og elever understreker imidlertid at selv om både gutter og jenter kan oppleve strenge regler og tilhørende kontroll, er ofte konsekvensene mer alvorlige for jentene dersom disse reglene brytes.

Samtidig er det grunn til å tro at gutter som opplever negativ sosial kontroll, i mindre grad blir fanget opp enn jenter. Både fordi en del av de som jobber på skolene, kan ha en tradisjonell forståelse av negativ sosial kontroll og ser på jenter som mer utsatte enn gutter, og fordi guttene sannsynligvis i mindre grad forteller om slike opplevelser eller oppsøker hjelp. En informant i en av hjelpetjenestene vi har intervjuet reflekterte over nettopp dette:

Vi har mest saker som gjelder jenter og unge kvinner. Så de er jo en særlig utsatt gruppe. [...] Men jeg tror ikke gutter fanges opp i like stor grad som de burde. Der er det i større grad snakk om negativ sosial kontroll og press innad i guttegruppa, og i de tilfellene ringer kanskje ikke læreren oss og kaller det negativ sosial kontroll. Men hvis det hadde vært en jente, hadde de sagt at det var det. Det er vanskelig å si, men vi kjenner jo til at dette med ære og at man ikke skal ha kjæreste, det er ekstra viktig for jenter, det at de skal være jomfru osv. De er mer

utsatt for andres øyne. [...] Men jeg tror at guttene også er sårbare, bare at vi ikke ser det i like stor grad. Og gutter er kanskje utsatt på en annen måte, for eksempel innad i gjengmiljøer.

På bakgrunn av vårt datamateriale ser vi videre at unge skeive er en særlig utsatt gruppe når det kommer til negativ sosial kontroll og andre former for negativ atferd fra jevnaldrende og medelever. Dette gjelder til en viss grad skeive generelt, men vi erfarer at skeive med minoritetsbakgrunn eller fra visse religiøse miljøer er spesielt sårbare. Som nevnt tidligere i kapitlet foregår det en del kontroll knyttet til seksuell orientering, og det å være homofil eller skeiv på andre måter er ikke akseptert i enkelte miljøer. Dette gjør det svært utfordrende for unge skeive i disse miljøene å være åpne, og mange av informantene har inntrykk av at mange unge skeive skjuler sin seksuelle orientering eller kjønnsidentitet.

En informant beskriver en følelse av avmakt i tilfeller der unge skeive tar kontakt med hjelpetjenesten hun jobber i, fordi hun opplever at det er lite å gjøre annet enn å vente til vedkommende kan flytte vekk fra eget miljø. Dette er det også andre informanter som har gitt uttrykk for. En del av de unge skeive som er en del av konservative minoritetsmiljøer eller trossamfunn, opplever heller ikke aksept fra familien, og mange opplever derfor å måtte holde egen legning og identitet skjult på alle områder.

3.4.3 Andre faktorer

Til slutt er det viktig å understreke at det også er en lang rekke andre faktorer som kan påvirke hvor utsatt elevene er. Det er ikke slik at alle elever med minoritetsbakgrunn eller fra strenge trossamfunn nødvendigvis opplever kontroll, og det er heller ikke slik at denne kontrollen rammer alle på samme måte. Vi har i løpet av caseundersøkelsen også intervjuet flere elever, både med majoritets- og minoritetsbakgrunn, som ikke selv opplever denne formen for kontroll.

Flere av informantene har påpekt at andre faktorer, for eksempel sosioøkonomisk bakgrunn, også er viktige faktorer når det kommer til hvilke elever som utøver og utsettes for kontroll:

De elevene som er utsatt på den ene eller andre måten, de er utsatt på alle kanter. Hvis du er utsatt for negativ sosial kontroll, kan du være utsatt for rasisme, og kommer du fra levekårsutfordringer er du kanskje også mer utsatt for utenforskap. Hvis man snur på det – de elevene som har en egen styrke, de vil jo være mindre utsatt for både det ene og det andre. De klarer å stå i det og stå opp mot negativ sosial kontroll på skolen. Så det er mange årsaker til at noen elever kan være mer utsatt enn andre. [Mangfoldsrådgiver]

Mange skoler med høy andel minoritets elever ligger i levekårsutsatte områder. Vi erfarer at elevenes sosioøkonomiske bakgrunn også kan påvirke skolemiljøet og graden av sosial kontroll mellom elever. Enkelte av informantene har blant annet påpekt at elever som kommer fra levekårsutsatte områder, oftere har foreldre som i liten grad deltar på arbeidsmarkedet og derfor er mindre integrert i samfunnet. De opplever en sammenheng mellom utenforskap og sterke oppfatninger om ære.

Tidligere forskning har funnet at utenforskap og en følelse av avvising fra storsamfunnet kan føre til et sterkere behov for å beskytte egen gruppes normer og holde på verdier og holdninger fra hjemlandet (Friberg og Bjørnset 2019). Dette kan føre til sterkere kontroll og foreldrerestriksjoner i hjemmet, men det kan også forplante seg videre blant den yngre generasjonen og ha betydning for hvordan de oppfører seg overfor hverandre. Vi har sett at dette særlig kan være tilfelle for relativt nyankomne elever.

Det er altså viktig å se på det totale bildet når man skal vurdere utsatthet og blant hvilke grupper negativ sosial kontroll kan oppstå og utspille seg. Her spiller også den elevmassen og det bredere skolemiljøet på skolen en viktig rolle. Det kommer vi tilbake til i neste kapittel.

3.5 Motivasjon, holdninger og verdier

Mye av kontrollen vi har beskrevet så langt i dette kapitlet, har utspring i visse sett med normer og verdier. Dette er i tråd med litteraturen som ble presentert i kapittel to, der vi redegjør for at tidligere forskning viser at negativ sosial kontroll er mest utbredt i grupper og miljøer som preges av kollektivism, patriarkalske verdier og æreskultur.

Mange av elevene vi har snakket med, knytter normer og forventninger til en bestemt atferd til religion. Både de som utøver ulike former for kontroll, og de som utsettes for dette, bruker ofte religion og det de oppfatter som bestemte religiøse regler til å legitimere og begrunne slik atferd. Andre påpeker at også kulturen blant de ulike innvandringsgruppene, samt hvor konservative eller liberale foreldrene og familien er som viktige, og at dette kan være en like viktig faktor i utviklingen og videreføringen av normer og verdier som religion.

I tillegg oppfatter vi at enkelte av elevene henviser til ulike former for æresnormer, uten at de selv bruker begrepet «ære». Dette kommer blant annet til uttrykk gjennom fortellinger om at jenter blir passet mer på enn gutter fordi jentene er «mer verdt» i familien. I tillegg tolker vi vektleggingen av ryktespredning og risikoen for at unges, særlig jenters, rykte kan bli «ødelagt» – og at dette også kan gå utover resten av familien – som et uttrykk for slike æresnormer.

Æresnormer, tradisjonelle kjønnsroller og strenge regler knyttet til religionsutøvelse er imidlertid ikke kun forbeholdt deler av innvandrerbefolkningen. Vi finner at ideer og oppfatninger knyttet til kjønnsroller, familiens anseelse og religionsutøvelse også kan ligge bak negativ sosial kontroll i lukkede kristne trossamfunn. Ifølge våre informanter er det flere fellestrekk mellom normer og verdier i enkelte minoritetsmiljøer og i lukkede eller konservative trossamfunn. Også slike trossamfunn kan være preget av både kollektivistiske og patriarkalske verdier som setter gruppa over enkeltindividet og legger et tydelig kjønns- og generasjonshierarki til grunn. Enkelte av informantene peker på at man også i lukkede kristne trossamfunn er opptatt av menighetens ansikt utad, og at gruppen innad kan være preget av en form for æresnormer der det er viktig å ikke tape ansikt, og der brudd på menighetens regler kan føre til statustap og utestengelse.

Vi opplever altså at religion og kultur brukes som begrunnelse og legitimering av atferd som vi definerer som negativ sosial kontroll. Men dette er ikke nødvendigvis basert på sterk personlig overbevisning hos den enkelte. Det er mange grunner til at barn og unge i møte med andre barn og unge i en skolekontekst kan gi uttrykk for og begrunne handlingene sine på denne måten. Vi erfarer at det i mange tilfeller kan være snakk om barn og unge som mer eller mindre ukritisk gjentar holdninger de har hørt hjemme eller andre steder. Det kan også være snakk om barn og unge som i forsøk på humor eller å «tøffe seg» viser til slike holdninger og verdier uten at holdningene stikker veldig dypt. Flere av informantene har pekt på at det i slike tilfeller kan ha en positiv effekt å stille spørsmål ved og reflektere rundt slike holdninger og utsagn, og at dette kan bidra til å korrigere slik atferd.

I noen tilfeller kan det være snakk om negative dynamikker mellom elever der motivasjonen ligner det som ligger bak mer alminnelige former for erting, mobbing eller konflikter mellom elever. Det at elevene trekker på et annet repertoar av mer religiøse

og patriarkalske verdier kan imidlertid føre til at slike tilfeller blir tolket som negativ sosial kontroll.

I andre tilfeller kan elever gi uttrykk for holdninger og verdier de kanskje ikke selv er fullt ut enige i, av frykt for å selv havne utenfor. Vi har tidligere beskrevet hvordan det i noen tilfeller kan være enkeltelever som har en særlig «sterk stemme» i klassen eller i visse elevgrupper og som får stor innflytelse over de andre elevene og hvilke holdninger og meninger det er greit å ha. I slike tilfeller kan det danne seg en slags form for flokkmentalitet der elevene utad virker å ha samme holdninger og meninger, men hvor det i realiteten er et større mangfold av meninger uten at dette kommer til uttrykk. Her kan usikkerhet, for eksempel rundt egen identitet, egen plass i vennegjengen eller klassen eller i forhold til det motsatte kjønn, også være en faktor.

Dette kommer blant annet til uttrykk ved at det kan være variasjoner i graden av konservative holdninger mellom for eksempel klasser og trinn på samme skole. Enkelte informanter opplever at det på noen klasses trinn kan etableres seg konservative normer, ikke nødvendigvis fordi de fleste elevene i utgangspunktet selv har konservative holdninger eller kommer fra familier med konservative holdninger, men fordi det kan være enkeltelever som fungerer som sterke rollemodeller i gruppa.

Her kan også krysspresset mange av elevene med minoritetsbakgrunn opplever spille en rolle. Enkelte av elevene vi har intervjuet, uttrykker at det kan være vanskelig å få innpass blant de «norske» elevene, særlig hvis man samtidig ønsker å bevare noe av egen kultur og en viss grad av religionsutøvelse. Enkelte elever opplever derfor at de står i et valg mellom å være «utenfor» eller å være en del av en gjeng som preges av konservative holdninger og en viss grad av negativ sosial kontroll. Dette er også en type dynamikk som enkelte skoleansatte forteller at de har observert i elevmiljøet. Vi har også sett at for relativt nyankomne elever kan dette krysspresset og møtet med det norske samfunnet og norsk ungdomskultur føre til at de selv får et sterkt behov for å holde på og beskytte egne verdier og kultur. Noen ganger kan disse ungdommene dermed gi uttrykk for mer konservative holdninger enn det som er vanlig i samfunnet de kommer fra.

Vi har også sett eksempler på at verdier og holdninger knyttet til oppfatninger om ære ikke bare videreføres, men at de også fortolkes og videreutvikles innad i visse ungdomsmiljøer. Vi har for eksempel hørt eksempler på at ideen om at brødre skal kontrollere og «passe på» søstre også kan spre seg til majoritetslever på visse skoler med høy andel elever med minoritetsbakgrunn. Et annet eksempel på videreutvikling av normer er tilfeller der ulike bydeler eller områder innad i en by begynner å knytte æresbegrepet til eget område, og at det blir konflikter mellom unge fra ulike bydeler, der det å bevege seg inn på andres område kan resultere i for eksempel vold fordi det oppfattes som om vedkommende har krenket områdets «ære».

Alt dette tilsier at det i mange tilfeller kan være svært utfordrende å identifisere hva som ligger bak negativ sosial kontroll og annen uønsket atferd mellom elever. Det er også utfordrende å skille mellom hva som faktisk er å regne som en form for negativ sosial kontroll mellom elever, og hva som er andre former for negative dynamikker. Det å avdekke hva som ligger bak slik atferd kan imidlertid være viktig for å håndtere situasjonen på en god måte og iverksette treffende tiltak. Dette kommer vi nærmere inn på i kapittel 5.

4 Skolen som arena for negativ sosial kontroll

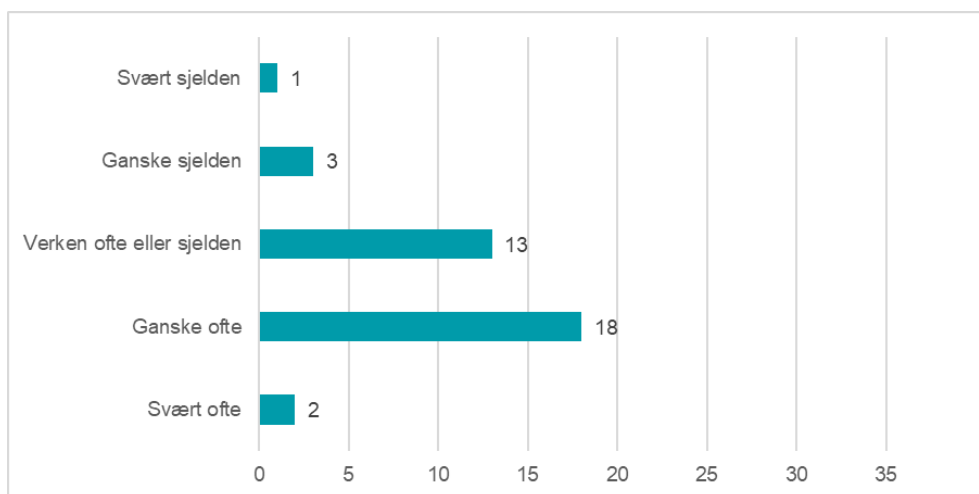
I forrige kapittel beskrev vi hvordan negativ sosial kontroll kan utspille seg mellom elever, hvordan slik kontroll utøves, hvem som utsettes for det, og hva som kan ligge bak denne typen kontroll. I dette kapitlet går vi nærmere inn på hvordan skolen kan utgjøre en arena for negativ sosial kontroll mellom elever. Vi beskriver hvordan negativ sosial kontroll som skjer på skolen ofte er knyttet til kontroll på andre arenaer i de unges liv, men også hvordan skolen kan fungere som et fristed for mange. Deretter beskriver vi hvilken betydning kjennetegn ved skolene, som elevmasse og skolekultur, har for utbredelse av negativ sosial kontroll mellom elever. Videre beskriver vi på hvordan skolene oppfatter dette fenomenet, og hvorvidt det er noe de er bevisste på i hverdagen. Til slutt beskriver vi hva som er erfarte forskjeller og likheter mellom negativ sosial kontroll og mobbing.

4.1 Når er skolen en arena for negativ sosial kontroll?

Slik vi har beskrevet i de foregående kapitlene, forbindes negativ sosial kontroll ofte med familieforhold, nettverk og religiøse miljøer. De siste årene har imidlertid IMDi's mangfoldsrådgivere rapportert om at negativ sosial kontroll også kan utøves mellom ungdommer i skolen. Mangfoldsrådgiverne nevner for eksempel at søsken, kjærester eller ungdommer i samme nettverk kan utøve kontroll overfor hverandre. I tillegg melder de om tilfeller av trusler og vold utført av andre ungdommer på skolen (IMDi 2021).

I spørreundersøkelsen vi har gjennomført blant mangfoldsrådgivere, svarer mange at negativ sosial kontroll mellom elever er en utfordring de har hatt befatning med, og flere forteller om relativt mange slike saker. Det er likevel stor variasjon, både i antall saker og om mangfoldsrådgiverne anser dette som et utbredt problem. I intervjuene mener flere av mangfoldsrådgiverne at det foregår mye negativ sosial kontroll mellom elevene på deres skole, mens andre forteller om enkeltstående tilfeller, og at kontroll mellom elever på skolen ikke er noe de har jobbet så mye med.

Figur 1. Svar fra mangfoldsrådgiverne: Er negativ sosial kontroll mellom elever en problematikk du ofte kommer i berøring med? N=37

Av de 37 mangfoldsrådgiverne som svarte på dette spørsmålet, svarer halvparten at dette skjer ganske ofte. Ytterligere en tredjedel oppgir at det skjer fra tid til annen («verken ofte eller sjelden»).

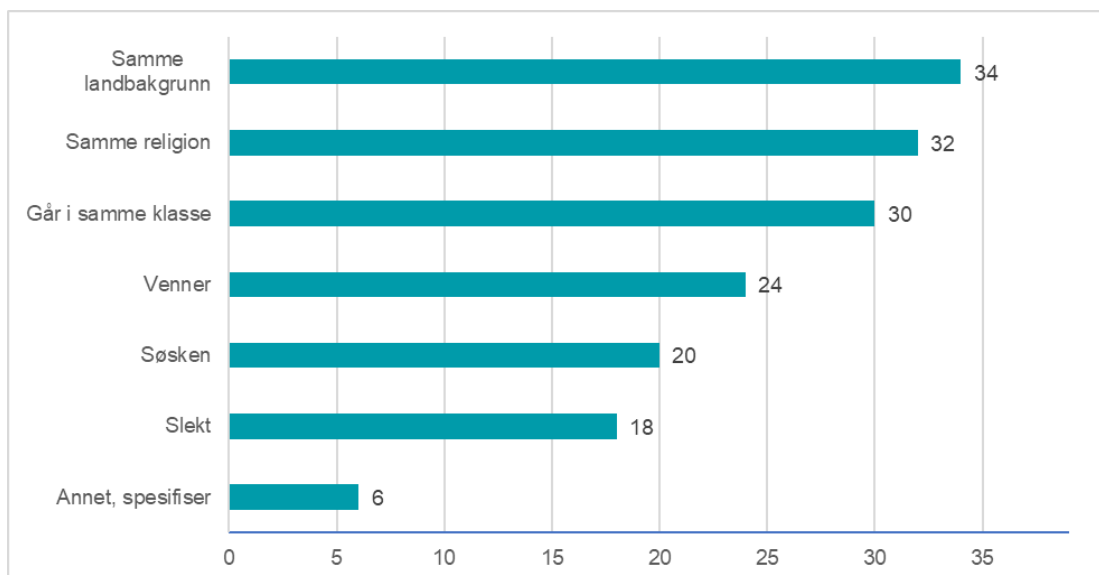
Vi har også intervjuet enkelte hjelpe- og kompetansetjenester som er spesialiserte på negativ sosial kontroll og æresrelatert vold. Disse informantene forteller at de i svært liten grad kommer i kontakt med unge som forteller om negativ sosial kontroll mellom elever, eller saker der dette er hovedutfordringen. De har imidlertid en del saker der familiemedlemmer eller personer i samme miljø eller nettverk også går på samme skole og kan utøve kontroll over hverandre i en forlengelse av kontroll som foregår i familie eller nettverk.

Som beskrevet i kapittel 3, kan negativ sosial kontroll mellom elever oppstå og utspille seg på ulike måter. Vi har sett at det for eksempel kan utvikle seg en slags indre justis innad i vennegjenger, eller at elevene kan fungere som moralpoliti overfor hverandre. Elevene selv peker på felles landbakgrunn, kultur eller religion som grunnlag i slike tilfeller. Vi har også sett eksempler på klikkdannelse og gruppepress som kan utgjøre en form for negativ sosial kontroll mellom elever, men som ikke har sammenheng med kultur eller religion.

Vi finner i likhet med tidligere forskning at negativ sosial kontroll primært skjer innad i grupper, miljøer og familier – også når vi snakker om negativ sosial kontroll mellom elever. I spørreundersøkelsen har vi spurt mangfoldsrådgiverne om hvilken relasjon utøver og utsatt har hatt i de tilfellene de kjenner til av negativ sosial kontroll mellom elever.

Svarfordelingen på dette spørsmålet er vist i figuren nedenfor. Nesten samtlige respondenter oppgir at de har opplevd dette blant elever med samme landbakgrunn. Svært mange svarer også at de har opplevd det blant elever med samme religion eller blant elever som går i samme klasse. Ca. tre fjerdedeler har svart at de har hatt tilfeller av negativ sosial kontroll mellom venner. Litt over halvparten svarer at de har hatt tilfeller av negativ sosial kontroll blant elever som er i slekt eller som er søsken. En del har også oppgitt «annet» og spesifisert at de har hatt tilfeller av kontroll mellom kjærester.

Figur 2. I tilfeller der elever blir utsatt for negativ sosial kontroll fra medelever, hvilken relasjon har de til elevene som utsetter dem for dette? Flere svar mulig. N=34

Disse svarene tyder på at negativ sosial kontroll mellom elever ofte utspiller seg innenfor rammen av en gruppe eller et miljø, eller i relativt nære relasjoner som familie eller kjæresteforhold.

Skolen er en sentral arena i mange barn og unges liv, men det er altså viktig å se det elevene opplever på skolen i sammenheng med det de opplever hjemme, i familien og på andre arenaer. Hvordan elever samhandler på skolen er ofte et resultat av flere

faktorer, inkludert oppvekst og hjemmesituasjon, ungdomskultur og impulser utenfra og kjennetegn ved skolen og skolemiljøet. For å sette negativ sosial kontroll på skolen i kontekst, vil vi her se på hvordan skolen kan utgjøre en arena for kontroll, og hvordan dette har sammenheng med andre viktige arenaer i elevenes liv.

4.1.1 Skolen som en forlengelse av andre arenaer

I mange av tilfellene av negativ sosial kontroll mellom elever vi har fått høre om, både i spørreundersøkelsen og i intervjuene, er kontrollen som skjer på skolen en del av et større kontrollregime som også foregår utenfor skolen, for eksempel i familien eller miljøet.

Det er ikke et isolert fenomen, det må sees i sammenheng med negativ sosial kontroll i familien, men også mellom kjærester, søsken, søskenbarn osv. [...] Dersom det oppstår negativ sosial kontroll, så er det noe som ikke bare skjer på skolen. Det videreføres. Det fortsetter de med på privaten, så det er flere andre som er involvert. [Mangfoldsrådgiver]

I slike tilfeller fungerer skolen som en forlengelse av andre arenaer, og det den enkelte elev opplever på skolen, er bare en del av det totale bildet. I det følgende ser vi på hvordan skolen kan fungere som en forlengelse av henholdsvis familie og miljø.

Skolen som en forlengelse av familie og storfamilie

I tilfeller der elever er underlagt strenge foreldrerestriksjoner eller opplever ulike former for negativ sosial kontroll i familien, kan dette også videreføres på skolen, for eksempel dersom andre familiemedlemmer går på samme skole eller noen på skolen følger med på hva eleven gjør og rapporterer tilbake til familien.

Hvis du har familie på skolen, kan det være litt skummelt. Hvis man har en fetter eller kusine, så snakker de om det, og plutselig vet foreldrene det. I en muslimsk familie – hvis man hører at dattera har snakket med en gutt, tar de det veldig alvorlig. De tror det er noe mer. Det er ikke alle muslimske jenter som har lov til å ha guttevenner. [Elev]

Et typisk eksempel på dette er, slik vi har omtalt i forrige kapittel, brødre som følger med på hva søstrene deres gjør på skolen. Det at brødre overvåker og «passer på» søstrene sine på denne måten er også kjent fra tidligere forskning (se for eksempel Bredal 2011).

Det er imidlertid ikke slik at det kun er brødre som passer på søstre; slik kontroll kan også foregå mellom eldre og yngre brødre, mellom søstre eller mellom søskenbarn. Også andre medelever kan spre informasjon, rykter eller bilder videre til familie eller foreldre – eller true med dette. Dette kan føre til at elever som lever med sterk kontroll hjemme, blir svært forsiktige med hva de foretar seg på skolen av frykt for at noe kan komme tilbake til familien deres.

Slektingene er det de er mest redd for. Eller de som kjenner familien. Men også venner. Elevene sier, «jeg kan ikke stole på vennene mine hundre prosent, selv om vi er bestevenner, for hvis de blir sinte på meg kan de bruke ting mot meg». [Mangfoldsrådgiver]

I tilfeller der den utsatte lever under strenge foreldrerestriksjoner og kontroll hjemme, kan trusler om å spre informasjon til familien være et svært effektivt pressmiddel, fordi konsekvensene potensielt er alvorlige. Vi har for eksempel hørt om flere tilfeller der en jente har hatt en kjæreste som truer med å sende bilder av henne til hennes nettverk hvis hun ikke vil være sammen med ham. Det kan skje mange, men konsekvensene blir langt mer alvorlige for en elev som er utsatt for negativ sosial kontroll hjemme også.

Dersom informasjon eller rykter spres til familie kan det resultere i enda sterkere kontroll hjemme, og i verste fall kan det utløse alvorlige former for kontroll, som tvangsekteskap, ufrivillig utenlandsopphold eller ulike former for æresrelatert vold. I slike tilfeller kommer medelever, for eksempel venner eller kjærester, med trusler, men det er familien som utøver eventuelle konsekvenser.

Skolen som forlengelse av gruppe eller miljø

På samme måte kan skolen fungere som en forlengelse av et større miljø, for eksempel en gruppe med samme landbakgrunn eller en menighet. Kontrollen som skjer mellom elever, har ofte utspring i at elevene tilhører samme miljø eller gruppe og er knyttet til det elevene oppfatter som gjeldende normer i dette miljøet. Det vil si at kontroll, mobbing, utestengelse og lignende som skjer mellom elever, ofte gjenspeiler eller skjer i forlengelse av lignende dynamikker som finner sted i det større miljøet eller nettverket elevene er en del av utenfor skolen.

Ryktespredning og spredning av informasjon til miljøet elevene er en del av, kan også få konsekvenser for elevenes posisjon og relasjoner i miljøet:

Det var spesielt på gymnaset, der gikk det under en uke fra jeg fikk meg kjæreste til jeg ble kalt inn til de eldste. Jeg fikk også tilsnakk for å ha vært på fest. Jeg var russ. Hun som anga meg var der og, men det ble visst ikke sagt, hun var i familie med noen eldste. [...] De fikk erfaringsvis litt lengre line enn oss andre som ikke var i det gode selskap. Så jeg fikk stempel som dårlig omgang, men ikke hun.

Flere elever beskriver en opplevelse av at de må passe på hva de gjør når de er på skolen eller sammen med jevnaldrende. Selv om det i slike tilfeller ikke nødvendigvis utøves direkte negativ sosial kontroll, medfører frykten for sanksjoner en sterk selvkontroll blant disse elevene, slik at de ofte tenker på hva de gjør og passer på å oppføre seg og handle innenfor det som anses som akseptabelt i gruppen eller miljøet de er en del av.

For to år siden hadde vi et veldig spesielt skolemiljø. Jentene og guttene fungerte godt sammen i klassene, men så fort de var utenfor klasserommet, snakket de ikke med hverandre. I friminuttene og på skolebussen var de helt atskilt. Da vi spurte hvorfor det var sånn, sa de at det alltid er noen som kan se og som kan si det til foreldrene, og ting kan bli misoppfattet, det kan gå på æren løs. Og dette var 8. og 9. klassinger. Så den formen for kontroll, at hele nabolaget ser, det vil alltid være noen som kan «catche» noe og si det videre. Og barnet kan bli tatt. [Helsesykepleier]

Frykten for negative reaksjoner og sanksjoner fra miljøet gjelder ikke nødvendigvis bare sanksjoner overfor den enkelte unge, men også overfor familien som helhet. Flere av informantene beskriver miljøer der det foregår kontroll mellom familier, og at dette kan forplante seg videre blant elever og på skolen. Dersom en elev bryter normene eller blir utsatt for sladder og ryktespredning, kan dette også føre til sanksjoner overfor foreldrene og familien fra andre i miljøet.

4.1.2 Homogene miljøer

Fordi negativ sosial kontroll oftere utspiller seg blant elever med samme landbakgrunn, religion eller fra samme miljø, blir slik kontroll ofte sterkere og mer utbredt jo flere elever det er fra samme miljø som går på skolen, og jo større miljøet er rundt skolen og i nærområdet. Dersom det er mange fra samme gruppe på skolen, er det flere som kan følge med på og passe på hverandre. Dersom elevmassen er svært homogen, kan det være mer sannsynlig at det oppstår en viss grad av kontroll blant elevene:

På denne skolen – siden det er så homogent, er det lettere at det blir utøvd kontroll enn hvis det var mer heterogent. Man blir ikke så mye utfordret på forskjeller. Hvis det hadde vært mer blandet, hadde man kanskje blitt utfordret på ulike klær, væremåter, eller det å ha kjæreste fra en annen religion. [Mangfoldsrådgiver]

Flere av informantene vi har intervjuet, trekker frem at de jobber eller har jobbet på skoler eller i klasser med svært høy minoritetsandel, men hvor elevene har bakgrunn fra svært mange forskjellige land. I slike tilfeller kan det være så stor variasjon i kultur og holdninger blant elever at det er vanskeligere å etablere noen klare regler og tilhørende kontroll:

Det var så mange forskjellige elever, en var ateist, en var vietnameser osv. Hvor skal man begynne å lage negativ sosial kontroll lissom? Hvis det bare var én gruppe, ett miljø, så hadde det kanskje vært lettere at det ble en sånn grobunn for det. Men når det er så mange forskjellige bakgrunner, er det vanskelig å vite hvilke regler som gjelder for hvem. [Tidligere mangfoldsrådgiver]

En tidligere elev som er medlem i Jehovas Vitner, beskriver nettopp denne forskjellen mellom å være den eneste fra menigheten på skolen og det å gå på skole med flere fra samme menighet:

Da jeg gikk i 1.-5. klasse var jeg den eneste på hele skolen som var JV. Selv om jeg ikke turte å syngte bursdagssanger etc. (jeg var av en eller annen grunn redd for at læreren skulle nevne noe på utviklingssamtaler) så var jeg allikevel ganske fri. Jeg hadde verdslige venner osv. I 6. klasse flyttet vi, og her hadde jeg plutselig to andre JV i klassen og mange andre på skolen. Da var det ikke lengre like fritt. Det ble sett på som fy-fy å ha venner som ikke var JV, og man «passet på hverandre». Det høres så koselig ut ... Men det var det ikke. Det ble fort baksnakking og sladder. [Elev]

Hvor mange fra samme gruppe, for eksempel samme landbakgrunn, religion eller trossamfunn, som bor i nærområdet, er også en faktor som spiller inn på hvor mye kontroll elevene opplever på skolen. Dette påpekes blant annet av en mangfoldsrådgiver som jobber på et relativt lite sted i Nord-Norge:

Vi har bare første generasjon her. De fleste bor her den tiden de må, så flytter de sørover der det er mange innvandrere fra før. Jeg har hørt flere si at det kan være friere her i [stedsnavn], negativ sosial kontroll kan intensiveres når de flytter. Da er det flere følger med på deg, et større miljø. [Mangfoldsrådgiver]

4.1.3 Skolemiljø har betydning

Vi finner at miljøet på skolene har betydning for omfang av negativ sosial kontroll blant elevene. Vi har for eksempel hørt om tilfeller der det dannes gjenger av minoritets elever med relativt strenge interne regler, blant annet som følge av et sterkt hierarki på skolen og av at de opplever avvisning og negative holdninger fra majoritets elevene.

Enkelte av de videregående skolene vi har besøkt, har lave inntakskrav for å komme inn. Disse skolene kan ha utfordringer knyttet til skolemiljø i form av at en del elever har lav motivasjon og dårlige erfaringer fra grunnskolen. Dette er også forhold som kan føre til behov for andre måter å markere seg på hos elevene:

Det er periodevis, ikke hvert år, men nesten hvert år, særlig ved skolestart, er det miljøer og enkeltelever som har behov for å markere seg. [Avdelingsleder]

Selv om dette ikke nødvendigvis er knyttet til negativ sosial kontroll mellom elever, kan skoler som har utfordringer med skolemiljøet mer generelt, der det for eksempel er høyere grad av konflikt og mobbing mellom elever, også oppleve mer kontroll blant

elevene. I tillegg kan et høyt konfliktnivå og en høy grad av «brannslukking» blant ansatte og ledelse føre til at forebyggende arbeid, oppsøkende arbeid blant elever og avdekking av mer subtile utfordringer mellom elever blir nedprioritert.

4.1.4 Skolen som fristed

Selv om fokuset i denne rapporten er på negativ sosial kontroll på skolen, er det også viktig å understreke at skolen for svært mange er et fristed og et sted der de kan komme bort fra strenge regler og kontroll de opplever for eksempel i hjemmet.

De fleste som tar kontakt forteller om skolen som et fristed, hvor de får lov til å være seg selv og ha venner. Det er der de lever ut dobbeltlivene sine. [Hjelpetjeneste]

Et slikt dobbeltliv som denne informant beskriver, kan innebære at man for eksempel har mer kontakt med det motsatte kjønn på skolen enn man egentlig har lov til hjemmefra, for eksempel i form av hemmelige kjæresten. En av mangfoldsrådgiverne vi har intervjuet, forteller for eksempel at de har en del elever som er hemmelige kjæresten eller «sammen» på skolen, og at de andre elevene holder dette hemmelig uten å spre informasjon videre til foreldre og nettverk. Andre former for dobbeltliv kan være å skifte til mindre konservative klær når man kommer på skolen eller å bruke sminke på skolen når man ikke får lov til det hjemme.

I noen klikker så beskytter de hverandre. De kan komme hit og skifte til magetopp hele gjengen eller sminke seg. Da får jeg en varsellampe om at det har de nok ikke lov til å gjøre hjemme. Men da beskytter de hverandre, de er sammen med andre som også gjør det. Det blir en subkultur, at de lager seg en gruppe for å ha en frihet. De lager seg en frihet på skolen. [...] Folk kan flørte, holde litt hender osv. Gjemmer seg litt i gangene. Og så er det noen som holder øye på at voksne ikke kommer. De har en sterk lojalitet til hverandre, det er den gode siden av det.

Vi har også hørt om tilfeller der gode relasjoner på skolen kan bidra positivt i tilfeller der en elev opplever streng kontroll i hjemmet. En mangfoldsrådgiver forteller for eksempel om en sak der en gutt ble tatt med tilbake til foreldrenes hjemland mot sin vilje, og hvor medelevene tok direkte kontakt med familien og presset på for å få gutten hjem igjen. Til slutt lyktes det, og gutten kom tilbake.

Et godt skolemiljø kan også virke som en motvekt mot kontroll som foregår i hjemmet, og i visse tilfeller gjøre elevene i stand til å stille spørsmålstegn ved etablerte normer og forventninger fra familie og foreldre.

En jente som kontaktet meg, gikk på kristen privatskole. Hun fikk ikke lov til å gå i klærne hun ville, hun måtte ha fletter og langt skjørt. De hadde det veldig patriarkalsk hjemme, de hadde brutt ut av en større gruppe og hadde en slags familiesekt. Den eneste grunnen til at hun trodde at kanskje faren tok feil, var at hun hadde det så bra på skolen. Så hun sa «hvordan kan alle disse fine menneskene havne i helvete, og bare vi i himmelen?». Så et godt skolemiljø gjør det vanskeligere å svelge det du opplever hjemme, det gjør at man blir mer kritisk til det som foregår hjemme. [Hjelpetjeneste]

Dette innebærer at et godt skolemiljø ikke bare kan motvirke negativ sosial kontroll på skolen og gi elever som opplever kontroll på andre arenaer et pusterom – det kan også gjøre elevene mer i stand til å håndtere og stå imot kontroll de eventuelt opplever på hjemmebane.

4.2 Har skolene oppmerksomhet på negativ sosial kontroll mellom elever?

I forrige avsnitt har vi sett på hvordan skolen kan fungere som en arena for negativ sosial kontroll. I mange tilfeller fungerer skolen som en forlengelse av andre arenaer i elevenes liv, slik at kontrollen de opplever på skolen er en slags gjenspeiling og videreføring av kontroll de opplever andre steder. Vi har imidlertid også sett at elever kan utøve kontroll overfor hverandre uten at dette nødvendigvis er videreført fra andre arenaer, og at skolen også i mange tilfeller fungerer som et fristed for elevene. Til slutt har vi sett at også kjennetegn ved skolen påvirker skolemiljøet og relasjonene mellom elever, herunder hvorvidt det utøves kontroll blant elevene. Alt dette vil si at det er mange faktorer som spiller inn på hver enkelt elevs opplevelser på skolen, og at det er store variasjoner knyttet til hvorvidt, og i hvilken grad, elever opplever negativ sosial kontroll på skolen.

4.2.1 Hvordan oppfatter skolens ansatte fenomenet negativ sosial kontroll?

Fra intervjuene avtegner det seg et bilde av at ansatte i skolen har en intuitiv forståelse av hva negativ sosial kontroll er, men at dette primært er noe som enkelte elever utsettes for *utenfor* skolen – som regel av egen familie. Det er denne typen negativ sosial kontroll som informantene typisk forteller om, når de blir spurt om deres kjennskap til tematikken.

I mange intervjuer opplevde vi at når vi henledet oppmerksomheten spesifikt mot den type negativ sosial kontroll som skjer *elevene imellom og på skolen*, så viste det seg at mange informanter kunne fortelle om flere enkelttilfeller, hendelser og utfordringer som var relatert til negativ sosial kontroll mellom elever. Samtidig hadde en del av disse eksemplene innslag av andre mer eller mindre «minoritets-relaterte» problematikker, slik som radikaliserings-, gjeng- og klikkdannelse, utestenging, gruppepress, generelle adferdsproblemer, kulturkonflikter, motsetninger mellom etniske grupper, utenforskap, rusmiddelrelatert kriminalitet, med mer.

Blant lærere og rektorer som vi intervjuet, var det også flere som fortalte om enkeltelevs historier som hadde gjort dem mer oppmerksomme på fenomenet negativ sosial kontroll, og at de tidligere ikke hadde vært oppmerksomme på denne problematikken. Det var også flere som nevnte at kontakten med skolens mangfoldsrådgiver hadde gjort at de hadde fått mer kjennskap til fenomenet. Blant rektorene, andre ledere og andre ansatte varierer kunnskapen og oppmerksomheten om negativ sosial kontroll.

Mangfoldsrådgivere som er ansatt i IMDi, har spisskompetanse på negativ sosial kontroll og jobber primært med minoritets elever. De skoleansatte kommer i ulik grad i kontakt med elever som er utsatt for negativ sosial kontroll. I forbindelse med planleggingen av intervjuene opplevde vi at det kunne være utfordrende å rekruttere lærere til intervjuer, fordi mange opplevde at de ikke hadde nok kunnskap eller erfaring med tematikken. En del av lærerne og rådgiverne vi har intervjuet, uttrykker også selv at de har begrenset kompetanse og oppmerksomhet på dette.

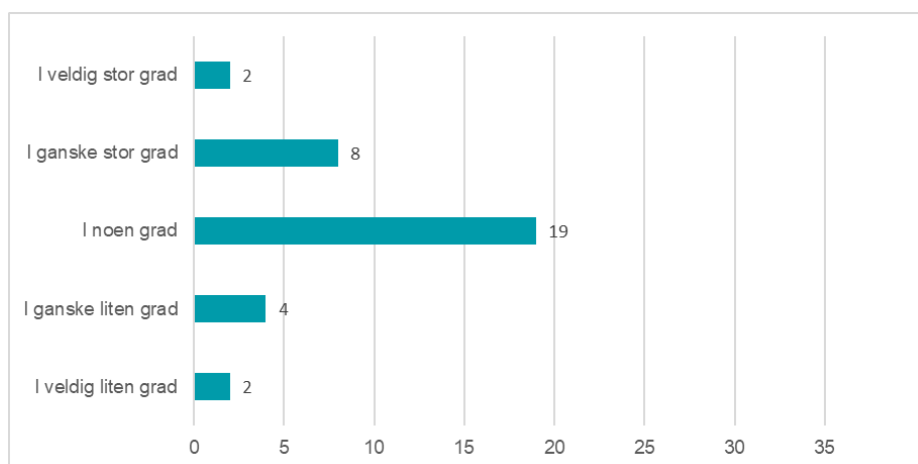
Det varierer også mye hvor nær kontakt de ulike ansattgruppene har med elevene. Vi har sett at negativ sosial kontroll mellom elever kan handle om blant annet slengkommentarer og blikking. Dette vil ofte utspille seg i større grad i friminuttene enn i timene. En ansattgruppe som ofte har utstrakt kontakt med elevene, er miljøarbeidere. Ved mange skoler med en høy andel elever med minoritetsbakgrunn, er dette ansatte som selv har minoritetsbakgrunn. Vi erfarer at denne ansattgruppen ofte har mye innsikt i hvordan negativ sosial kontroll mellom ungdommer utspiller seg.

4.2.2 Skolenes oppmerksomhet på negativ sosial kontroll

Oppfatninger og oppmerksomhet på negativ sosial kontroll mellom elever har sammenheng med elevsammensetningen på skolene. På skoler med en høy andel minoritets-elever er det en større oppmerksomhet på tematikken. Både spørreundersøkelsen til mangfoldsrådgivere og intervjuene med skoleansatte viser imidlertid at kjennskap til tematikken varierer mellom ansatte og ansattgrupper.

På spørreundersøkelsen til mangfoldsrådgivere svarer rundt en tredjedel at skolen i veldig stor eller ganske stor grad har oppmerksomhet om tematikken. Om lag halvparten svarer at skolen i noen grad har oppmerksomhet på den. En femtedel av mangfoldsrådgiverne svarer at skolene i liten grad har oppmerksomhet om negativ sosial kontroll.

Figur 3. Svar fra mangfoldsrådgiverne: I hvilken grad opplever du at skolen har oppmerksomhet om negativ sosial kontroll som fenomen? N=35

Det har kommet inn en stor mengde fritekst-kommentarer til spørsmålene i spørreskjemaet. En gjennomgående tilbakemelding fra mangfoldsrådgiverne er at det kan være utfordrende å få ledelsen og andre ansatte til å forstå omfanget av negativ sosial kontroll og hvilken betydning det har for elevenes livssituasjon. En av respondentene skriver for eksempel at ledere og ansatte ikke helt forstår når det er negativ sosial kontroll eller liknende kulturelle årsaker til konkrete hendelser, og at det i stedet beskrives som «konflikt» eller «ungdomsproblematikk».

4.2.3 Er negativ sosial kontroll mellom elever et utbredt problem?

En av problemstillingene i prosjektet handler om hvorvidt skolene oppfatter at negativ sosial kontroll mellom elever er et utbredt problem.

I intervjuene med de skoleansatte har vi spurt om hvor utbredt negativ sosial kontroll mellom elever er, og hvilke erfaringer informantene har med dette. De fleste svarer at de har begrenset kjennskap til tematikken, men at de har erfaring med – eller har hørt om – et fåtall saker. Dette betyr imidlertid ikke nødvendigvis at negativ sosial kontroll mellom elever er lite utbredt. Hvor mange saker og tilfeller som avdekkes av skolene, er ikke nødvendigvis det samme som hvor mange tilfeller som faktisk finnes. Dette påpekes også av informantene selv:

For min del, svært lite. Det har i hvert fall jeg sett lite av. Men jeg kan gjerne omformulere: Det har vi avdekket i svært liten grad. Det eksisterer nok, og det er sikkert mye vi ikke ser. Eller vi ser det som noe annet. Det kan jo selvfølgelig

skyldes at bevisstheten er ikke der. Når jeg tenker sosial kontroll, er det lettere å tenke på familie og miljøet. [Kontaktlærer]

Noen ansatte svarer at de oppfatter at negativ sosial kontroll mellom elever er ganske vanlig på deres skole eller i enkelte elevmiljø på skolen. Det er viktig å understreke at oppfatninger om utbredelse handler om aktørenes og informantenes *inntrykk*, noe som ikke nødvendigvis er et riktig uttrykk for det faktiske omfanget av negativ sosial kontroll i skolen. Svaret på spørsmålet henger blant annet sammen med ledernes og de ansattes kompetanse, og hvordan man svarer på dette spørsmålet vil også være påvirket av hvordan man selv forstår og definerer negativ sosial kontroll. En bred forståelse av hva negativ sosial kontroll er vil kunne føre til at man opplever å ha hatt flere tilfeller enn dersom man opererer med en snevrere oppfatning av begrepet.

4.3 Mobbing eller negativ sosial kontroll?

I intervjuene har vi spurt informantene om man kan skille negativ sosial kontroll fra mobbing, og hva som eventuelt er forskjellen mellom disse fenomenene. Informantene har også på eget initiativ kommet inn på denne diskusjonen, i tillegg til å diskutere hvordan negativ sosial kontroll kan overlappes med andre former for uønsket atferd, for eksempel gruppepress, hets og trakassering. Enkelte har også kommet inn på at kontroll innad i kriminelle gjengmiljøer kan ha mange fellestrekk med negativ sosial kontroll.

En del av informantene skiller mellom negativ sosial kontroll som kulturelt betinget og knyttet til normene innad i en gruppe, og mobbing som i større grad oppleves som tilfeldig. Andre legger vekt på at negativ sosial kontroll skiller seg fra mobbing ved at konsekvensene er mer alvorlige fordi represaliene også kommer fra familie og nærmiljø.

Vi får inntrykk av at det er en tendens til at skoleansatte i større grad ser negativ sosial kontroll og mobbing som overlappende fenomener enn mangfoldsrådgivere og ansatte i ulike hjelpetjenester, som er mer opptatt av å skille mellom fenomenene og å legge vekt på hva som er unikt ved negativ sosial kontroll. Disse ulike oppfatningene henger sammen med hvordan informantene forstår begrepet «negativ sosial kontroll», og av at de påvirkes av sin egen skolehverdag og hvilke utfordringer de opplever på skolen de jobber på.

Flere av de skoleansatte oppfatter at negativ sosial kontroll er en form for mobbing. De erfarer også at mobbing kan være uttrykk for negativ sosial kontroll, ofte ved at mobberen prøver å høyne sin egen status i en gruppe ved å mobbe andre. Flere av informantene fokuserer på atferd og viser til at for eksempel utestenging og blikking er sentralt både i mobbing og negativ sosial kontroll. Noen vektlegger at sosial kontroll har mye å gjøre med at man tvinger andre til å gjøre ting som gjør at de ikke kan bestemme selv, som for eksempel hva slags klær de skal ha på og hva de skal gjøre osv.

Vi ser at på skoler der de ansatte opplever store utfordringer knyttet til klikkdannelse og utestenging – særlig i form av russebusssproblematikk – opplever informantene at denne typen dynamikker i visse tilfeller kan bli så sterke at det får alvorlige konsekvenser for de involverte, og at deres frihet blir sterkt begrenset, for eksempel når det kommer til venner og omgangskrets, atferd og påkledning. Dette oppfatter disse informantene som både mobbing og negativ sosial kontroll:

Det er jo mye utestengelse. Det er ekstremt, og det er negativ sosial kontroll. Enten er du innenfor eller ikke. Det er hierarki. [Helsesykepleier]

Jeg synes det er vanskelig å vite hva som skiller. Det er på mange måter å forstå som mobbing, men satt i system. Jeg fikk helt sjokk da jeg startet her, jeg synes

det [russebusssproblematikk og klikkdannelse] er et så stort problem. Det er veldig trist for de som utsettes. [Rådgiver]

Andre mener at russebusssproblematikk handler om utestengelse, men er annerledes enn andre former for negativ sosial kontroll fordi konsekvensene ikke er de samme:

Du må ikke være på buss for å få venner, det finnes folk med andre verdier. Men er du utsatt for negativ sosial kontroll, kan det påvirke livet ditt på en annen måte, det kan komme represalier fra en bror eller foreldre. [Rektor]

En del oppfatter at negativ sosial kontroll er resultat av at elevene ønsker å presse hverandre til å etterleve sin gruppes normer. Dette betyr ikke nødvendigvis at alle i gruppen er underlagt kontroll, men at disse normene er relativt allmenne og noe de fleste i gruppen forholder seg til, og at dette kan resultere i kontroll for enkelte. Mobbing, derimot, oppleves som noe som kan ramme «hvem som helst» og det er ikke alltid åpenlyst hvorfor noen utsettes for mobbing og andre ikke.

Metodikken i mobbing og negativ sosial kontroll kan ligne på hverandre. Årsakene kan være forskjellige for det. [Avdelingsleder]

Flere påpeker også at negativ sosial kontroll kan være vanskeligere å si fra om fordi det involverer familien på en annen måte enn det mobbing gjør:

Det er egentlig ikke noe forskjell mellom mobbing og negativ sosial kontroll, men negativ sosial kontroll er mere subtilt – det er vanskeligere å avsløre og vanskeligere å si fra om. Det er lett å si fra om at de [andre elever] slår meg – det blir tatt opp med foreldre. Men hvis du sier du har kjæreste da får du større problemer – det er egentlig familien som står bak. [Rektor]

Familien er involvert i negativ sosial kontroll på en annen måte enn det som gjelder for mobbing. Mangfoldsrådgivere påpeker at negativ sosial kontroll har sammenheng med en kollektivistisk kultur:

Mobbing kan også være systematisk og begrense noens frihet. Men negativ sosial kontroll er basert på et sett med regler. Det er ofte knyttet til seksualitet, kvinner og jenter, og hvem som skal beskytte dem. Det er normer som blir regler, og det får konsekvenser hvis du bryter dem. [Mangfoldsrådgiver]

Noen viser videre til at negativ sosial kontroll er systematisk og ikke en engangshendelse. Det er basert på felles normer og regler, og de utsatte vet i mange tilfeller at normbrudd vil føre til konsekvenser.

Mangfoldsrådgiverne mener at hvem som helst kan utsettes for mobbing, og man vet ikke helt hvorfor eller hvordan det oppstår. Negativ sosial kontroll er i større grad satt i et system.

Jeg vil si det er negativ sosial kontroll når man hekter på brødre og familie-medlemmer som skal komme med korreks. Da går det opp noen flagg hos meg. Men hvis det er en afrikansk jente og arabisk gutt som ikke har så mye med hverandre å gjøre, og det handler om en posisjon i klasserommet, er det kanskje mobbing. Det er negativ sosial kontroll hvis det systematisk påvirker noens valg. Når det sies «jeg skal ringe Hassan og din storebror». [Mangfoldsrådgiver]

Flere av mangfoldsrådgiverne erfarer at lærerne ikke alltid kan skille mellom negativ sosial kontroll og mobbing:

De fleste lærerne kommer til meg og sier at en elev opplever mobbing. Og så oppdager jeg at det er negativ sosial kontroll. Mobbing er kanskje litt lettere, ikke for de som opplever det så klart, men det infiltrerer ikke så mange deler av livet. [Mangfoldsrådgiver]

Det er ikke sikkert at man kan skille ved første øyekast. Man må utforske mer hva som er opplevelsen og hva som ligger bak. [Mangfoldsrådgiver]

Disse informantene mener videre at om det er mobbing eller negativ sosial kontroll kommer an på intensjonene eller normene bak, og om det er satt i system:

[Det er negativ sosial kontroll] når det bygger på faste sett med normer og regler for hvordan man skal være og hvilke oppgaver man har. Når man er gutt, skal man være sånn og sånn, dette er dine oppgaver osv. Hvis man er homofil, bryter det med dette, og det får klare konsekvenser. Men så kan man andre steder mobbes for å være homofil uten at det er negativ sosial kontroll. [Hjelpetjeneste]

Man må tenke kontekst og hvordan ting ser ut der man er. På denne skolen kan man fort tenke at det er negativ sosial kontroll, men så er det egentlig mobbing. [Mangfoldsrådgiver]

Flere av mangfoldsrådgiverne mener det er viktig å skille mellom negativ sosial kontroll og mobbing. Det er viktig for å håndtere det på riktig måte. Vi kommer nærmere inn på dette i kapittel 6.

4.4 Oppsummering

Vi har i dette kapitlet vist hvordan skolen kan utgjøre en arena for negativ sosial kontroll mellom elever. Negativ sosial kontroll mellom elever utspiller seg ofte innenfor rammen av en gruppe eller et miljø, eller i relativt nære relasjoner som familie eller kjæreste-forhold.

I mange tilfeller fungerer skolen som en forlengelse av andre arenaer i elevenes liv, slik at kontrollen de opplever på skolen, er en slags gjenspeiling og videreføring av kontroll de opplever andre steder. Det kan være familie, felles landbakgrunn eller menighet. Vi har imidlertid også sett at elever kan utøve kontroll overfor hverandre uten at dette nødvendigvis er videreført fra andre arenaer. Dette omtales som negativ sosial kontroll av noen, mens andre snakker om dette som ungdomsproblematikk, press eller kontroll som oppstår i elevmiljøet, men der det ikke inngår trusler eller bekymring for at adferd rapporteres til familie eller miljø utenfor skolen. I begge tilfellene kan kontrollen handle om det samme, slik som for eksempel bruk av klær, hvem elevene snakker med eller er sammen med på skolen, hvorvidt elevene spiser under ramadan, mm., men bakgrunnen for, kontrollmekanismene og konsekvensene kan variere.

Vi har også sett at skolen i mange tilfeller fungerer som et fristed for elevene.

Fordi negativ sosial kontroll oftere utspiller seg blant elever med samme landbakgrunn, religion eller fra samme miljø, blir slik kontroll ofte sterkere og mer utbredt jo flere elever det er fra samme miljø som går på skolen, og jo større miljøet er rundt skolen og i nærområdet. Vi har også sett at sosioøkonomiske faktorer og kjennetegn ved skolen påvirker skolemiljøet og relasjonene mellom elever, herunder hvorvidt det utøves kontroll blant elevene.

Det varierer hvor god kjennskap og kompetanse skoleansatte har på negativ sosial kontroll som fenomen. Både spørreundersøkelsen til mangfoldsrådgivere og intervjuene med skoleansatte gir inntrykk av at skolene i noen grad har oppmerksomhet om negativ sosial kontroll mellom elever, men at det varierer mellom skolene og mellom ansatte og ansattgrupper.

Mobbing og negativ sosial kontroll har likhetstrekk og kan overlape. Noen mener at det går et skille ved at negativ sosial kontroll er mer systematisk og knyttet til en felles oppfatning av hvilke normer som gjelder, mens mobbing er mer tilfeldig, «hvem som

helst kan rammes» og det handler i mindre grad om at elevene ønsker å presse hverandre til å etterleve sin gruppes normer. Andre mener at skillet er knyttet til at negativ sosial kontroll er knyttet til en kollektivistisk kultur på en annen måte enn mobbing, og at konsekvensene er mer alvorlige fordi familien/minoritetsmiljøet er involvert.

5 Skolens håndtering av negativ sosial kontroll

Vi har sett at skolen, som er en svært sentral arena i mange barn og unges liv, også kan være en arena for utøvelse av negativ sosial kontroll. Skolen kan imidlertid også være en viktig arena for å forebygge, fange opp og bekjempe slik adferd mellom elever. Et viktig tema i prosjektet er derfor hvordan skolene arbeider mot og håndterer tilfeller av negativ sosial kontroll mellom elever.

I dette kapitlet vil vi se nærmere på hvordan skolene jobber for å forebygge negativ sosial kontroll mellom elever og hvordan de håndterer slike saker. Vi ser også på hvordan det interne samarbeidet på skolene fungerer i slike saker, samt hvordan skolene samarbeider med andre aktører. Videre ser vi på skoleansattes kompetanse om negativ sosial kontroll og hvordan det jobbes med kompetanseheving på skolene. Til sist diskuterer vi skolenes ansvar og det arbeidet skolene gjør, knyttet til negativ sosial kontroll mellom elever i lys av opplæringsloven, særlig kapittel 9 A.

5.1 Skolenes arbeid mot negativ sosial kontroll mellom elever

Som vi så i forrige kapittel, varierer det mye mellom skolene hvordan de oppfatter fenomenet negativ sosial kontroll, og hvorvidt de er oppmerksomme på slik kontroll blant elever på sin skole. Selv om mange skoleansatte virker å ha en viss bevissthet om denne problematikken, er det også en del som peker på at skoleansatte skal fokusere på svært mange ulike utfordringer knyttet til skolemiljø og oppfølging av enkeltelever, og at negativ sosial kontroll derfor kan forsvinne litt blant andre temaer som kanskje oppleves som mer utbredt.

Det er alle mulige problematikker. Det er ungdom som er under barnevernet, så er det spesialundervisning og frafallsproblematikk. Dette forklarer litt det med lite fokus på negativ sosial kontroll-feltet, for det er litt smalt. Det er kun én av veldig mange ting som vi må håndtere. Og det er et felt som krever veldig mye kompetanse, og sakene kan være kompliserte og tidkrevende. Og så har man alt det andre i tillegg. [Representant for skoleeier]

Skolen er en veldig hektisk organisasjon, det er fagrettet med fokus på kompetansemål osv. Så det med negativ sosial kontroll oppi det hele, det går i glemmeboka. [Mangfoldsrådgiver]

Selv om en del skoler har erfaring med enkeltsaker som gjelder negativ sosial kontroll mellom elever eller har iverksatt konkrete tiltak rettet mot denne tematikken, får vi inntrykk av at mye av arbeidet mot negativ sosial kontroll mellom elever skjer som en del av det mer generelle arbeidet med skolemiljø på skolene. I det følgende vil vi derfor beskrive både arbeid som er spesifikt innrettet mot negativ sosial kontroll mellom elever og mer generelt skolemiljøarbeid som kan ha en positiv effekt også når det gjelder dette problemkomplekset.

Hvordan skolene arbeider mot negativ sosial kontroll mellom elever omfatter både det forebyggende arbeidet som skjer på skolene, og håndtering av konkrete enkelt-hendelser. I tillegg til dette kommer skolens innsats for å sørge for at de ansatte har tilstrekkelig kompetanse til å løse disse oppgavene.

5.1.1 Forebyggende arbeid

I spørreundersøkelsen ble mangfoldsrådgiverne bedt om å beskrive arbeidsmetoder som de bruker for å forebygge eller håndtere negativ sosial kontroll mellom elever. I disse fritekstsvarene ble nær sagt utelukkende forebyggende tiltak beskrevet. I intervjuene med både mangfoldsrådgivere og skoleansatte, ble det også lagt mye vekt på forebyggende arbeid.

Mye av det forebyggende arbeidet rettet mot elevene omfatter mer overordnede eller generelle tiltak, der negativ sosial kontroll mellom elever inngår som ett av flere elementer. Mens enkelte omhandler og retter seg mot negativ sosial kontroll mellom elever direkte.

Forebyggingsarbeidet kan anta mange former, men vi diskuterer her noen eksempler som har vært gjennomgående i både spørreundersøkelsen og intervju materialet.

Overordnede tiltak og arbeid med skolemiljø

I de åpne fritekstsvarene i spørreundersøkelsen til mangfoldsrådgiverne⁷ nevnes enkelte overordnede tiltak og strategiske grep som kan bidra til å forebygge negativ sosial kontroll. For det første framhever noen respondenter at skolen bør ha en strategi eller plan for forebyggingsarbeidet, hvor forebyggingen av negativ sosial kontroll gis prioritet og settes i sammenheng med det øvrige skolemiljøarbeidet. Mangfoldsrådgiverens og andre ansattgruppers rolle bør være definert. Bruk av kapittel 9 A som ramme for dette arbeidet nevnes også som et godt grep. Det å utvikle en slik plan eller strategi vil være mest relevant for skoler der negativ sosial kontroll oppleves som et relativt utbredt problem, og der det er nødvendig å både øke de ansattes bevissthet rundt dette og forsterke innsatsen blant alle ansattgrupper.

Andre informanter har nevnt overordnede tiltak rettet mot skolemiljøet mer generelt som viktig for å også forebygge negativ sosial kontroll. Særlig er det mange som legger vekt på at skolen bør jobbe aktivt og bredt med inkludering og mangfold, inkludert det å respektere hverandres forskjeller når det kommer til for eksempel kultur, verdier, identitet og livsvalg.

Når vi arbeider med elever, anerkjenner pride eller eid, og jobber bredt for å sikre inkludering og opplevelsen av likeverd – det tror jeg også vil bidra. Hvis vi kan skape et felleskap med høyt under taket, slik at elever og foreldre ser det, kan det demme opp for kontroll. [Rektor]

Et par av informantene, en elev og en ansatt, nevner også viktigheten av fellesarrangementer på skolen. Dette gir elevene mulighet til å møtes og danne relasjoner på tvers av klasser, trinn eller linjer, og kan bidra til å forebygge gjeng- og klikkdannelse og konflikter mellom grupper på skolen. På enkelte av skolene vi har besøkt, er det relativt store forskjeller i elevmasse mellom de ulike linjene på skolen, der for eksempel noen linjer har svært høy andel elever med minoritetsbakgrunn. På slike skoler kan det være særlig viktig å legge til rette for at elever kan møtes og bli kjent på tvers, slik at de blir konfrontert med et større mangfold enn i for eksempel egen klasse. Å involvere elevrepresentanter i skolemiljøarbeidet trekkes også frem som positivt på enkelte av skolene vi har besøkt.

Det å ha arrangementer og tilbud i skoleregi kan også gjøre det lettere for enkelte elever å delta. En rektor forteller for eksempel at de har åpen skole på kveldene. De ønsker å

---

⁷ Spørsmålet lød: «Hva tenker du kan være gode tiltak på skolenivå for å forebygge og/eller håndtere negativ sosial kontroll mellom elever?»

ha et kveldstilbud til elevene fordi de vet at det er lettere for særlig jenter å få lov til å komme på skolen enn på fritidsklubben. På aktivitetsekveldene legger de vekt på å ha ulike aktiviteter med lag som både er på tvers av landbakgrunn og kjønn for å vise at det er mulig.

Til slutt peker også enkelte på verdien av det å ha et tydelig skolereglement og klare forventninger knyttet til elevenes atferd og oppførsel – både overfor ansatte og andre elever. Det å ha tydelige regler på dette området gjør at elevene vet hva som forventes av dem, og det kan gjøre det enklere for lærere og andre ansatte å gripe inn og si ifra når de observerer negativ atferd mellom elever.

Skolen skal ha nulltoleranse for slik oppførsel. Og det er det som er viktig å stadfeste i starten, at mobbing i seg selv, hvis vi forstår slik oppførsel som mobbing, skal ikke tolereres. Det er viktig å ha fokus på hvordan vi behandler hverandre. Så forebyggende arbeid er nøkkelen. [Mangfoldsrådgiver]

Dette kan særlig være viktig når det kommer til negativ sosial kontroll mellom elever, fordi enkelte ansatte kan oppleve det som vanskelig å navigere i situasjoner der kultur og religion blir brukt av elever til å forklare og legitimere atferd. I denne forbindelse har også enkelte av skolene vi har besøkt, tatt beslutninger på skolenivå knyttet til for eksempel religionsutøvelse i skoletiden.

For eksempel så kommer det spørsmål om bønnenrom – og vi er beinharde på at det ikke er aktuelt. Da vil alle passe på om du ber eller ikke. Vi har halal-mat i kantina, men vi er opptatt av at vi skal ha vanlige pølser også, selv om 80 prosent av elevene har minoritetsbakgrunn. Det skal være et valg. [Rektor]

I slike tilfeller kan det være utfordrende å balansere hensynet til religionsfrihet med hensynet til skolemiljø og forebygging av negativ sosial kontroll. Her fremstår det som særlig viktig at slike vurderinger og beslutninger tas på ledernivå og forankres på hele skolen, slik at det ikke er noe den enkelte lærer skal vurdere eller noe som gjøres på ad hoc-basis.

Undervisningsopplegg og arbeid i klasserommet

Noe av det informantene nevner som viktigst når det kommer til skolens forebygging av negativ sosial kontroll mellom elever, er gode undervisningsopplegg og arbeid i klasserommet. I klasserommet skal elevene lære om ulike temaer som omfatter eller grenser til negativ sosial kontroll – som demokrati, menneskerettigheter, lover og regler, diskriminering og rasisme. I tillegg kan det åpnes opp for refleksjon og diskusjon blant elevene.

I læreplanenes overordnede del⁸ fremgår det blant annet følgende:

Skolen skal fremme demokratiske verdier og holdninger som motvekt mot fordommer og diskriminering. Skolen skal også skape respekt for at mennesker er forskjellige, og elevene skal lære å løse konflikter på en fredelig måte. [...]

Alle deltakere i skolefelleskapet må utvikle bevissthet om både minoritets- og majoritetsperspektiver og skape rom for samarbeid, dialog og meningsbrytning. Arbeidet med å dyrke mangfoldet på den ene siden og inkludere den enkelte på den andre krever et bevisst verdisyn og utøvelse av profesjonelt skjønn (s. 9).

---

⁸ Overordnet del – verdier og prinsipper for grunnopplæringen. fastsatt ved kongelig resolusjon 1. september 2017 med hjemmel i opplæringsloven (daværende) § 1-5. Hentet 20. november 2023 fra <https://lovdata.no/static/SF/sf-20170901-1332-01-01.pdf?timestamp=1697328076132>.

Opplæringen skal gi elevene kunnskaper og ferdigheter til å møte utfordringer i tråd med demokratiske prinsipper. De skal forstå dilemmaer som ligger i å anerkjenne både flertallets rett og mindretallets rettigheter. De skal øve opp evnen til å tenke kritisk, lære seg å håndtere meningsbrytninger og respektere uenighet (s. 14).

Disse prinsippene går igjen i læreplanene for blant annet samfunnsfag (1. – 10. trinn), samfunnskunnskap (vg1), religion og etikk (vg1 og vg2) samt kristendom, religion, livssyn og etikk (KRLE; 4. – 10. trinn), slik at det ligger til rette for at forebygging av negativ sosial kontroll kan inngå i arbeidet med disse fagene.

Flere av lærerne vi har intervjuet, trekker frem at det er naturlig å ta opp negativ sosial kontroll og tilgrensende temaer i forbindelse med ulike fag som samfunnsfag, utdanningsvalg, demokrati og medborgerskap og livsmestring. De ulike lærerne har noe ulike innganger til hvordan dette kan gjøres. For eksempel nevner en lærer på en videregående skole at vedkommende ofte knytter det opp til arbeidslivet og at elevene snart skal ut og søke jobb. Denne læreren bruker for eksempel arbeidsmiljøloven for å vise at visse typer atferd og utsagn ikke er tillatt på en arbeidsplass, og at elevene bør ta inn over seg dette også i deres nåværende skolehverdag. En annen legger særlig vekt på menneskerettigheter og menneskeverd og tar utgangspunkt i slike verdier for å diskutere hvordan elevene bør respektere hverandres forskjeller og behandle hverandre med gjensidig respekt.

Uavhengig av hvilken inngang lærere – eller andre – har til å diskutere disse temaene, legger de fleste vekt på viktigheten av å legge til rette for åpen og god dialog i klassen.

Jeg synes jo den norske frihetstankegangen er veldig viktig. Jeg var ikke klar over hvor sterke krefter dette kan være i minoritetsmiljøer. Det er et helt annet syn på det å velge, også når det gjelder å velge utdanning og skole. Vi må ta det inn i de fagene der det passer inn [...]. Det handler om bevisstgjøring. Det er god integrering å få brynet seg på ulike holdninger og verdier [...] og å diskutere med sine jevnaldrende. Det er åpenbart at det er viktig. [Lærer]

Dette innebærer også å la elevene, i alle fall til en viss grad, få uttrykke holdninger som går på tvers av verdiene skolen skal bidra til å fremme. En avdelingsleder på en av skolene vi har besøkt, uttrykte at «det er noen sånne gamle holdninger som må opp og sprekke i lyset». Flere påpekte at det er nødvendig å ha slike diskusjoner, nettopp for at slike holdninger skal bli konfrontert, og for at elevene skal kunne få muligheten til å diskutere og reflektere rundt hvor disse holdningene kommer fra og hvilke konsekvenser de har.

Det å gjennomføre slike diskusjoner kan imidlertid være krevende. I slike diskusjoner beskriver lærere at det ofte er «sterke stemmer» som får mye makt til å påvirke og begrense hva andre elever har lov til å si og mene. Det kan anses som en egen form for negativ sosial kontroll mellom elever, fordi det begrenser hva elevene kan si og mene, noe som igjen hemmer mulighetene for å diskutere og reflektere. Ofte kan denne kontrollen være tett knyttet til for eksempel kjønnsroller eller seksuell orientering. Slike diskusjoner kan være krevende for lærere å håndtere.

En lærer for en innføringsklasse der samtlige elever er relativt nyankomne innvandrere, forteller for eksempel følgende:

Jeg har en klasse som er arabisktalende og russisktalende. Vi har snakket om hvordan det påvirker klassemiljøet og hva som er innenfor å mene og si og snakke om, særlig i moraldebatter. Fordi de arabisktalende er konservative muslimer, til dels veldig konservative. Det skaper nok et debattklima, og hvis det skulle være andre meninger, kommer det ikke frem. De er veldig imot at man skal

snakke om homofili i klassen, de mener det er feil å snakke om. Men de som eventuelt mener noe annet, ytrer det heller ikke. Det er også mange konservative kristne der. [Lærer]

Liknende erfaringer ble formidlet av en helsesykepleier:

Vi deltar litt i klasseundervisning, hvis man har oppe spesielle tema. De kan fortelle hva de mener om homofile og sex. Det er litt utfordrende. Du kommer inn for å ta bort former for undertrykkelse og fordommer, og så blir det nesten motsatt effekt. For du klarer ikke holde styr på alle munnene og alle holdningene. Særlig hvis det er noen i klassen som er homofil eller lesbisk. Det er skikkelig utfordrende. [...] Mange elever tenker at det er ytringsfrihet. De tenker ikke at de også krenker. [Helsesykepleier]

Det er imidlertid viktig at utfordringer ikke resulterer i en form for berøringsangst eller frykt for å ta opp og diskutere slike temaer. Ettersom det å diskutere og reflektere, for eksempel i klasserommet, er noe flere peker på som et viktig tiltak for å forebygge mobbing og kontroll mellom elever, kan slike begrensninger av menings- og ytringsfrihet også bidra til å opprettholde andre former for kontroll. Det å legge opp til denne typen diskusjoner på en god måte og å håndtere situasjoner der noen i stor grad dikterer hva det er lov og ikke lov å mene, krever imidlertid god kompetanse.

Mange av mangfoldsrådgiverne som har besvart spørreundersøkelsen, samt de vi har intervjuet, forteller at de ofte blir involvert i undervisningsopplegg, og at de kan bli bedt av lærere om å holde innlegg i klassene om ulike temaer. Mange av mangfoldsrådgiverne ser på dette som svært positivt, og som et viktig verktøy både for å forebygge negativ sosial kontroll og for å komme i kontakt med og danne relasjoner til elevene. Dette kan i neste omgang gjøre at flere elever tar kontakt med mangfoldsrådgiveren dersom de opplever ulike former for kontroll.

Hvis jeg har kapasitet, jobber jeg forebyggende. Da går jeg inn i klassene og snakker om diskriminering, fordommer, rasisme, integrering, hvordan vi vil bli behandlet, kulturmøter. Fordi vi har mange etnisiteter på skolen, så vi snakker mye om det. [Mangfoldsrådgiver]

Noen mangfoldsrådgivere gir imidlertid også uttrykk for at de gjerne skulle blitt involvert mer – og mer systematisk – i undervisningen. Enkelte mangfoldsrådgivere opplever også at det kan være utfordrende å komme til i klasserommet.

Jeg er veldig prisgitt lærerne. De er veldig opptatt av fagene sine, og vil ikke gi fra seg noen timer, de krangler seg imellom, [...] for det er så lite tid i årshjulet. Blir hissige. Med mitt mandat er jeg veldig forsiktig i min tilnærming. [Mangfoldsrådgiver]

På grunn av dette etterspør også enkelte mangfoldsrådgivere at skoleledelsen er tydeligere på mangfoldsrådgiverens rolle på skolen, og hvordan deres kompetanse skal brukes på best mulig måte.

Andre informanter forteller at de tar i bruk ulike kurs- og undervisningsopplegg som er særlig rettet mot enten negativ sosial kontroll spesifikt eller mot tematikk knyttet til det å ha minoritetsbakgrunn eller å være krysskulturell mer generelt. Her nevnes særlig kurskonseptet Flexid,⁹ men også Prosjekt Frihet og undervisningsmaterieell fra KUN og

---

⁹ I intervjuene gikk vi ikke nærmere inn på hvordan dette har blitt anvendt. Vi viser til <https://flexid.no/> for mer informasjon.

RVTS. Disse oppleggene legger ofte opp til stor grad av diskusjon og refleksjon, slik at elevene også kan lære av og bli kjent med hverandre:

Vi har hatt Fleksid-kurs. De plukker ut elever fra forskjellige kulturer og snakker sammen. Elever i skolen, to miljøterapeuter, og så har vi forskjellige temaer. Det kan være rasisme og sånne ting, det vi har opplevd med å være her i Norge. Og vi snakker om hvordan det er her i Norge og våre erfaringer. For eksempel hvordan det er at man har blanding av to forskjellige kulturer – både det andre landet og norsk. [...] Jeg lærte mye om de forskjellige folka som var der, lærte mye av at det var noen som sa sine egne meninger om sånne ting, som snakket om egen kultur, kjønnsroller osv. Alle der har vært litt sånn at hvis man er en kvinne, er det mye man ikke har lov til, men hvis man er mann, er det mange flere ting man har lov til. Mange kjente seg igjen i det, og jeg likte å høre andre sine meninger om det. [Elev, jente]

Det å ta opp slike temaer i klasserommet og som en del av undervisningen trekkes altså frem som viktig av både skoleansatte, mangfoldsrådgiverne og elevene selv. Dette kan være et viktig element i forebyggingen av negativ sosial kontroll mellom elever, men er også viktig for et godt skolemiljø og integrering på et mer overordnet nivå. Selv om vi har sett at det finnes ulike måter å gjøre dette på, fremstår det å åpne opp for og legge til rette for åpen og god diskusjon mellom elever som sentralt.

Tilstedeværelse i elevmiljøet og gode relasjoner

Et annet element i forebyggingsarbeidet som flere peker på som viktig, er det at skoleansatte er til stede ute i elevmiljøet og at de jobber for å skape gode relasjoner med elevene. Her er det ikke snakk om bare lærere, men også – og kanskje særlig – andre roller som rådgivere, helsesykepleiere og miljøarbeidere, samt mangfoldsrådgiver på skoler som har det. Det at ansatte er til stede og synlige blant elevene kan ha flere positive effekter. Det bidrar både til at man blir kjent med elevene, skaper gode relasjoner og tillit, man kommer i posisjon til å fange opp ting, og kan raskt gå inn og korrigere atferd, kommentarer og lignende om nødvendig.

Vi har noen få miljøarbeidere. Det er stort behov for voksenkontakt, det kan også forebygge andre ting. Voksne som er ute i felten, jeg tenker det er en veldig forebyggende måte å gjøre det godt. [...] Lærerne er også blitt bedre på å tenke helhet og ikke bare fag. [Rektor]

En del av mangfoldsrådgiverne, både i spørreundersøkelsen og i intervjuene, har lagt vekt på betydningen av å være synlige blant elevene og etablere relasjoner gjennom korte og uformelle samtaler i for eksempel friminuttene. Et par nevner at de bruker «feltarbeid» ute i elevmiljøet som metode, og at de på denne måten kan få innpass i ulike grupper av elever og danne relasjoner med elever.

Her jobber jeg mye med relasjoner. [...] Da er det veldig viktig å være ute, være synlig. Og å ha gode samtaler ute i friminuttet. På andre arenaer enn kontoret. [Mangfoldsrådgiver]

Dette er også noe flere miljøarbeidere trekker frem som viktig. På en skole der de hadde et team av miljøarbeidere, fortalte disse at de la stor vekt på å være tilgjengelige for og snakke mye med elevene, samt at det var viktig å ha en åpen dør, slik at elevene kunne henvende seg til dem om både stort og smått:

Min oppgave er at elevene skal ha det bra. Jeg stiller opp på småting, og hvis de blir vant til at jeg er der på småting, kommer de etter hvert til meg med store ting. De kommer med alt fra «kan du åpne heisen?» til «mamma og pappa slår meg». [Miljøarbeider]

Flere trekker også frem at det å øke voksentettheten ute i friminuttene og kantina utgjør en stor forskjell. På en skole hadde de innført en ordning der lærere som spiste lunsjen sin i elevkantina fikk lodd, og hvor det ble trukket en vinner hver måned. Det å øke voksentettheten gjøres for å forbedre skolemiljøet mer generelt og for å forebygge negative hendelser, men det brukes også som tiltak i tilfeller der elever opplever ulike former for negativ sosial kontroll og mobbing.

Voksne som er til stede blant elevene, kan også ha en annen positiv funksjon – nemlig å fungere som eksempler og rollemodeller for elevene. Dette gjelder alle ansatte, men vi erfarer at særlig ansatte og mangfoldsrådgivere som selv har minoritetsbakgrunn er viktige i denne sammenhengen.

Da jeg jobbet på skolen, så jeg jo ut som dem. Jeg fikk mye spørsmål – «Får du lov til å bo alene?». Jeg svarte «Ja, jeg er 30 år». «Hvordan fikk du til det?». Det var mye nysgjerrighet rundt folk som lever livet på en annen måte enn det de ser rundt seg. Det er positivt å være et «levende eksempel». [Tidligere minoritetsrådgiver]

Jeg kom her [i gangen] uten å tenke på det, jeg spiste en banan og det var ramadan. Jeg fikk noen kommentarer fra noen gutter, så jeg sa «hvem har ansatt deg til å være guds sekretær?». Så begynte de å le. Jeg arresterte dem med en gang. Det å tørre å stå i det og vise at det går an å være annerledes er viktig. [Mangfoldsrådgiver]

Det å ha en liknende bakgrunn som elevene kan også gjøre det lettere å snakke elevenes «språk» og vite hva man skal se etter når det kommer til å avdekke negativ sosial kontroll blant elevene. Det kan også gjøre det lettere å unngå over- eller underfortolkning av det som foregår mellom elevene.

Jeg er veldig komfortabel med å håndtere negativ sosial kontroll mellom elever, da jeg har god relasjon til dem, så relasjon vil jeg trekke fram som en viktig «arbeidsmetode». Elevene sier direkte til meg at de tåler å høre det meste fra meg, da jeg har flerkulturell bakgrunn selv, og det har en annen tyngde enn når det er en annen kollega med etnisk norsk bakgrunn som håndterer negativ sosial kontroll mellom dem – det opplever de som negativt og belærende. [Mangfoldsrådgiver]

Vi har også fått inntrykk av at dette oppleves som positivt av elevene vi har snakket med. Flere av elevene omtaler særlig miljøarbeidere som også har minoritetsbakgrunn positivt, og de gir uttrykk for at disse miljøarbeiderne «forstår dem» og er gode å snakke med.

Miljøarbeiderne på skolen er veldig hyggelige og åpne. De er ute hele tiden, man kan bare gå bort til dem. Man kan snakke med dem om alt – skolen, ikke skolen, hjemme osv. Og de har som regel alltid en løsning på det. Miljøarbeiderne her er kule.

Det å ha voksenpersoner og ansatte ute blant elever i friminutt og kantine som kan være tilgjengelige og ha uformelle samtaler med elevene, krever imidlertid mye ressurser. På skoler med mangfoldsrådgiver får vi inntrykk av at noen mangfoldsrådgivere tar en slik rolle og bruker dette aktivt som arbeidsmetode. I tillegg er skolene avhengige av en god elevtjeneste for å få dette til. Selv om en del lærere legger vekt på betydningen av denne typen arbeid og ønsker å være tilgjengelige for sine elever, har de likevel begrenset kapasitet utover å jobbe med egne fag. På enkelte av skolene vi har besøkt, har de fått ekstra ressurser, for eksempel i forbindelse med en levekårssatsing, til å utvide elevtjenesten på skolen. En del av skolene har også team av miljøarbeidere og rådgivere som kan ha en slik rolle. Likevel er det mange som peker på at de gjerne skulle hatt mer

ressurser til denne typen arbeid, og at dette ville kunne bidra til å i større grad forebygge både negativ sosial kontroll mellom elever og andre skolemiljøutfordringer.

Til slutt er det også viktig at skoleansatte og de ulike rollene i elevtjenesten har et godt samarbeid, og at det er gode rutiner for å varsle videre til skolens ledelse. Det at for eksempel mangfoldsrådgivere og miljøarbeidere oppretter gode relasjoner og tillitsforhold med elevene kan også innebære at elevene åpner seg om ting de opplever som vanskelige, både på og utenfor skolen. En av rektorene vi har intervjuet, legger stor vekt på nettopp dette at miljøarbeiderne ikke blir sittende alene med vanskelige saker og informasjon de får fra elevene. Det å balansere fortrolighet med behovet for å varsle, samt å vurdere om andre tjenester, som for eksempel barnevern eller politi, bør involveres, krever gode rutiner, lederstøtte og godt internt samarbeid.

Foreldresamarbeid

Flere av de skoleansatte vi har intervjuet, legger vekt på å etablere et godt samarbeid mellom hjem og skole. Det å involvere og skape gode relasjoner til foreldre kan være særlig viktig i arbeidet med å forebygge negativ sosial kontroll mellom elever, nettopp fordi slik kontroll ofte kan ha sammenheng med holdninger og verdier som tas med hjemmefra. Her vil altså arbeidet mot negativ sosial kontroll mellom elever være tett knyttet til det å forebygge negativ sosial kontroll mer generelt – også innad i familien. Som vi har nevnt tidligere kan også slik kontroll forsterkes av at både de unge selv og deres foreldre opplever usikkerhet og utrygghet i møte med norsk ungdomskultur og norsk skole, og det å skape tillit og forståelse blant foreldrene kan derfor virke forebyggende. I tillegg kan skepsis og konflikter mellom foreldre fra ulike grupper og miljøer også videreføres av barna og tas med inn i skolen. Informantene legger derfor vekt på at det er viktig å bidra til at foreldrene møtes og blir kjent, og at det dannes en form for «fellesskapskultur» blant foreldrene.

Og jeg tenker at vi må jobbe med foreldre også. [...] Det er en forståelse av at norsk ungdom får lov til å gjøre akkurat som de vil. Det er jo ikke sånn. Jeg skulle ønske det ble snakket mer mellom ungdomsforeldre på tvers, for å gjøre det tryggere for ungdommene. Ungdommene må få lov til å utvikle seg. [Mangfoldsrådgiver]

I praksis kan det imidlertid være utfordrende å oppnå et godt samarbeid med foreldre. Dette kan komme av frykt for norske institusjoner og hjelpeapparat, samt at en del foreldre kommer fra land der skolen har en noe annen rolle, og det i liten grad er samarbeid mellom hjem og skole.

Jeg synes det er en tung foreldregruppe – det er mye redsel for mye. Klart at det overføres til barna, at det ikke skal være åpenhet. Ungdommene bærer preg av at de kanskje ikke oppmuntres til å snakke med voksne. [Mangfoldsrådgiver]

I hjemlandet har de ikke FAU for eksempel. [Det er] mer atskilte arenaer. Hjem og skole har ikke så mye foreldresamarbeid. Men det er kjempespennende å utvikle sånn som her, hvor man får dem med på det og de ser nytteverdien. [Rektor]

Flere av informantene legger stor vekt at skolen skal opparbeide seg tillit hos foreldrene, og at dette er essensielt i forebygging og håndtering av tilfeller av negativ sosial kontroll. Flere peker imidlertid også på at dette kan være en krevende oppgave og noe som tar lang tid.

Du kommer ikke i posisjon til at de kan endre mening hvis du ikke har en relasjon. Det handler om å skape tillit og vinne hjerter – vi voksne bygger tillit. Når de begynner i 8. trinn, så starter vi med minus 100 i tillit. Det kommer fra foreldrenes

manglende tillit til alt i systemet, det er mye mistillit til politi, skole og barnevern. Tre år har vi brukt på å vinne hjertet til foreldrene.

Nå er foreldrene trygge på at skolen vil oss vel. Nå var det for eksempel en konservativ muslimsk forelder som tok kontakt med skolen fordi de har sett at sønnen har gjemt en machete hjemme under teppet. De ønsker hjelp fra skolen. Det hadde ikke skjedd før. [Rektor]

Denne rektoren beskriver altså at skolen gjennom kontinuerlig arbeid med relasjonsbygging har klart å opparbeide seg tillit hos en del av foreldrene. Noen av virkemidlene de bruker i dette arbeidet, er for eksempel at lærerne systematisk sender meldinger til noen foreldre hver uke for å opprettholde et visst nivå av dialog. På en annen skole har de fått ekstra ressurser i elevtjenesten som blant annet brukes til å utvide kontakten med foreldre og involvere dem i ulike oppgaver på skolen. For eksempel har de etablert en ordning der foreldrene er parkeringsvakter på skift.

De ansatte, særlig rektorer og andre ledere, gir uttrykk for at foreldrene ofte setter pris på å bli involvert og å ha et godt samarbeid med skolen – særlig dersom skolen har lagt vekt på å forklare hvorfor dette er ønskelig og hva som kan være nytten av det. Likevel peker også flere på at det å bringe foreldrene på banen kan kreve mye dialog og oppsøkende arbeid, og at dette er ressurskrevende.

Selv om mange mener at det å ha et godt samarbeid med foreldre er sentralt for å forebygge negativ sosial kontroll, understreker enkelte at arbeidet med å forebygge negativ sosial kontroll ikke er et ansvar som skolene kan ha alene. Det å trygge foreldre med minoritetsbakgrunn i foreldrerollen og barneoppdragelse i det norske samfunnet, er noe som også bør prioriteres i andre tjenester. En informant trekker frem som positivt at foreldreveiledning har kommet inn som et obligatorisk element i introduksjonsprogrammet for nyankomne flyktninger, men påpeker at en del av foreldrene til deres elever har vært lenge i Norge. Vedkommende peker på at for eksempel helsestasjon og barnehage også er viktige i denne sammenheng.

5.1.2 Håndtering av tilfeller av negativ sosial kontroll mellom elever

Når det kommer til skolenes håndtering av konkrete tilfeller av negativ sosial kontroll mellom elever, er dette noe våre informanter har mindre erfaring med enn med forebyggende arbeid. Det er videre store forskjeller i hvordan skolene forholder seg til og håndterer tilfeller av negativ sosial kontroll mellom elever. Dette skyldes delvis at negativ sosial kontroll mellom elever, som vi tidligere har beskrevet, kan utspille seg på svært ulike måter og med ulik alvorlighetsgrad. I tillegg vil andre faktorer påvirke håndteringen, som for eksempel skolens ressurser og de ansattes kapasitet, samt kompetanse og bevissthet om negativ sosial kontroll som fenomen.

På bakgrunn er vårt datamateriale, er det derfor vanskelig å beskrive «vanlige» eller «typiske» former for håndtering av negativ sosial kontroll mellom elever. Under vil vi imidlertid diskutere noen av temaene som har kommet opp i både spørreundersøkelsen og intervjuene knyttet til dette. Vi tar for oss arbeidet med å avdekke tilfeller, viktigheten av å kartlegge sakene godt, hvilke tiltak og virkemidler skolene har til rådighet, samt hvilke utfordringer de opplever i håndteringsarbeidet.

Avdekking

Avdekking av tilfeller av negativ sosial kontroll mellom elever kan være utfordrende av flere grunner. For det første kommer slik negativ sosial kontroll ofte til uttrykk i relativt subtile former, som for eksempel «blikking», eller gjennom ytringer og kommentarer som

ikke nødvendigvis er rettet mot konkrete personer. I tillegg har vi sett at en del elever utøver en viss grad av selvkontroll, noe som innebærer at de ofte navigerer innenfor det som er akseptabelt i elevgruppa, og at de dermed ikke opplever sterke reaksjoner eller sanksjoner eller uttalte former for negativ sosial kontroll. Dette kan gjøre det svært vanskelig for skoleansatte å se at slik kontroll foregår, samt å identifisere tydelige utøvere og utsatte.

For det andre har vi sett at en del av elevene som opplever slik kontroll – i alle fall i mildere former – oppfatter dette som noe normalt og noe de ikke reflekterer over i særlig stor grad. I tilfeller der elevene selv ikke oppfatter eller anerkjenner det de opplever som negativt eller som uttrykk for kontroll, er det også vanskelig for skoleansatte å avdekke og vite hvordan de skal forholde seg til det.

For det tredje kan mangel på tillit til hjelpeapparatet hindre enkelte fra å be om hjelp eller å henvende seg til for eksempel mangfoldsrådgiver eller ansatte i skolens elevtjeneste. Noen kan også være redde for hva som vil skje dersom andre får vite at de har henvendt seg til skoleansatte eller andre deler av hjelpeapparatet. Enkelte mangfoldsrådgivere forteller også at det foregår en viss kontroll mellom elever knyttet til det å ta kontakt med barnevernet. Dette kan komme til uttrykk ved at elever som har hatt kontakt med barnevernet blir utsatt for mobbing og sanksjoner, for eksempel i form av kommentarer, baksnakking og ryktespredning. Vi får inntrykk av at dette primært er utbredt i visse innvandremiljøer, og en mangfoldsrådgiver svarer i spørreundersøkelsen at det er en oppfatning blant elevene i disse miljøene at «slik gjør ikke vi det». En mangfoldsrådgiver forteller om hvordan dette har vært en utfordring for hennes arbeid med å komme i kontakt med elever:

På skolen er det mye skepsis til meg og hvem jeg er. Fra elevene. De har trodd lenge at jeg har jobbet for barnevernet. Jeg sa en gang at jeg hadde jobbet for barnevernet før, så de tolket det som at jeg jobbet der fortsatt som en slags spion. Også foreldrene var skeptiske. [Mangfoldsrådgiver]

En del av forebyggingsarbeidet som ble nevnt i forrige avsnitt, kan altså også virke positivt i arbeidet med å avdekke tilfeller. Det å gjennomføre undervisningsopplegg og diskusjoner med elever slik at de blir mer klar over egne rettigheter og får reflektert over holdninger og verdier kan bidra til at flere blir klar over at de opplever ulike former for kontroll. Det å være tilgjengelige for elevene og å bygge tillit og gode relasjoner kan også senke terskelen blant elever for å henvende seg til skoleansatte og be om hjelp.

Som nevnt ovenfor er det de personalgruppene som er tettest på elevene som oftest observerer tilfeller av negativ sosial kontroll mellom elever. Dette kan være kontaktlærere eller for eksempel miljøarbeidere. Flere informanter legger imidlertid vekt på at informasjon og observasjoner bør deles mellom ansatte, gjerne med mangfoldsrådgiver på skoler som har det, slik at det kan gjøres best mulige vurderinger av hva som foregår.

Noen ganger så ser jeg det selv – jeg opplever en situasjon. Eller så er det lærere som kommer og sier ting, eller rådgivere, eller alle som jobber her. Alle voksne på huset her ser det. Eller vaktmesteren kan stusse over noe og kommer og forteller om det. [Mangfoldsrådgiver]

På noen skoler har de rutiner og mer formaliserte kanaler for denne typen utveksling av informasjon. Dette kan for eksempel innebære at lærere, avdelingsledere og representanter for elevtjenesten sammen går gjennom klasselister og diskuterer hver enkelt elev med fokus på både faglig og sosial utvikling, samt klasse miljøutfordringer. Noen av informantene forteller at det å ha en tverrfaglig diskusjon og å utveksle informasjon mellom ansatte kan bidra til å danne et mer helhetlig bilde av situasjonen og dermed til å avdekke tilfeller av negativ sosial kontroll.

Ved flere av skolene ble mangfoldsrådgiverens rolle i å avdekke negativ sosial kontroll framhevet, dels av andre ansatte og dels av mangfoldsrådgiveren selv. Noen mangfoldsrådgivere har en uttalt proaktiv tilnærming, med bruk av jente- og guttegrupper og oppsøkende arbeid blant elever. Men mangfoldsrådgivernes viktigste bidrag ligger trolig i at deres kompetanse og innsikt gjør dem i stand til å gjenkjenne negativ sosial kontroll som et aspekt i elevers beskrivelser og fortellinger.

Man må jobbe bredt. Ingen kommer til meg og sier at nå opplever jeg negativ sosial kontroll. Barna skjønner ikke hva det er – de skjønner ikke begrepet. De bruker heller ordene kontroll og frihet, eller «jeg har ikke noe liv», eller «mamma kontrollerer hva jeg sier og hva jeg gjør». Og så uttrykker de mye depresjon, «jeg er så deprimert». De bruker heller det enn negativ sosial kontroll. [...] Eller de forteller at de ikke har frihet, «jeg får ikke fortsette på fotballen som jeg har gått på hele barneskolen». Nå er det ungdomsskole, de har fått former og da får de ikke lov lenger. [Mangfoldsrådgiver, ungdomsskole]

Ved flere av skolene er mangfoldsrådgiveren også viktig med tanke på å gjenkjenne negativ sosial kontroll i lærernes og andre ansattes observasjoner, kanskje særlig de mindre alvorlige tilfellene, altså der det ikke er snakk om tvangsekteskap og liknende.

Det er ikke alltid så lett å se den negative sosiale kontrollen, og det er ting vi ikke tenker på som negativ sosial kontroll før vi har fått snakket med minoritetsrådgiveren. [Lærer]

En rektor uttalte at det var først da skolen fikk en mangfoldsrådgiver, at de ble oppmerksomme på at det var et stort omfang av negativ sosial kontroll ved skolen i tillegg til de mest synlige enkeltsakene.

Det var kanskje den største overraskelsen etter at vi fikk minoritetsrådgiver – det at vi trodde det var enkelte som var utsatt for det. Men når minoritetsrådgiveren har jobbet, har hun avdekket at det er så gjennomgående og normalt at man ikke ser på det som noe negativt. Det er levde liv, noe som er helt normal. Det er en del av miljøet de vokser opp i. [Rektor]

Vi ser altså at det å avdekke tilfeller av negativ sosial kontroll blant elevene krever tillit og gode relasjoner til elevene, god informasjonsutveksling mellom lærere og andre skoleansatte og – ikke minst – kompetanse på tematikken.

Kartlegging

Når tilfeller av negativ sosial kontroll mellom elever blir avdekket, er det viktig å kartlegge saken grundig. Vi får inntrykk av at dette er noe som gjøres i de fleste skolemiljøer, men at dette kan være særlig viktig i saker som omfatter negativ sosial kontroll. Dette har sammenheng med at den kontrollen elever opplever på skolen, i mange tilfeller er knyttet til kontroll på andre arenaer, for eksempel i familien. Det er derfor særlig viktig å få et godt overblikk over helheten i situasjonen før man eventuelt involverer foresatte eller andre tjenester.

Det er viktig å vurdere om de står i fare for å bli sendt ut av landet, eller utsatt for vold og tvangsekteskap. Det vet vi skjer med mange av disse elevene. Så når det er snakk om negativ sosial kontroll i en familie og miljø, må jeg gjøre en sikkerhetsvurdering og koble på andre etater [...]. Det som er forskjell på saker som handler om negativ sosial kontroll og mer generelt press og kontroll er særlig sikkerhetsaspektet. Det er en ekstra dimensjon i negativ sosial kontroll-saker. Disse elevene kan bli truet om å være med til utlandet eller bli giftet bort. De kan bli sendt på koranskole. Det er det ekstra laget av skumle greier. [Mangfoldsrådgiver]

I spørreundersøkelsen oppgir et par av mangfoldsrådgiverne at de har opplevd å bli koblet inn i saker for sent, slik at skolene kanskje har iverksatt uhensiktsmessige tiltak fordi de ikke har kartlagt saken godt nok eller vært klar over at saken dreier seg om eller inneholder elementer av negativ sosial kontroll, vold eller trusler om dette. Som vi tidligere har vært inne på krever det ofte både bevissthet og kompetanse for å kjenne igjen elementer av negativ sosial kontroll i skolemiljø saker, og dette er også en grunn til at grundig kartlegging er viktig.

Iverksettelse av tiltak

Vi finner at hvilken innsats skolene gjør rettet mot mildere former for negativ sosial kontroll varierer.

Når det for eksempel kommer til kommentarer og blikking i forbindelse med påkledning eller spising under ramadan, gir noen ansatte uttrykk for at de mener det er svært viktig at skolen tar tak i dette og jobber kontinuerlig for å både forebygge og håndtere denne typen kontroll mellom elever.

Vi har tatt tak i elever som har presset andre til å be. Vi har tatt de inn og sagt at «Det bestemmer ikke du. Selvfølgelig skal du ikke passe på at folk ikke spiser – det har du ikke noe med». [...] Jeg mener at disse tingene henger sammen med alt det andre som har med et godt og trygt læringsmiljø hvor voksne bestemmer å gjøre. Det forebygger det meste. [Rektor]

På andre skoler gir noen av de ansatte uttrykk for at skolen primært ser det som sitt ansvar å håndtere tilfeller av uttalt konflikt eller tilfeller der elevene tar det opp som en utfordring:

Dette krever ikke noen særlige tiltak fra skolen sin side. Det har ikke eskalert til konflikt, det er bare noe man observerer og hører om. Men ingen har kommet med det som en utfordring sånn at vi har måttet håndtere det. [Mangfoldsrådgiver]

Ulikt fokus fra skolenes side kan handle om mangel kapasitet og ressurser, at andre utfordringer prioriteres, og at de ikke er tilstrekkelig kjent med eller bevisste på denne tematikken.

På enkelte skoler forteller informantene at de må gjøre noen valg i hva de skal prioritere å ta tak i:

Det som er utfordringen, er at egentlig burde vi [skolen] tatt tak alt som har med dette å gjøre, men det er så normalisert at det ser vi gjennom fingrene med. Vi tar tak når det er strenge forhold, når elever ikke får gå ut for eksempel – når det er veldig strengt. Vi kan ikke ta fighter på alt – da får vi 80 prosent mot oss. [Rektor]

I mer alvorlige tilfeller av kontroll mellom elever, der det er en tydelig utøver og utsatt eller der kontrollen har eskalert til tydelig konflikt, finner vi større likheter i skolenes håndtering. Det tiltaket som nevnes aller mest av våre informanter i slike tilfeller, er, ikke overraskende, samtaler med de involverte elevene. Slike samtaler kan gjøres enkeltvis og/eller i grupper eller i hele klasser – avhengig av saken og hvilke elever som er involvert. I en del saker kan det også være aktuelt å involvere andre roller på skolen, for eksempel lærere, ledere og deler av elevtjenesten, eller eksterne aktører, som politi, konfliktråd og lignende. Også disse aktørene vil da som regel gjennomføre samtaler med involverte parter.

Samtaler med elever som utsettes for dette, kan gå ut på å anerkjenne det de opplever og å gjøre dem best mulig i stand til å stå i situasjonen. Samtaler med elever som utøver kontroll kan innebære å informere om lover og regler og eventuelle konsekvenser

dersom atferden fortsetter, samt å prøve å oppfordre til refleksjon hos eleven rundt hva slags atferd som er greit og ikke greit, og hvordan man bør behandle medelever. For elever under 18 år kan skolen også vurdere at foreldrene bør kontaktes, mens elever over 18 kan se nei til dette.

Det vi prøver på, er jo å få partene til å snakke sammen. Vi snakker med de ulike partene, med tanke på at de til slutt skal snakke sammen. For vi er veldig gode på å bruke gjenopprettende konflikttilnærming.¹⁰ Når det er en konflikt, så har man tro på at gjennom samtalene så kan partene få en større forståelse for hverandre, og den som har trakassert kan be om unnskyldning. Men når det er veldig sterk grad av sosial kontroll, tar det ganske lang tid før man kommer dit. Da kan tiltaket være at man skjermes den utsatte. Hvis det er skikkelig ille, så må vi vurdere om det er aktuelt å koble på foreldre. [Rektor]

Denne rektoren legger altså stor vekt på samtaler som en sentral del av håndteringen av slike saker. Imidlertid forteller vedkommende også at det kan være aktuelt å skjerme den utsatte. Dette forteller også enkelte andre informanter om. På en av skolene hadde de for eksempel hatt en sak der en mannlig elev utsatte ekskjæresten for negativ sosial kontroll og trusler om å spre informasjon om forholdet til jentas nettverk og familie. Også her ble det gjennomført mange samtaler både med utøver og utsatt, men gutten ble også pålagt restriksjoner knyttet til hvor han fikk lov til å oppholde seg på skolen, slik at jenta kunne bevege seg trygt på skolen.

Enkelte informanter forteller også om tilfeller der elevers familiemedlemmer eller andre dukker opp på skolen for å «passe på» eller følge med på elever. Noen av skolene forteller derfor at de er påpasselige med å følge med på hvem som oppholder seg på skoleområdet og å bortvise personer som ikke hører til på skolen.

Da blir det sånn at vi passer ekstra på elevene det gjelder. Vi må informere hele klasseteamet. Vi skal ikke ha noe vakthold, men vi er obs på om det er voksenpersoner som ikke skal være der. Alle som jobber her, skal gjøre det. [Lærer]

I vårt datamateriale finner vi relativt få eksempler på bruk av mer inngripende tiltak i håndteringen av negativ sosial kontroll mellom elever.

I spørreundersøkelsen nevnte noen av mangfoldsrådgiverne imidlertid eksempler på mer inngripende tiltak, slik som å flytte elever til andre klasser – eller til annen skole – eller å la en klasse bytte klasserom for å skille elevgrupper. Det å øke sikkerheten på skoleveien – for eksempel ved å tilby taxitransport til utsatte elever – ble også nevnt. Vi har imidlertid inntrykk av at slike inngripende tiltak i større grad brukes i saker knyttet til alvorlige trusler og/eller (æresrelatert) vold, og ikke nødvendigvis i saker som omhandler negativ sosial kontroll mellom elever.

Noen få nevnte økt tilstedeværelse av ansatte i «trygge soner» og økt årvåkenhet og oppmerksomhet rettet mot utvalgte enkeltelever. Noen nevnte mobilisering av medelever i form av oppnevning av elev-fadder for utsatte elever og elev-patroljering i fellesområder. Det er imidlertid uklart ut fra svarene om disse tiltakene blir brukt spesifikt i saker som omhandler negativ sosial kontroll, eller i skolemiljøsaker mer generelt.

---

¹⁰ Gjenopprettende tilnærming til konfliktarbeid bygger på «restorative justice» (gjenopprettende rett), som brukes i stadig større grad i justissektoren. Tilnærmingen er blant annet basert på tanken om at påført skade kan gjenopprettes eller reduseres gjennom en prosess mellom partene som innebærer kommunikasjon, eierskap over konflikten og problemløsning (se for eksempel Farstad og Odden 2015).

Mangel på gode virkemidler

Vi erfarer at en del skoleansatte opplever en viss frustrasjon knyttet til mangel på gode tiltak og virkemidler i sakene de har fortalt om i intervjuene. Selv om mange legger vekt på at samtaler med elever i mange tilfeller kan være et godt og riktig tiltak, uttrykker enkelte også en viss frustrasjon over at samtaler ofte fremstår som det *eneste* verktøyet de har til rådighet, og at dette ikke alltid er tilstrekkelig for å håndtere utfordringene. På spørsmål om hvilke tiltak skolen kan sette inn i saker som omhandler negativ sosial kontroll, svarer for eksempel en rådgiver følgende:

Vi har ikke noe akkurat nå. Jeg har ikke fått forespeilt noe annet enn å snakke med dem og «relasjon, relasjon, relasjon». Vi har hatt to slåsskamper, én med jentene og én med guttene rett etter skolestart. Vi har snakket med foreldre, sendt varselbrev osv. Jeg har ikke mer jeg kan gjøre, jeg er sliten og orker ikke mer. Får jo ikke gjort faget mitt, jeg må bare snakke, snakke, snakke. [Rådgiver/lærer]

I opplæringsloven åpnes det for at skolen kan bortvise elever ved alvorlige brudd på skolens reglement (jf. § 9 A-11).¹¹ Under visse vilkår kan en elev bli pålagt å bytte skole hvis oppførselen i alvorlig grad går ut over andre elevers trygghet eller læring (jf. § 9 A-12).¹² Ifølge våre informanter er dette imidlertid virkemidler som i svært liten grad blir brukt. Selv om disse bestemmelsene finnes i lovverket, opplever ikke skolene at de har særlig mange virkemidler de kan ta i bruk i praksis.

Det er på en måte opplæringsloven vi driver etter, så arsenalet er ikke så stort. Det handler om konfliktløsning og de-eskalering av konflikten. Langvarige prosesser kan være at mobberer slutter, men det er lange prosesser, og de har gått ut av skolen før vi kommer dit. Så vi må jobbe for å løse problemer på andre måter. Så det som ofte skjer i skolen, er at offeret bytter skole eller søker seg et annet sted. [Rektor]

Denne rektoren forteller at selv i alvorlige tilfeller, for eksempel voldshendelser, er det svært vanskelig å få flyttet på elever. I slike tilfeller kan politiet være involvert og utøveren bli ilagt besøksforbud mot den utsatte utenfor skolen, uten at skolen får vedtatt at eleven må bytte skole. Enkelte skoleansatte opplever altså at selv om de er opptatt av å ha tydelige regler for hva som er akseptabel atferd og ikke i skolemiljøet, kan de mangle sanksjoner de kan ta i bruk dersom elever bryter med dette.

Mangelen på gode tiltak og virkemidler er også noe enkelte av elevene vi har intervjuet, nevner. Dette er elever som selv har blitt utsatt for negativ sosial kontroll, og som opplever at skolen ikke har gjort nok for å ta tak i problemet. En elev som har opplevd til dels alvorlig kontroll og mobbing som følge av at hun er skeiv og har jentekjæreste, forteller at skolen har gjennomført mange samtaler både med henne, kjæresten og de som har utøvd kontrollen uten at dette har ført frem:

[Læreren] har prøvd. Men til slutt gidder hun ikke. Nesten to ganger i uken må vi snakke med dem. Etter hvert blir de litt lei. Rektor snakker både med meg og dem [mobberne], rektor sier til dem at «dere kan ikke bestemme».

Intervjuer: Kjenner du til at det er gjort noe mer fra skolens side?

Nei, de har snakket med dem og sagt at de må ikke gjøre det igjen, og såne ting. Jeg har sagt til rektor og lærere at jeg gidder ikke mer, neste gang vil jeg gå til politiet. Jeg gidder ikke mer. Han sa at det ikke skal skje igjen. Men det blir ikke

---

¹¹ Jf. § 13-1 i ny opplæringslov.

¹² Jf. § 13-2 i ny opplæringslov.

gjort så mye, bare snakket med dem. Jeg har også snakket med helsesøster. Hun sier bare «ignorer dem, ikke tenk på det». Men det hjelper ikke. [Elev]

Også i andre tilfeller beskriver elevene at skolen «prøver» og «gjør så godt de kan» uten at dette nødvendigvis fører til at situasjonene blir helt løst. Likevel er det også en del elever som mener at det ikke er så mye skolene kan gjøre:

Det jeg vet at denne skolen gjør, er at de prøver å gjøre aktiviteter etter skolen, sånn at alle kan være med. Det er jo kjekt og alt sånt, men jeg vet ikke hva mer de kan hjelpe med. Det er veldig vanskelig å takle et sånt problem, man kan ikke bare si til folk «bare vær venner». Jeg føler at de lærerne her, avdelingslederne og miljøterapeutene, de prøver jo å hjelpe så godt de klarer. Men uansett kommer det til å være problemer. [Elev]

Dette er ting vi ikke kan gjøre noe med. Det er kultur, det er religion. [Elev]

Utfordringer i håndteringen av saker

Negativ sosial kontroll kan være et uttrykk for verdier, der det er en brist mellom hva skolen og storsamfunnet mener, og hva familien og eget minoritetsmiljø mener. For skolen kan det være en utfordring å skille mellom hva som tilhører privatlivets fred og i hvilke situasjoner skolen bør blande seg inn.

De kan oppleve at det er et spørsmål om hvor vidt man skal tolke begrepet negativ sosial kontroll. Det kan være at de opplever at enkelte foresatte utøver negativ sosial kontroll, mens de foresatte selv mener de gjør det beste for barnet sitt, at de beskytter det.

Så jeg tror ikke negativ sosial kontroll er noe de vil kjenne seg igjen i. Det er både sånn de er oppdratt selv, og hvordan de tenker livet skal leves i fremtiden, at de skal gi barnet nødvendig ballast. [Rektor]

Mange skoleansatte kan også oppleve det som utfordrende å skulle sette spørsmåltegn ved enten oppdragerpraksiser eller elevatferd som begrunnes med kultur og/eller religion:

Jeg tenker at ofte kan skolen være litt passivt deltakende. Noen har fortalt om tilfeller der de opplevde lærerne som unnfallende, «ja, men du tilhører jo det og det trossamfunnet og sånn er deres regler». De bare aksepterer det, de ønsker å være aksepterende for alt som er annerledes. Så de som opplever vanskeligheter på skolen, forteller om unnfallenhet fra lærerne og skulle ønske de grep inn mer. [Hjelpetjeneste]

Det å vurdere når og hvordan man skal gripe inn kan imidlertid være svært vanskelig. Slik inngripen kan også bidra til å skape mer avstand og skepsis blant elever og foreldre, noe som igjen kan gjøre det vanskeligere å både håndtere situasjonen på en god måte og i verste fall bidra til at situasjonen eskalerer.

En annen utfordring som enkelte ansatte trekker frem, er at det er vanskelig å vite om arbeidet de gjør, og tiltakene de iverksetter, har ønsket effekt, eller om kontrollen bare tar andre – mer usynlige – former. Ved noen skoler har vi intervjuet både elever som har blitt utsatt for negativ sosial kontroll fra medelever, og lærere/ledere som har jobbet med håndteringen av disse tilfellene. I enkelte saker ser vi en viss diskrepans mellom hva elevene og de ansatte uttaler om resultatet av arbeidet – ifølge de ansatte har det vært en vellykket håndtering, og problemet er stort sett løst, mens elevene uttrykker at det fortsatt pågår.

I noen tilfeller opplever også mangfoldsrådgivere og skoleansatte at de som utøver negativ sosial kontroll – det være seg i familie, miljø eller på skolen – tilpasser utøvelsen av kontroll slik at det skal bli vanskeligere å fange opp.

Det kan være saker med æresvold også. Men jeg tror de [foreldrene] er mer redde for det – de vet at vi er tett på. Vold vil få alvorlige konsekvenser for dem. Det er mindre æresvold fordi vi er så observante. Men mer trusler om at «hvis du [barnet] gjør noe du ikke skal, er du ferdig, du kan flytte ut og du har ikke noen familie lenger». Det er en veldig sterk trussel som virker. [Rektor]

Psykisk vold og trusler kan i mange tilfeller være vanskeligere for skoleansatte og andre i hjelpeapparatet å oppdage enn fysisk vold. Også enkelte lærere forteller at de mistenker at noe av den negative sosiale kontrollen de har slått ned på i klasserommet, flytter seg over på sosiale medier, der de i svært liten grad har oversikt over hva som skjer.

5.1.3 Bruk av opplæringsloven i arbeidet med negativ sosial kontroll

Vi har tidligere vært inne på at opplæringsloven legger sentrale rammer for skolenes forståelse av og arbeid med skolemiljø generelt, inkludert negativ sosial kontroll mellom elever. Dette gjelder loven generelt, men særlig kapittel 9 A om skolemiljø.

Opplæringsloven som ramme for arbeidet mot negativ sosial kontroll

I opplæringsloven kapittel 9 A heter det blant annet at alle elever har rett til et trygt og godt skolemiljø, som skal fremme helse, trivsel og læring. I ny opplæringslov,¹³ som trer i kraft i august 2024, har denne bestemmelsen fått et tillegg hvor det heter at skolemiljøet skal fremme helse, trivsel, læring – og *inkludering* (jf. § 9 A-2).¹⁴

Gjennom intervjuene får vi inntrykk av at både skoleansatte og -ledere opplever at de har et stort ansvar for å sikre et godt skolemiljø og å bidra til inkludering på skolen og integrering mer generelt. Denne opplevelsen av eget ansvar kommer imidlertid ikke kun fra pliktene de er ilagt gjennom lovverket, men også – og kanskje i enda større grad – fra de ansattes bevissthet om skolens overordnede samfunnsoppdrag og det personlige engasjementet og omtanken de har for elevene. Likevel er det flere som gir uttrykk for at de forholder seg aktivt til opplæringslovens bestemmelser – særlig når det kommer til hvordan de skal oppfylle sitt ansvar i praksis.

Som vi har beskrevet over opplever skolene flere utfordringer i arbeidet med å forebygge og håndtere negativ sosial kontroll mellom elever. Ofte innebærer dette arbeidet komplekse vurderinger og en balansegang mellom hensynet til elevens rettigheter, skolens plikter, samt andre prinsipper som religionsfrihet og ytringsfrihet. På grunn av dette peker en rektor på opplæringsloven som viktig, nettopp fordi den gir skolene en rettesnor i dette arbeidet:

Det er viktig at vi har en tydelig opplæringslov, det gjør det lettere for oss som skole. At det er noen tydelige rettesnorer. Og at det er nedfelt noen grunnleggende verdier som skal gjennomsyre vårt samfunn. [...] For eksempel at opplæringsloven krever at vi jobber med likestilling, demokrati, og rett og slett det som kjennetegner vestlige friheter egentlig. Og det kan gå på kant med

---

¹³ Den nåværende opplæringsloven fra 1998 erstattes av en ny lov med samme navn som trer i kraft fra 1. august 2024. I hovedsak er det materielle innholdet i loven det samme, men det er gjort enkelte justeringer. Den nye loven har en annen struktur, slik at de fleste paragrafene har fått nytt nummer. For å lette lesingen av denne rapporten etter ikrafttredelsen henviser vi til paragrafnummer i nåværende lovtekst i selve brødteksten, og til tilsvarende paragrafnummer i den nye loven i fotnoter.

¹⁴ Jf. § 12-2 i ny opplæringslov.

kulturelle ting, man har jo ikke likestilling i alle kulturer. Da må vi våge å stå i hva det er som står i opplæringsloven, det er den som må styre oss. [Rektor]

Denne rektoren peker særlig på opplæringslovens formålsparagraf (§ 1-1) som et viktig utgangspunkt for skolen. Her heter det at opplæringen skal gi elevene kulturell innsikt og forankring (jf. første ledd), at opplæringa skal bygge på grunnleggende verdier i kristen og humanistisk arv og tradisjon (jf. andre ledd), at opplæringa skal gi innsikt i kulturell mangfold og fremme likestilling (jf. fjerde ledd) – og til sist – alle former for diskriminering skal motarbeides (jf. sjuende ledd). Det at skolene kan lene seg på lovverk og statlige retningslinjer gjør det ofte lettere å ta et tydelig standpunkt og å sette grenser, både overfor elever og foreldre, i saker som omhandler negativ sosial kontroll.

Negativ sosial kontroll og kapittel 9 A

Vi ser imidlertid at skolene praktiserer lovverket ulikt, spesifikt knyttet til opplæringsloven kapittel 9 A og bruk av disse lovbestemmelsene både i skolemiljø saker generelt og i negativ sosial kontroll-saker mer generelt. Særlig virker det å være variasjoner når det kommer til når og i hvilke tilfeller skolene oppretter en såkalt 9 A-sak.

Noen av skolene i case-undersøkelsen virker å ha en lav terskel for å opprette 9 A-sak, og at også en del saker med elementer av negativ sosial kontroll kan behandles som slike saker.

Vi har bra rutiner på det med 9 A. Vi oppretter sak straks en elev på et eller annet vis blir trakassert eller mobbet. Vi følger det opp som en 9 A-sak, og da er ofte minoritetsrådgiver med i loopen. Det går ganske fort. Vi oppretter heller en sak tidlig og så avslutter den, i stedet for å vente. [Rektor]

På andre skoler får vi inntrykk av at terskelen for å opprette en 9 A-sak er langt høyere. På disse skolene uttrykker de ansatte at de har et fokus på å løse saken «på lavest mulig nivå» og at det å varsle for eksempel rektor eller å opprette en sak kun blir brukt i alvorlige tilfeller eller der det ikke lykkes å løse saken på lavt nivå.

Vi tar det med en gang, og så går vi på eleven som gjør dette og snakker med dem. Vi spør hva det er som foregår, «hvorfor sier dere dette her?». Og vi forklarer at sånn gjør vi ikke i Norge. Men vi opprettet ikke sak. Det er mange saker vi jobber med som vi ikke skriver ned.

Når tas kapittel 9 A i bruk?

Da er det alvor. Generelt handler det om å løse det på lavest mulig nivå først. [Lærer]

I tillegg til at skolene ser ut til å ha ulik praksis på dette området, ser vi også at enkelte former for negativ sosial kontroll mellom elever kan være utfordrende å tolke inn i opplæringslovens bestemmelser. Ofte er skolenes utgangspunkt for å opprette en 9 A-sak at skolemiljøutfordringene går utover enkeltelever, og at disse dermed ikke opplever å ha det trygt og godt på skolen. I mange tilfeller må også elevene gi beskjed om dette for at saken skal fanges opp og behandles som en 9 A-sak. I tilfeller der det foregår tydelig kontroll av enkeltelever, for eksempel kontroll mellom kjærester eller tydelig kontroll av skeive elever, har vi sett at skolene aktivt tar tak i saken – men at de da ofte definerer det som mobbing, trakassering og lignende.

Tilfeller av mer subtil kontroll mellom elever, der visse normer og regler i større grad gjennomsyrrer elevmiljøet uten at enkeltelever er særlig utsatt, eller tilfeller der elever utøver en viss grad av selvkontroll for å unngå sanksjoner, kan imidlertid være mer utfordrende i denne sammenheng:

Skolen har rutiner inne på håndtering av negativ sosial kontroll, men det er nok mer med tanke å ufrivillig utenlandsopphold, fare for vold og tvangsekteskap. Mellom elever – der har jo ikke jeg gjort en god jobb med kompetanseheving, vi har ikke kommet dit enda. Jeg har ikke sett rutiner som går på det. Hvis det blir oppdaget noe som er utenforskap eller mobbing, hvis man kan definere det som det, er skolen flinke til å opprette 9 A-saker og lage tiltaksplan. Men vi har ikke rutiner for negativ sosial kontroll mellom elever fordi det blir så usynlig. [Mangfoldsrådgiver]

Det kan altså virke som at negativ sosial kontroll mellom elever kan falle litt mellom to stoler i skolenes håndteringsarbeid. Dette kan videre forsterkes av at det har vært relativt lite oppmerksomhet på denne typen dynamikker på en del av skolene. En representant for en skoleeier peker på at saker som ikke faller inn under kapittel 9 A, kan ende opp i en slags gråsoner:

Dette er en ting som er litt kinkig. Det hadde vært bra om alle sakene kom inn i 9 A-sporet, for da må det dokumenteres og saksbehandles. Det er en svakhet at i saker som ikke defineres som 9 A, så er det ikke definerte saksbehandlingsrutiner. Det som faller utenfor 9 A, blir litt sånn i gråsonen. [Representant for skoleeier]

Med 9 A-saker følger altså definerte saksbehandlingsrutiner og konkrete plikter for skolen, inkludert plikt til å undersøke saken, plikt til å varsle rektor og plikt til å sette inn tiltak (jf. § 9 A-4). I tillegg følger dokumentasjonskrav der skolene er forpliktet til å dokumentere hvordan de oppfyller sine forpliktelser samt å opprette en skriftlig aktivitetsplan i saken. Alvordige tilfeller skal også varsles til skoleeier.

Ulik praksis knyttet til det å opprette en 9 A-sak kan dermed ha konsekvenser for oppfølgingen av saker. Det at saker som omhandler negativ sosial kontroll, ikke blir behandlet som 9 A-saker, betyr ikke nødvendigvis at skolene ikke følger opp og iverksetter tiltak. Vi har sett at enkelte skoler kan jobbe mye med håndteringen av slike tilfeller uten at det formelt følger rutinene fremsatt i opplæringsloven. I alle tilfeller av skolemiljøutfordringer vil det være en avveining om hvor høy terskel det bør være for å opprette en sak, ettersom skriftliggjøring tar tid og ikke alltid vil være hensiktsmessig. Likevel er det noen potensielle ulemper dersom man velger å ikke opprette en 9 A-sak.

For det første er det en risiko for at tilfeller som ikke behandles som 9 A-saker heller ikke blir fulgt opp i like stor grad, nettopp på grunn av at de da ikke omfattes av opplæringslovens aktivitetsplikt i henhold til § 9 A-4. Selv om saker som omhandler negativ sosial kontroll mellom elever, kan være svært forskjellige og det ikke alltid er slik at denne typen saker kan eller bør behandles som 9 A-saker, gir mange av informantene uttrykk for at de kanskje burde ha opprettet 9 A-saker i noe større grad enn det de gjør.

For det andre kan en eventuell mangel på varsling og skriftliggjøring bety at disse sakene i liten grad når frem til skoleledelsen og eventuelt skoleeier. Dette kan igjen føre til at rektor ikke får en god og fullstendig oversikt over skolemiljøet, og at de ikke blir bevisste på at negativ sosial kontroll mellom elever faktisk foregår. Her ser vi særlig en risiko for at et fenomen som negativ sosial kontroll, som ofte beskrives som noe «usynlig», kan fortsette å fly litt under radaren på enkelte skoler, og at det dermed heller ikke tas inn i eller prioriteres i det systematiske skolemiljøarbeidet.

Elevers mulighet til å ivareta egne rettigheter

Til slutt er det også enkelte informanter som har pekt på at elever som utsettes for negativ sosial kontroll, kan være i en særlig dårlig posisjon til å ivareta egne rettigheter etter kapittel 9 A. Et sentralt poeng i opplæringsloven er at det er elevens egen opplevelse av

skolemiljøet som skal legges til grunn i anvendelsen av disse bestemmelsene (jf. § 9 A-4 fjerde ledd). Dersom en elev opplever at skolemiljøet ikke er trygt og godt, kan eleven eller foresatte melde saken til statsforvalteren etter at den er meldt til rektor (jf. § 9 A-6 første ledd). Statsforvalteren skal da undersøke om skolen har oppfylt aktivitetsplikten (jf. andre ledd), og kan eventuelt gjøre enkeltvedtak om hva skolen skal gjøre for å oppfylle den (jf. fjerde og femte ledd).

Det å melde en sak til statsforvalteren er imidlertid noe som kan være utfordrende i praksis for en del av disse elevene. Enkelte av våre informanter peker på at det «krever en viss kapasitet» å gjøre dette, både i form av språkkunnskaper og systemforståelse. For mange elever med minoritetsbakgrunn er ikke dette nødvendigvis et alternativ. Dette gjelder spesielt relativt nyankomne elever.

Foreldrene og elevene her har ingen forutsetninger for å klage til statsforvalter. Det å forstå min-ID og bank-ID, det å skjønne søknader, og at man skal bli en digital borger. Det er veldig, veldig vanskelig. [Rådgiver]

Vi har også sett et tilfelle der en elev har blitt utsatt for relativt alvorlig og langvarig mobbing og negativ sosial kontroll fra medelever, og hatt omfattende kontakt med både lærere og rektor om dette, uten at hen var kjent med opplæringsloven og egne rettigheter.

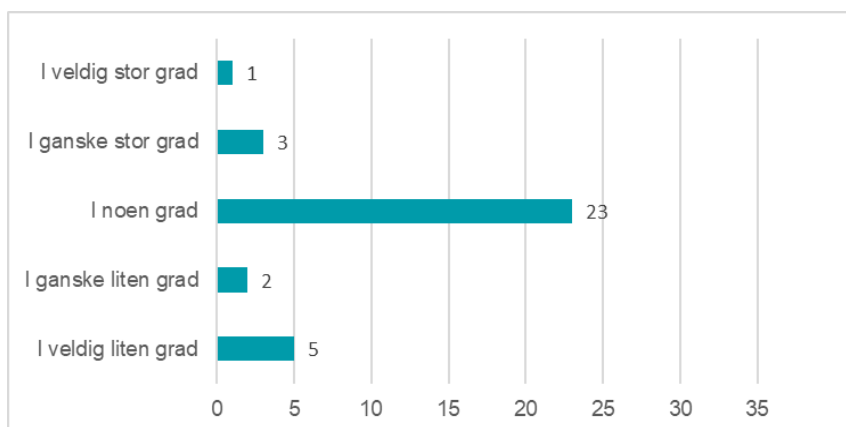
I disse tilfellene kan det være særlig viktig at skolene informerer elevene om hvilke rettigheter de har, og hvordan de skal gå frem, for eksempel for å melde saken sin til statsforvalteren. Vi kan ikke på bakgrunn av vårt datamateriale vurdere i hvilken grad dette gjøres på skolene.

Det at det er eleven selv eller elevens foresatte som må melde inn saken til statsforvalter byr også på åpenbare utfordringer i tilfeller der den negative sosiale kontrollen eleven opplever på skolen, er knyttet til kontroll i familien. I slike tilfeller kan det være lite aktuelt å involvere foresatte, i tillegg til at elevene kan unngå å ta saken i egne hender av frykt for at foresatte eller familie skal få vite om det.

5.2 Kompetanse og kompetanseheving blant ansatte

Vi har tidligere i kapittelet vært inne på at skolenes kompetanse på negativ sosial kontroll mellom elever varierer. Mangfoldsrådgiverne har negativ sosial kontroll som en sentral del av sitt mandat og har følgelig god kompetanse på tematikken, mens det er mer varierende blant rektorer, rådgivere, lærere og andre ansatte. Dette inntrykker samsvarer godt med resultatene fra spørreundersøkelsen, der over halvparten av mangfoldsrådgiverne svarer at skolens ansatte «i noen grad» har kompetanse om negativ sosial kontroll. Mens en femtedel svarer at skolens ansatte i ganske liten eller veldig liten grad har kompetanse om negativ sosial kontroll og noen færre svarer at skolen har ganske stor eller veldig stor kompetanse på fenomenet.

Figur4. I hvilken grad opplever du at skolens ansatte har kompetanse om negativ sosial kontroll? (N=34)

Vi har tidligere beskrevet hvordan kompetanse på negativ sosial kontroll er svært viktig både i det forebyggende arbeidet, i arbeidet med avdekking av saker og i håndteringen av konkrete tilfeller. Omvendt kan manglende kompetanse føre til at man enten ikke oppdager at negativ sosial kontroll mellom elever finner sted, eller at man tolker og håndterer negativ sosial kontroll mellom elever som noe annet.

Datamaterialet gir inntrykk av at det forekommer en god del kompetanseheving på skolene, men det synes å variere hvor systematisk og hyppig dette foregår. På skoler med mangfoldsrådgiver er det ofte vedkommende som står for slik kompetanseheving. I en del tilfeller kan negativ sosial kontroll mellom elever være et tema i kompetanseving om fenomenet mer generelt, for eksempel på informasjonsmøter eller faglig innlegg blant de ansatte. Ved enkelte skoler deltar mangfoldsrådgiveren fast i tverrfaglige møter, noe som bidrar til å styrke kompetansen på negativ sosial kontroll i rådgiverapparatet. Noen av mangfoldsrådgiverne forteller også at tett dialog mellom mangfoldsrådgiver og rektor/ledelse har bidratt til å styrke ledelsens kompetanse på tematikken.

I tillegg foregår det også en god del kompetanseheving gjennom diskusjon og oppfølging av enkeltsaker. Selv om denne formen for kompetanseheving er viktig og kan føre til at saker blir avdekket og håndtert på en god måte, pekes det samtidig på at denne formen for kompetanseheving ikke er tilstrekkelig, da det kan bli litt tilfeldig hvem som får kompetanse på tematikken.

De som trenger vår kompetanse og kunnskap mest er kontaktlærere. Det blir tilfeldig hvem kontaktlærere som får mest nytte av vår kompetanse, da det er de som har hatt saker før som henvender seg mest til oss.

Flere mangfoldsrådgivere forteller at det ofte er skoleansatte som allerede har en viss kompetanse på tematikken, eller har hatt tidligere saker, som henvender seg i forbindelse med nye saker.

Skoler som ikke selv har mangfoldsrådgiver, kan i visse tilfeller be om bistand fra mangfoldsrådgivere på andre skoler. Vi har også hørt eksempler på at erfaringskonsulenter som selv har vært utsatt for negativ sosial kontroll, har holdt innlegg som en del av kompetansehevingen på området. I tillegg nevnes IMDis fagteam mot negativ sosial kontroll og æresrelatert vold som en aktuell instans å henvende seg til, men dette nevnes primært av representanter for skoleeiere og ikke av skolene selv. Den ene skolen uten mangfoldsrådgiver blant våre caseskoler, uttrykte også et ønske om å få mangfoldsrådgiver nettopp for å styrke kompetansen på dette området.

Det er nok mye vi ikke ser, eller vi skjønner ikke helt kodene og hva som er sosial kontroll og ikke. Minoritetselevne melder kanskje ikke tilbake på samme måte

som etnisk norske elever. Det er litt derfor jeg tenker at minoritetsrådgiver er viktig. At vi er for naive når vi ser, det ser greit ut, men det kan være ting vi ikke nødvendigvis forstår. [Rektor]

Selv om mangfoldsrådgivernes rolle og kompetanse er ønsket og viktig på skolene, er det likevel flere av mangfoldsrådgiverne som opplever at det kan være utfordrende å nå ut med kunnskap til skolens ansatte. Blant annet peker enkelte på at det er vanskelig å få skolene til å forstå omfanget og konsekvensene av negativ sosial kontroll:

Jeg opplever at skoleledere ikke forstår omfanget av negativ sosial kontroll og hvilken kraft denne ukulturen har på elevenes livssituasjon. Ikke minst klarer ikke ansatte og skoleledelse å ta innover seg hvilke konsekvenser negativ sosial kontroll har og hvor omfattende det er. Det er generelt svært lite kompetanse om æreskultur på VGS. Faktisk langt bedre i grunnskolene enn lenger opp i skoletrinnene. [Mangfoldsrådgiver, spørreundersøkelse]

Til tross for at jeg har vært på samme skole i flere år, er ledelsen og skoleansatte forundret og sjokkert hver gang de møter på saker som omhandler negativ sosial kontroll. De evner liksom ikke å ta innover seg omfanget og konsekvensene. [Mangfoldsrådgiver, spørreundersøkelse]

En av mangfoldsrådgiverne forteller også at hun er usikker på om lærerne klarer eller har kapasitet til å operasjonalisere informasjon om negativ sosial kontroll til klasserommet, blant annet på grunn av svært høyt arbeidspress. En annen mangfoldsrådgiver oppgir i spørreundersøkelsen at det kan være utfordrende å få skolene til å prioritere kompetanseheving og at vedkommende kan oppleve at det er få som møter til kompetansehevende tiltak.

Fra sin side etterspør skoleledere og ansatte kompetanseheving som tar utgangspunkt i konkrete problemstillinger og eksempler på tilfeller. En av skolene hadde erfart at for å få lærerne til å være oppmerksomme på negativ sosial kontroll og få mer kompetanse på teamet, er det viktig at mangfoldsrådgiver på skolen har fokus på eksempler i form av case og konkrete problemstillinger. Hvis det bare er mange presentasjoner om mangfoldsrådgivernes arbeid blir det for diffust, det må være konkrete case som de kan jobbe med.

Kompetanse er viktig. Vi må ha informasjon og kompetanseheving fra MR og så jobbe med casearbeid. Fokuserer på case og konkrete problemstillinger, at det kan åpne hodet vårt. Eksempler på hvordan negativ sosial kontroll kan fremstå. Masse presentasjoner om minoritetsrådgiverens arbeid tenker jeg blir for diffust. Vi må jobbe med case. Det må gjøres hele tiden, må holdes varmt. [Rektor]

Selv om de fleste understreker at økt kompetanse og kompetanseheving blant skoleansatte på dette området er viktig, virker det altså å være behov for å gjøre kompetanseheving mer systematisk. I tillegg er det nødvendig at skoleledelsen anerkjenner og signaliserer at det er viktig med slik kompetanse.

5.3 Samarbeid i håndteringen av negativ sosial kontroll mellom elever

Tidligere i kapittelet har vi beskrevet at godt internt samarbeid på skolene er viktig både i det forebyggende arbeidet mot negativ sosial kontroll og i håndteringen av enkeltsaker. De ansatte har ulike roller og kompetanse, og sitter kanskje på ulik informasjon om elevene eller gitte situasjoner. Godt samarbeid og utveksling av informasjon og kunnskap er derfor sentralt.

I tilfeller der elever utsettes for negativ sosial kontroll fra medelever, kan det være nødvendig at skoleansatte samarbeider for å sikre at elever føler seg trygge i skolemiljøet:

Det er viktig at man er flere på banen og at man samarbeider godt. At det dannes trygghetsnettverk rundt disse elevene, som helst er tverrfaglige. Sånn at de kan få støtte og forståelse for det som skjer, og råd og veiledning om hvordan det skal følges opp. [...] Og at man har retningslinjer, har prosedyrer som skal brukes i slike tilfeller, og at man er flere på banen når man skal håndtere det.
[Mangfoldsrådgiver]

I tilfeller der ulike former for kontroll er svært utbredt og gjennomsyrrer elevmiljøet, kan det være nødvendig med en bred innsats som også krever godt samarbeid mellom de ansatte. På en av skolene vi besøkte, fortalte mangfoldsrådgiveren at de hadde lagt inn en stor innsats for å forebygge negativ sosial kontroll blant elever i forbindelse med ramadan etter at de hadde opplevd mye kontroll rundt religionsutøvelse de foregående årene. Denne innsatsen inkluderte undervisningsopplegg og informasjon til elevene i forkant av ramadan, informasjon til foreldrene, og at mangfoldsrådgiverne ga informasjon til kontaktlærerne om hvordan slik kontroll kunne foregå, og hva de burde være oppmerksomme på i timene. I tillegg inviterte de inn en representant for et trossamfunn for å snakke med elevene:

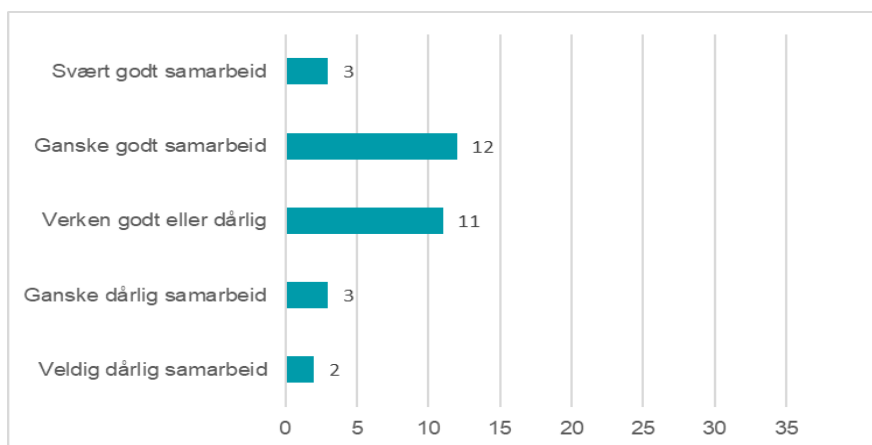
Han kom hit og snakket om reglene rundt ramadan. Han sa at det ikke er et mål at man skal kontrollere hverandre, man skal velge selv om man skal faste eller ikke. Man skal passe på seg selv, ikke på alle andre. Og jeg synes det var litt roligere i år. Så man må snakke godt med elevene på forhånd.
[Mangfoldsrådgiver]

Slike eksempler viser at godt samarbeid ved tilfeller av negativ sosial kontroll mellom elever kan ha positive resultater og bidra til å forebygge eller dempe graden av slik kontroll.

5.3.1 Internt samarbeid på skolene

I spørreundersøkelsen spurte vi mangfoldsrådgiverne hvordan de vurderer det interne samarbeidet på skolen. Vi ser av Figur 5 at rundt halvparten av mangfoldsrådgiverne vurderer det interne samarbeidet ved skolen som ganske godt eller svært godt. Kun en håndfull av dem opplever samarbeidet som ganske dårlig eller veldig dårlig.

Figur 5. Svar fra mangfoldsrådgiverne: Har du opplevd at samarbeidet internt på skolen i [saker som omhandler negativ sosial kontroll mellom elever] har fungert godt? (n=31)

I fritekstsvarene var det noen av mangfoldsrådgiverne som påpekte at manglende kjennskap til og forståelse av deres rolle og oppgaver blant andre ansatte kunne være til hinder for godt samarbeid.

Utfordringen ligger mer i å få til en større implementering på hele skolen, da behovet er der og lærerne ønsker mer kompetanse, men det gis ikke nok tid til oss ved skolestart og under planleggingsdager. Dermed blir samarbeidet nærmest ikke-eksisterende når kontaktlærere som er tette på elevene, ikke har nok kjennskap til oss. (Mangfoldsrådgiver)

I tillegg peker også enkelte på at mangel på tid og ressurser er et viktig hinder for samarbeid.

Jeg ser at lærerne har så mye å gjøre, de løper fra time til time og klasse til klasse. De føler vel at noen av de ekstratingene de skal jobbe med som er en del av læreplanverket, det psykososiale, kan være en byrde. De har ikke tid og kapasitet til å koble på oss eksterne. Vi har mange eksterne, som NAV-veileder, meg, PPT, psykolog. Det kan være litt vanskelig på grunn av mangel på tid og kapasitet. [Mangfoldsrådgiver]

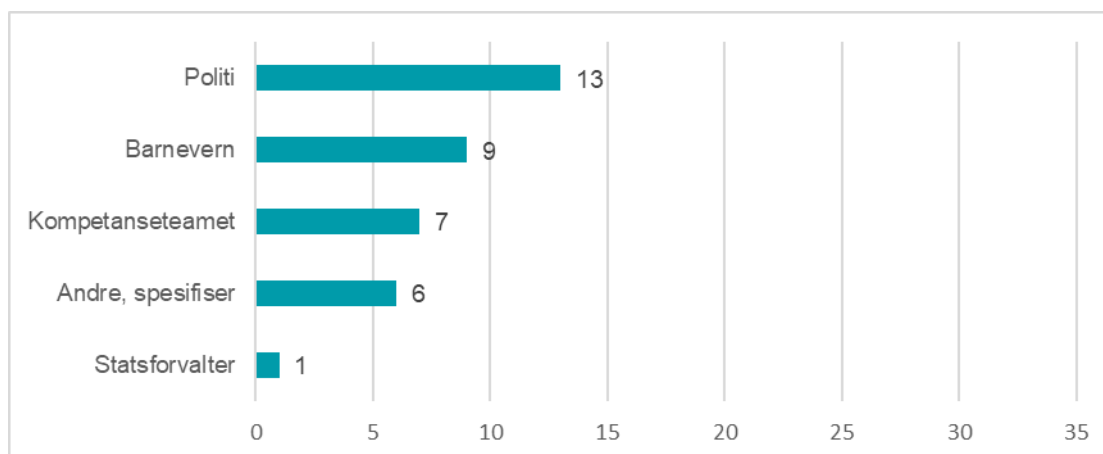
Det ble også påpekt at mangfoldsrådgiveren til tider kunne bli koplet inn på et for sent tidspunkt i et saksforløp. I andre tilfeller kan mangfoldsrådgiverne bli brukt på områder og til oppgaver som ikke faller inn under deres mandat eller ansvarsområde. Dette innebærer i mange tilfeller at mangfoldsrådgiveren blir sett på som en som kan bistå og veilede elever med minoritetsbakgrunn mer generelt, uten at dette nødvendigvis er koblet til negativ sosial kontroll eller tilgrensende tematikk.

I enkelte tilfeller kan det være positivt å være tilgjengelig for elever på et bredt spekter av temaer, fordi det i neste omgang kan bidra til å avdekke tilfeller av negativ sosial kontroll. Likevel etterlyser en del av mangfoldsrådgiverne en tydeliggjøring av deres rolle på skolene, samt at skoleledelsen i større grad setter noen retningslinjer og rutiner for hvordan mangfoldsrådgiveren – og deres kompetanse – skal brukes på skolen.

5.3.2 Samarbeid med andre tjenester

I spørreundersøkelsen ble mangfoldsrådgiverne bedt om å oppgi hvilke eksterne tjenester og aktører som har vært involvert i eventuell oppfølging av saker som omhandler negativ sosial kontroll mellom elever.

Figur 6. Svar fra mangfoldsrådgiverne: Er du kjent med at noen av disse aktørene utenfor skolen har blitt involvert, i saker som omhandler negativ sosial kontroll mellom elever? Flere svar mulig. (n=16)

Vi ser at politi, barnevern og Kompetanseteamet mot negativ sosial kontroll og æresrelatert vold har blitt koblet inn i noen av disse sakene. De som har svart «andre», nevner blant annet støttesenter for kriminalitetsutsatte, konfliktråd, familievernkontor og kriesesenter. Kun én av mangfoldsrådgiverne har oppgitt at statsforvalter har blitt involvert i en slik sak.

I intervjuene nevnes samarbeid med mange av de samme eksterne aktørene. I likhet med det interne samarbeidet ved skolene etterlates et generelt inntrykk av at samarbeid med eksterne skjer på *ad hoc*-basis. Barnevernet og politiet nevnes hyppigst. Politiet har blant annet blitt trukket inn i voldssaker og andre alvorlige tilfeller der kontrollen grenser til det straffbare, eller i tilfeller der skolen eller foresatte er bekymret for radikalisering. Barnevernet involveres stort sett i saker der den eller de aktuelle elevene er under 18 år, og der kontrollen er koblet til forhold ved familie- og hjemmesituasjonen. Informantene nevnte også familievernet, Kompetanseteamet og flyktningtjenesten i kommunen.

Noen informanter forteller også om gode erfaringer med frivillige aktører. Dette kan være samarbeid med trossamfunn eller ulike sivilsamfunnsorganisasjoner med spisskompetanse på relevante temaer. En rektor fortalte for eksempel om jevnlig besøk av *Ungdom mot vold* for å gjennomføre samtaler med utvalgte elever.

5.3.3 Hva skal til for å lykkes med godt samarbeid?

Generelt får vi inntrykk av at det i relativt liten grad er etablert faste samarbeidsstrukturer eller -rutiner på skolene for å håndtere tilfeller av negativ sosial kontroll mellom elever. Det vil også variere mellom skolene i hvilken grad dette er hensiktsmessig. Til en viss grad er en noe *ad hoc*-basert tilnærming til enkeltsaker nødvendig, ettersom sakene kan variere mye i karakter. Likevel erfarer vi at det er noen faktorer som virker å være positive for samarbeidet i slike saker.

For det første virker lederforankring og lederstøtte å være sentralt. Dersom arbeidet med å forebygge og håndtere negativ sosial kontroll mellom elever er noe ledelsen har oppmerksomhet på og viser at de prioriterer, vil dette også sende signaler til de ansatte. Det er også viktig at lederne bidrar til å tydeliggjøre de ulike ansattes roller og ansvar, og følger opp samarbeidet. Dette innebærer også å tydeliggjøre mangfoldsrådgiverens rolle på skoler som har dette, samt å følge opp at mangfoldsrådgivernes kompetanse og kunnskap blir brukt på en god måte av de andre ansatte.

Vi har også inntrykk av at gode rutiner for varsling og informasjonsdeling er viktig. Dette kan for eksempel dreie seg om faste møtepunkter der det legges til rette for tverrfaglig samarbeid med fokus på skolemiljø og utfordringer i elevgruppa.

Godt samarbeid krever videre både kompetanse og bevissthet. Dette inkluderer særlig fenomenkompetanse, både på negativ sosial kontroll generelt og hvordan dette kan utspille seg i en skolekontekst, og avdekkingskompetanse. I tillegg er det viktig å kjenne til hjelpeapparatet og eksterne tjenester, samt hvordan disse kan involveres og brukes på best mulig måte.

Til slutt er det viktig å understreke at godt samarbeid også krever tilstrekkelig tid og ressurser. Vi har sett at dette oppleves som et viktig hinder til samarbeid, og flere av våre informanter forteller at mangel på tid og ressurser ofte fører til at man primært driver med «brannslukking» heller enn å jobbe systematisk med forebygging.

5.4 Hva er erfart god praksis mot negativ sosial kontroll mellom elever?

Det er ingen av skolene vi har besøkt, som har hatt en strategi for, eller har satt som et eksplisitt mål at de skal bekjempe eller forhindre negativ sosial kontroll mellom elever. Det er ikke tematisert på samme måte som for eksempel mobbing.

I de foregående avsnittene har vi redegjort for hva skoleansatte mener er gode grep for å forebygge og bekjempe negativ sosial kontroll mellom elever. I disse beskrivelsene inkluderer informantene ulike former for praksis i skolen som de har erfart at bidrar til å bekjempe negativ sosial kontroll mellom elever. Vi oppsummerer disse eksemplene på praksis nedenfor.

Tiltak mot religiøst press

Noen skoler forteller at de har tatt flere bevisste valg for å unngå religiøst press mellom elever i skolen. Det handler for eksempel om å avslå forespørsler om bønnenrom fordi de mener at bønnenrom vil føre til press mellom elever. En skole har gode erfaringer med å jobbe aktivt for å unngå press om å faste under ramadan. Skolen inviterte en religiøs leder til å komme til skolen for å snakke om ramadan og vedkommende la blant annet vekt på at hver enkelt bare har ansvar for seg selv, og ikke skal bry seg med hva andre gjør når det gjelder å faste. Skolen involverte også foreldrene i forkant for å orientere dem om at det kunne oppstå press mellom elever og oppfordret dem til å snakke om dette med sine barn. Videre informerte mangfoldsrådgiveren lærerne på skolen om at slikt press kunne finne sted, og hva de kunne se etter for å kunne legge merke til og slå ned på denne formen for kontroll. De erfarte at det etter dette var mindre press om å faste blant elevene.

Denne typen bred innsats der man kombinerer informasjon til elever, informasjon til foreldre, kompetanseheving blant lærere og involvering av for eksempel sivilsamfunn eller religiøse ledere kan også være viktig for å bekjempe kontroll på andre områder.

Åpne diskusjoner

Skolene har erfart at det er viktig å la ulike oppfatninger og meninger komme til uttrykk selv om det kan være utfordrende å styre slike diskusjoner. Det er viktig å legge til rette for åpen og god dialog i en klassesituasjon, og la elevene få uttrykke ulike holdninger slik at de kan bli diskutert og konfrontert. Åpne diskusjoner gir elevene mulighet til å diskutere og reflektere rundt hvor ulike holdninger kommer fra, og hvilke konsekvenser de har.

Enkelte av skolene forteller for eksempel at de har arbeidet aktivt med aksept og anerkjennelse av mangfold knyttet til pride. Dette har de gjort gjennom å tematisere skeives rettigheter og tatt opp dette som tema selv om det kan møte motstand hos en del elever. Vi mener det er svært viktig at skolene har fokus på dette.

Kurs og undervisningsopplegg

Ved noen av skolene har de gode erfaringer med å ta i bruk ulike kurs- og undervisningsopplegg som er særlig rettet mot negativ sosial kontroll og krysskulturelle erfaringer som for eksempel kursopplegget Flexid. Disse kursene legger ofte opp til stor grad av diskusjon og refleksjon, der elever med ulik bakgrunn snakker sammen om eksempel kultur og kjønnsroller.

Tilstedeværelse og gode relasjoner

I skolene er det videre en erfaring at å etablere gode relasjoner til elevene er viktig. At elevene har tillit til de ansatte på skolen gjør at de kommer i posisjon til å fange opp ting som skjer, og det gir muligheter til å korrigere atferd og kommentarer elevene har til hverandre. Å ha tilgjengelige voksne i friminutter bidrar til relasjonsbygging. For eksempel kan miljøarbeidere ha en slik funksjon.

På en skole fortalte for eksempel miljøarbeiderteamet at de la stor vekt på å være tilgjengelige for, og snakke mye med elevene, samt at det var viktig å ha en åpen dør slik at elevene kunne henvende seg til dem om både stort og smått. Voksne som er til stede blant elevene kan også fungere som eksempler og rollemodeller for elevene. Dette gjelder alle ansatte, men vi erfarer at særlig ansatte og mangfoldsrådgivere som selv har minoritetsbakgrunn er viktige i denne sammenhengen.

5.5 Oppsummering

I dette kapitlet har vi sett på hvordan skolene jobber med å forebygge, avdekke og håndtere tilfeller av negativ sosial kontroll mellom elever. Vi har også sett på hvordan de jobber med kompetanseheving på temaet, og hvordan samarbeidet mellom ulike ansattgrupper og med eksterne tjenester fungerer i slike saker. Overordnet ser vi at det legges en del vekt på det forebyggende arbeidet, og at forebygging kan skje både gjennom mer generelt arbeid med å sikre et godt skolemiljø og gjennom mer målrettede tiltak, som undervisningsopplegg om negativ sosial kontroll og andre tilgrensende temaer.

Når det kommer til håndteringen av konkrete tilfeller av negativ sosial kontroll, finner vi relativt store variasjoner. Skolene tar i stor grad utgangspunkt i opplæringslovens kapittel 9 A om retten til et trygt og godt skolemiljø og de pliktene skolene er ilagt der. Likevel er det forskjeller i hvordan dette gjøres i praksis, for eksempel i hvilken grad saker dokumenteres og skriftliggjøres, hvorvidt saker varsles til rektor eller skoleeier, og i hvilken grad det innføres tiltak. Vi ser også at en del elever med minoritetsbakgrunn i liten grad har forutsetninger for å kjenne til og ivareta egne rettigheter, for eksempel retten til å melde en skolemiljøsak til statsforvalter.

Det å kunne forebygge, avdekke og håndtere negativ sosial kontroll mellom elever krever at skoleansatte etablerer gode relasjoner til elevene, opparbeider seg tillit og har tilstrekkelig kompetanse og bevissthet om tematikken. Dette er både tid- og ressurskrevende, og fordi negativ sosial kontroll kan oppleves litt «smalt» i forhold til en del andre utfordringer elevene kan ha, både på hjemmebane og på skolen, er dette et tema som kan få lite oppmerksomhet eller bli nedprioritert. Vi finner at mangfoldsrådgivere, på skolene som har det, spiller en viktig rolle i å løfte tematikken og bidra til at tilfeller av negativ sosial kontroll avdekkes og håndteres på en god måte.

6 Konklusjoner og anbefalinger

I dette kapittelet vil vi diskutere grensegangene mellom negativ sosial kontroll og andre skolemiljøutfordringer. Vi ser på likhetene og forskjellene mellom disse fenomenene, samt hvordan elever og skoleansattes begrepsbruk og tolkningsrammer påvirker hvordan tilfeller av negativ sosial kontroll mellom elever oppleves og forstås.

Videre ser vi på hvilke implikasjoner dette har for skolens arbeid mot negativ sosial kontroll mellom elever. Vi ser på når og i hvilken grad det er meningsfullt å se arbeidet mot negativ sosial kontroll mellom elever i sammenheng med det generelle skolemiljøarbeidet og på hvilke måter negativ sosial kontroll skiller seg fra mobbing og kan kreve særlige tiltak eller en annen type håndtering. Til slutt kommer vi med anbefalinger.

6.1 Negativ sosial kontroll og andre skolemiljøutfordringer

Det er ikke åpenbart hvordan negativ sosial kontroll mellom elever kan avgrenses fra mobbing og andre skolemiljøutfordringer. Vi finner at våre informanter skiller mellom disse fenomenene på ulike måter, og at fenomenene også kan overlape og utspille seg på lignende måter. Under diskuterer vi likheter og forskjeller mellom de to fenomenene, samt hvordan de overlapper og eventuelt kan skilles fra hverandre.

6.1.1 Likheter og forskjeller

Fra både tidligere forskning og funnene i dette prosjektet, ser vi at det ofte er de samme mekanismene og formene for kontroll som tas i bruk i negativ sosial kontroll mellom unge og mobbing. Dette kan være alt fra utestenging, rykter og sladder, nedverdiggende kommentarer, trusler og psykisk og fysisk vold. Både kontroll og mobbing kan utøves fysisk og digitalt, og gjerne i en kombinasjon. Følgelig kan også både kontroll og mobbing være direkte og indirekte, og både kontroll og mobbing kan føre til selvkontroll hos utsatte – eller potensielle utsatte – med mål om å unngå (ytterligere) sanksjoner. Til slutt medfører dette også at både negativ sosial kontroll og mobbing finnes i alt fra mildere, og ofte mer subtile, varianter til alvorlige tilfeller av vold og straffbare handlinger.

I vårt datamateriale ser vi også at begrepene negativ sosial kontroll og mobbing til en viss grad brukes om hverandre når det kommer til uønskede dynamikker mellom jevnaldrende. Dette gjelder særlig i tilfeller der skoleansatte eller elevene selv opplever at motivet bak det som sies eller gjøres ikke nødvendigvis handler om å kontrollere den som utsettes for å sikre at de innordner seg gruppens normer, men at det heller dreier seg om posisjonering, usikkerhet, misunnelse og sjalusi. I slike tilfeller kan det sies å være en overlapp mellom de to fenomenene, uten klare skiller.

Likevel ser vi også at det er noen viktige forskjeller mellom negativ sosial kontroll og mobbing og andre skolemiljøutfordringer.

Som vi så i litteraturgjennomgangen i kapittel 2 (se avsnitt 2.3), har tidligere forskning pekt på at forskjellene mellom negativ sosial kontroll mellom jevnaldrende og mobbing ligger i at negativ sosial kontroll primært utøves innenfor rammen av nære relasjoner og at det utøves med bakgrunn i noen felles normer. Mobbing sees derimot som noe mer tilfeldig – noe som i større grad kan ramme hvem som helst og av ulike grunner.

Denne måten å skille mellom negativ sosial kontroll og mobbing på ser vi også blant våre informanter. Som vi presenterte i kapittel 4, tolker mange i stor grad negativ sosial kontroll som noe som har sitt utspring i familien, og at det som eventuelt finner sted på skolen, er en forlengelse av det som skjer i familien. Mange har også en oppfattelse av

at negativ sosial kontroll er kulturelt eller religiøst betinget, og at det tar utgangspunkt i noen felles normer i visse innvandrergupper og religiøse grupper. Gjennom intervjuene med både elever og skoleansatte har vi også sett at en slik forståelse av negativ sosial kontroll mellom elever i mange tilfeller virker å være riktig. Flere av elevene vi har intervjuet, gir for eksempel uttrykk for at de utøver en del selvkontroll av frykt for negative sanksjoner. Slik selvkontroll er nettopp basert på felles normer som alle i gruppen eller miljøet er klar over og forholder seg til – i større eller mindre grad.

Vi har imidlertid også sett at dette er en sannhet med modifikasjoner. Selv om elever spiller på visse kulturelle og/eller religiøse normer i sin utøvelse av kontroll, er det ikke nødvendigvis på bakgrunn av at de selv har en dyp personlig overbevisning om at disse normene er riktige. Elevene kan også trekke på et religiøst eller kulturelt repertoar i mer alminnelige former for gruppedynamikk, samt ulike former for mobbing. Vi har også sett at særlig noen former for negativ sosial kontroll mellom elever kan foregå uavhengig eller på tvers av religiøse og kulturelle grupper. Dette gjelder for eksempel kontroll knyttet til seksuell orientering og kjønnsidentitet, samt kontroll mellom kjærester.

Vi mener at en viktig forskjell mellom negativ sosial kontroll mellom elever og andre skolemiljøutfordringer altså er at negativ sosial kontroll som skjer på skolen ofte har forbindelser til lignende kontroll i familien, miljøet og på andre arenaer. I mange tilfeller er negativ sosial kontroll mellom elever altså ikke kun en utfordring knyttet til skolemiljøet, men et mer omfattende fenomen som krever bredere håndtering og innsats rettet mot hele miljøer og trossamfunn. Likevel ser vi at negativ sosial kontroll og mobbing, til tross for denne forskjellen, ofte kommer til uttrykk som et spekter av ulike handlinger og dynamikker som har flere fellestrekk. Kombinert med at det ofte kan være vanskelig for skoleansatte å ha full oversikt over hver enkelt situasjon, vil dette si at det i praksis kan være vanskelig å vite hvorvidt negative dynamikker blant elever er eksempler på mobbing, utestenging eller negativ sosial kontroll.

6.1.2 Sammensatte utfordringer

En faktor som også kan bidra til utfordringer med å skille mellom negativ sosial kontroll og mobbing er at samme person kan utsettes for begge disse fenomenene, og at de på ulike måter kan virke sammen.

Forskning viser at barn og unge som er utsatt for utfordrende oppvekstvilkår, eller som er utsatt for vold i barndommen, er mer sårbare for å oppleve mobbing på skolen (Lund m.fl. 2017; Mossige og Huang 2019; Thornberg 2011). Dette inkluderer også de som utsettes for negativ sosial kontroll i hjemmet. I sin evaluering av minoritetsrådgiverordningen, finner Bredal m.fl. (2015) at mange elever som henvender seg til minoritetsrådgiverne, også kan være utsatt for «vanlig» mobbing og utestengelse, i tillegg til ulike former for negativ sosial kontroll.

Vi har også sett flere eksempler på dette i vårt datamateriale. Elever og skoleansatte vi har snakket med, forteller for eksempel om hvordan enkelte elever med innvandrerbakgrunn, særlig de som har det strengt hjemme eller som opplever ulike former for negativ sosial kontroll, kan ha problemer med å få innpass blant de andre elevene på skolen. Dersom man på noen arenaer opplever sterke forventninger, regler og kontroll, og på andre opplever utestengelse og eventuelt mobbing, kan dette føre til en opplevelse av å ikke høre til noe sted, og bli en stor total belastning.

På samme måte har vi også sett at det å oppleve mobbing, utestenging og marginalisering fra storsamfunnet kan forsterke behovet for å holde fast ved egen gruppes verdier og normer og dermed også til økt grad av kontroll. I slike tilfeller er det ikke bare konkrete tilfeller av negativ sosial kontroll og mobbing som spiller en rolle, men også mer generelle utfordringer knyttet til identitet, krysspress, diskriminering og det å

håndtere mangfold i en elevgruppe på en god måte. Det å kartlegge skolemiljøsaker godt for å avdekke hvordan slike mekanismer kan spille en rolle, og konsekvenser av dette, kan være viktig, men det krever også kompetanse hos skoleansatte og i elevtjenesten.

6.1.3 Begrepsbruk og tolkningsrammer

En ytterligere faktor som kan gjøre det vanskelig å skille mellom negativ sosial kontroll mellom jevnaldrende og andre former for uønsket elevatferd, er at elevene selv ofte vil bruke andre begreper om det de opplever enn «negativ sosial kontroll». Ettersom negativ sosial kontroll er et begrep som er utviklet og brukt av myndighetene på feltet, er det ikke sikkert det sammenfaller med de utsattes egen forståelse av hva de opplever og begrepene de selv bruker på dette. For eksempel har tidligere undersøkelser funnet at elever som opplever slik kontroll i stedet tolker det som mobbing eller press (Leirvik m.fl. 2020).

Også i vårt datamateriale er det tydelig at elevene i liten grad bruker eller forholder seg til begrepet «negativ sosial kontroll». I stedet bruker de ord som press, angst, mobbing, kommentarer, at de må «passe seg» eller at andre «passer på» dem. I en del tilfeller kan denne typen kontroll mellom elever – i alle fall i mildere former – være relativt normalisert, slik at elevene selv opplever at det ikke er noe som kan endres på, det er bare «sånn det er». Denne typen begrepsbruk og holdninger blant elevene kan føre til at tilfeller av faktisk negativ sosial kontroll ikke fanges opp av skoleansatte, fordi det vil kreve både kompetanse og god oversikt over situasjonen for å kunne gjenkjenne det som skjer som negativ sosial kontroll.

En mulig utfordring når det gjelder begrepsbruk og tolkningsrammer er at negativ sosial kontroll i stor grad forbindes med visse deler av innvandrerbefolkningen, mens mobbing i større grad forbindes med majoritetsbefolkningen. Vi har til en viss grad opplevd et slikt skille blant de skoleansatte vi har intervjuet. For det første har vi opplevd at skolene som har sagt ja til å delta i undersøkelsen, har satt oss i kontakt med lærere som jobber med klasser eller linjer med høy andel minoritets elever. For det andre blir, som nevnt ovenfor, ofte negativ sosial kontroll begrunnet med kulturelle eller religiøse normer og verdier og noe som foregår i grupper eller miljøer, mens mobbing i større grad sees som noe som foregår mellom enkeltelever på grunn av individuelle faktorer som usikkerhet og sosial posisjonering.

Dette skillet er ikke nødvendigvis feil, og det kan være gode grunner til å særlig se negativ sosial kontroll i sammenheng med kulturelle normer og verdier. Det er imidlertid viktig å påpeke at en slik tolkningsramme også kan ha uheldige konsekvenser. På den ene siden kan «ordinære» former for mobbing i tilfeller der elever med innvandrerbakgrunn er involvert, «overtolkes» som uttrykk for negativ sosial kontroll og som kulturelt betinget av patriarkalske og kollektivistiske ideologier. Det er samtidig mulig å begå den motsatte feilen – at reelle uttrykk for negativ sosial kontroll mellom elever «undertolkes» som «vanlig» mobbing når elever med majoritetsbakgrunn er involvert. Det å plassere en hendelse i en forhåndsbestemt «kategori» basert på elevens bakgrunn fører til at man ikke ser detaljene i den enkelte sak, som igjen kan føre til dårligere håndtering og lite treffsikre tiltak (Darvishpour m.fl. 2010).

I vårt datamateriale finner vi ikke at slike «feilslutninger» basert på elevenes etnisitet eller bakgrunn er særlig utbredt. Vi ser imidlertid at en del tilfeller av negativ sosial kontroll mellom elever forstås av skoleansatte som mobbing, konflikter, utestengelse eller andre former for skolemiljøutfordringer. Vi tolker det slik at dette skyldes mangel på kompetanse og bevissthet på negativ sosial kontroll, og at disse andre begrepene og fenomenene er mer kjente i en skolekontekst.

6.2 Implikasjoner for skolenes arbeid mot negativ sosial kontroll mellom elever

Som vist over er både negativ sosial kontroll og mobbing begreper som beskriver svært komplekse sosiale fenomener, og det kan være vanskelig – og kanskje heller ikke hensiktsmessig – å finne gjensidig utelukkende definisjoner. Samme handling eller opplevelse kan i mange tilfeller tolkes som både uttrykk for negativ sosial kontroll og som mobbing. Til tross for likhetene mellom fenomenene, og at de til en viss grad overlapper, er det imidlertid også viktige forskjeller.

Opplæringslovens kapittel 9 A om retten til et trygt og godt skolemiljø skiller ikke mellom ulike former for skolemiljøutfordringer. I loven brukes uttrykket «krenking som mobbing, vald, diskriminering og trakassering», som da ikke er å betrakte som en uttømmende liste. Vi vurderer det slik at negativ sosial kontroll mellom elever omfattes av skolens nulltoleranse overfor krenkelser av elevene.

Vi har sett at det i mange tilfeller vil være hensiktsmessig å se skolens innsats mot negativ sosial kontroll mellom elever i sammenheng med det generelle skolemiljøarbeidet som skolene allerede gjør og er pålagt å gjøre. Det er særlig to grunner til dette. For det første vil negativ sosial kontroll mellom elever og andre skolemiljøutfordringer, som nevnt, ofte komme til uttrykk på lignende måter og kan dermed håndteres med mange av de samme tiltakene. For det andre har skolene allerede et omfattende ansvar, både knyttet til fag og læringsutbytte, skolemiljø og oppfølging av elever med en lang rekke utfordringer. Dette innebærer i mange tilfeller et press på både tid og ressurser. Derfor mener vi det er viktig at man så langt det er mulig tar i bruk eksisterende verktøy og strukturer i forebygging og håndtering av negativ sosial kontroll mellom elever.

Ett viktig særtrekk ved negativ sosial kontroll mellom elever er at det i mange tilfeller er en del av et større bilde, der eleven utsettes for kontroll på flere arenaer og gjennom flere relasjoner, ofte basert på noen felles normer og verdier i en gruppe – ikke kun noe elevene opplever på skolen og fra medelever. Negativ sosial kontroll er altså ofte mer enn «bare» en skolemiljøutfordring, og krever derfor en bredere innsats. Selv om skolen har en viktig rolle, må håndteringen av slike tilfeller også ofte skje i samarbeid med andre aktører og tjenester.

Det at negativ sosial kontroll mellom elever og på skolen i mange tilfeller skjer i forlengelse av kontroll på andre arenaer – som i familien – har også noen andre viktige implikasjoner. For det første innebærer dette at selv mindre alvorlige tilfeller av kontroll eller konflikt mellom elever kan få alvorlige konsekvenser for de unge. Som vi har sett kan dette skje i tilfeller der det for eksempel spres informasjon, rykter eller bilder til den utsattes familie, som igjen fører til alvorlige sanksjoner fra foreldre. Slik informasjons- eller billedeling kan i verste fall utløse alvorlige konsekvenser som ufrivillige utenlandsopphold, tvangsekteskap eller æresrelatert vold. For det andre kan det i slike tilfeller være viktig å kartlegge saken godt og å gjøre gode og grundige vurderinger av om – og i så fall hvordan – foresatte skal informeres og involveres i saken. Dette kan være viktig for å ivareta elevens sikkerhet.

Et annet viktig særtrekk ved negativ sosial kontroll mellom elever, er at mye av denne kontrollen er relativt subtil og ikke kommer til uttrykk som konkrete tilfeller av konflikt, mobbing eller krenkelser. Vi har sett at kontroll utøves gjennom for eksempel blikk og at man følger med på hverandre, og at mange unge også utøver stor grad av selvkontroll. For mange er også kontrollen, og verdiene og normene kontrollen bygger på, så normalisert og internalisert at de ikke selv opplever det som problematisk. Også dette har noen viktige implikasjoner for skolens arbeid.

Skolene har i utgangspunktet en plikt til å oppfylle kravet om nulltoleranse for krenking og til å sikre et trygt og godt skolemiljø som fremme helse, trivsel og læring – og etter den nye loven også inkludering (jf. § 9 A-3, og ny opplæringslov § 12-2). Aktivitetsplikten er heller ikke begrenset til tilfeller der en elev gir uttrykk for å ikke ha det godt på skolen (jf. § 9 A-4). Vi opplever imidlertid at skolene i stor grad knytter reglene i opplæringsloven kapittel 9 A til tilfeller der eleven selv opplever å ikke ha det trygt og godt på skolen, og tilfeller av tydelig mobbing og konflikt. Vi vurderer det slik at det for en del skoler kan fremstå uklart om, og hvordan, disse bestemmelsene kan brukes i tilfeller av kontroll som kanskje preger elevmiljøet, men ikke gjør seg gjeldende som konflikt.

Videre anser vi at skolens dannelsesoppdrag gir den et ansvar for å forebygge og motvirke negativ sosial kontroll – inklusive de mer subtile, underforståtte og internaliserte formene som kontrollen kan anta. Vi tenker her særlig på opplæringslovens formålsparagraf og læreplanenes overordnede del som viktige rettesnorer i dette arbeidet. I tillegg er det viktig å jobbe godt med undervisning og informasjon til elever, samt det å få til gode diskusjoner, refleksjoner og holdningsarbeid. Dette vil kunne sette elevene bedre i stand til å ta egne valg og å respektere hverandres forskjeller. I denne forbindelse kan også læreplanene i fag der negativ sosial kontroll og tilgrensede problematikk kan være aktuelle temaer være et godt utgangspunkt.

En gjennomgående utfordring i arbeidet mot negativ sosial kontroll, både mellom elever og mer generelt, er behovet for kompetanse. Både forebygging, avdekking og god håndtering av tilfeller krever god kompetanse og bevissthet rundt tematikken. Her ser vi imidlertid et dilemma.

På den ene siden vil det være svært store variasjoner mellom skolene i hvorvidt dette er en utfordring de eller elevene har befatning med. På noen skoler oppleves dette som en relativt utbredt utfordring, mens på andre skoler er dette noe de i liten grad opplever, og det kan være mange andre sosiale utfordringer, både knyttet til enkeltelever og til det generelle skolemiljøet, som bør prioriteres. På den annen side er det ofte behov for i alle fall et minimum av kompetanse for å kunne avdekke tilfeller og vurdere om negativ sosial kontroll mellom elever er en utfordring ved den enkelte skole.

6.3 Anbefalinger

Vi oppfatter det slik at det allerede er en rekke strukturer og verktøy på plass for å håndtere skolemiljøutfordringer, herunder negativ sosial kontroll mellom elever. Imidlertid har disse temaene i liten grad blitt sett i sammenheng, og det har vært relativt lite fokus på hvordan negativ sosial kontroll utspiller seg i ungdomsmiljøer og på skolen. Vi ser derfor et overordnet behov for å på den ene siden inkludere arbeidet mot negativ sosial kontroll i skolens skolemiljøarbeid og på den andre siden ha mer fokus på skolen som arena i det overordnede arbeidet mot negativ sosial kontroll.

Under kommer vi med anbefalinger knyttet til 1) kompetanseheving og bevisstgjøring, 2) skolens forebyggende arbeid, 3) foreldresamarbeid, 4) mangfoldsrådgiverordningen og internt samarbeid på skolene, 5) arbeid mot negativ sosial kontroll på skoler med høy andel elever med minoritetsbakgrunn og 6) større fokus på miljøer og trossamfunn i arbeidet mot negativ sosial kontroll.

Kompetanseheving og bevisstgjøring

Vi finner at det er behov for kompetanseheving og bevisstgjøring på dette området.

Vi anbefaler derfor at temaet negativ sosial kontroll i ungdomsmiljøer og på skolen løftes frem i eksisterende kompetansehevingsaktiviteter på feltet. Temaet bør for eksempel

drøftes i felles samlinger for mangfoldsrådgivere, og mangfoldsrådgiverne bør også ha et fokus på dette i sitt kompetansehevingsarbeid på skolene og i andre relevante tjenester lokalt.

Også IMDi's fagteam for forebygging av negativ sosial kontroll og æresrelatert vold bør ha et fokus på dette temaet i kompetansehevingsarbeidet de gjør på skoler som ikke har mangfoldsrådgiver. Fagteamet bør også ha godt samarbeid med skoleeier for å sikre at kompetanseheving på feltet negativ sosial kontroll sees i sammenheng med andre kompetansetiltak på temaer som skolemiljø, forebygging av mobbing og lignende.

I kompetansehevingsarbeidet på skolene er det viktig å legge vekt på fenomenforståelse og avdekkingskompetanse, slik at skoleansatte får et minimumsnivå av kompetanse som kan gjøre dem i stand til å gjenkjenne negativ sosial kontroll. Her bør det legges vekt på at negativ sosial kontroll mellom elever er en skolemiljøutfordring, samtidig som det kan ha noen særlige kjennetegn som krever en egen tilnærming i forebyggings- og håndteringsarbeidet. Skoleansatte bør videre gjøres kjent med hvor de kan henvende seg for drøfting av slike saker og for hjelp og veiledning i hvordan de bør håndteres. Dette kan for eksempel være mangfoldsrådgivere i regionen, Kompetanseteamet, Nasjonalt kompetansesenter for vold og traumatisk stress (NKVTS) og de regionale ressursentrene om vold, traumatisk stress og selvmordsforebygging (RVTS).

Skolens forebyggende arbeid

Vi mener at skolene kan ha en svært viktig rolle i å bevisstgjøre elevene på tematikken negativ sosial kontroll og æresrelatert vold. Dette kan bidra til å forebygge negativ sosial kontroll.

Vi anbefaler at IMDi går i dialog med Udir for å vurdere om, og i så fall hvordan, negativ sosial kontroll og tilgrensende temaer bør tas inn i undervisningen. Per nå nevnes ikke negativ sosial kontroll eksplisitt i læreplaner, og det kan vurderes hvorvidt dette bør inkluderes i for eksempel læreplanene i samfunnsfag (1. – 10. trinn), samfunnskunnskap (vg1), religion og etikk (vg1 og vg2) samt kristendom, religion, livssyn og etikk (KRLE; 4. – 10. trinn).¹⁵

IMDi og Udir bør i samarbeid vurdere hvilke eksisterende ressurser som kan brukes til å ta opp tematikk knyttet til negativ sosial kontroll og æresrelatert vold i undervisningen og gjøre dette kjent og lett tilgjengelig for skoleansatte. Det er videre viktig at lærere får styrket sin kompetanse i hvordan man legger til rette for gode diskusjoner og refleksjonsarbeid i klasserommet som legger vekt på ytringsfrihet, meningsmangfold og gjensidig respekt – også i etiske og moralske spørsmål.

Foreldresamarbeid

Vi har beskrevet at det er viktig å involvere foreldre i arbeid mot negativ sosial kontroll mellom elever i skolen. For å lykkes med dette, er det svært viktig å arbeide for å ha en god relasjon mellom foreldrene og skolen. Et godt samarbeid med hjemmet er en viktig ressurs for skolen og er nedfelt i opplæringsloven. Samarbeidet er et gjensidig ansvar mellom hjem og skole, men det er skolens ansvar å legge til rette.

På skoler hvor negativ sosial kontroll mellom elever er en utfordring, anbefaler vi at dette tas opp på de arenaene hvor skolen møter foreldrene. For eksempel bør det være tema på foreldremøter, og det kan være tema på utviklingssamtaler. Det kan også være aktuelt at FAU (Foreldrenes arbeidsutvalg) involverer seg i arbeidet mot negativ sosial kontroll.

---

¹⁵ Se Udires nettsider for en oversikt over deler av læreplanverket der negativ sosial kontroll kan være et relevant tema: [Eksempler fra læreplanverket | udir.no](https://udir.no).

FAU har en viktig rolle for å bidra til et trygt og godt læringsmiljø, og skal blant annet medvirke i planlegging og oppfølging for å fjerne mobbing.

Å etablere et godt foreldre-hjem samarbeid kan være særlig viktig for skoler der deler av elevmassen kommer fra minoritetsmiljøer som kan ha lav tillit til offentlige institusjoner eller liten systemforståelse. Dette er viktig i det spesifikke arbeidet mot negativ sosial kontroll, men det er også viktig for å fremme integrering og inkludering mer generelt.

Mangfoldsrådgiverordningen og internt samarbeid på skolene

Vi finner at mangfoldsrådgivere spiller en viktig rolle i å øke kompetanse og bevissthet rundt negativ sosial kontroll på skolene. Imidlertid varierer det hvor godt forankret mangfoldsrådgiverne er på de ulike skolene, og i hvilken grad de får gjennomført kompetanseheving av ansatte og opplegg i klasserommene for elever, samt når og i hvilken grad de blir involvert i skolemiljø saker.

Vi anbefaler at det jobbes med å sikre bedre forankring av mangfoldsrådgiverne og deres mandat på den enkelte skole. Mangfoldsrådgiveren bør inkluderes i skolens elevtjeneste og være en del av det tverrfaglige arbeidet og interne samarbeidet på skolen. Dette bør også forankres på ledernivå og signaliseres til de øvrige ansatte.

Vi anbefaler videre en styrking av mangfoldsrådgiverordningen. Som et ledd i dette bør det også vurderes å innføre mangfoldsrådgivere på flere ungdomsskoler, for å kunne øke innsatsen for forebygging og tidlig avdekking av saker. Her vil det imidlertid være naturlig å avvente resultatene av den pågående følgeevalueringen av pilotprosjektet om mangfoldsrådgivere på ungdomsskoler og voksenopplæringsentre.¹⁶

Vi anbefaler at skolene, både i sitt generelle skolemiljøarbeid og i arbeidet mot negativ sosial kontroll mellom elever, legger vekt på voksentetthet i elevmiljøet, gode relasjoner mellom ansatte og elever, samt å bygge tillit hos både elever og deres foresatte. I tillegg bør det legges vekt på godt tverrfaglig samarbeid internt, informasjonsutveksling mellom ansatte og lav terskel for å drøfte saker. Dette krever imidlertid både tid og ressurser, og det kan være nyttig å etablere faste strukturer for slikt internt samarbeid.

Arbeid mot negativ sosial kontroll på skoler med høy andel elever med minoritetsbakgrunn

Vi ser at arbeid mot negativ sosial kontroll mellom elever er særlig aktuelt på skoler eller linjer med høy andel elever med minoritetsbakgrunn. Vi anbefaler at det på disse skolene eller linjene jobbes systematisk med både bevisstgjøring og kompetanseheving rundt negativ sosial kontroll.

Vi anbefaler videre at disse skolene og linjene jobber med å aktivt kartlegge hvorvidt det utøves kontroll blant elevene og hva denne kontrollen går ut på. På disse skolene kan det også være aktuelt med en bred innsats mot kontroll blant elevene, som gjerne kan inkludere undervisningsopplegg og diskusjoner i klassene, informasjon til og involvering av foreldre, kompetanseheving av lærere og andre skoleansatte og samarbeid med for eksempel trossamfunn og relevante minoritetsorganisasjoner.

Større fokus på miljøer og trossamfunn i arbeidet mot negativ sosial kontroll

Negativ sosial kontroll mellom elever skjer, som vi har sett, ofte i forlengelse av negativ sosial kontroll i minoritetsmiljøer og trossamfunn. Vi mener derfor det bør rettes en større

---

¹⁶ Se mer informasjon om følgeevalueringen på: [Følgeevaluering av pilotprosjekt om minoritetsrådgivere på ungdomsskoler og voksenopplæringsentre - OsloMet](#).

innsats mot slike grupper og miljøer i det mer generelle arbeidet mot negativ sosial kontroll. Dette kan gjøres gjennom mer oppsøkende arbeid og samarbeid med innvandrersamfunn, religiøse organisasjoner og trossamfunn for å spre informasjon og øke bevisstheten om negativ sosial kontroll og æresrelatert vold, og hvilke konsekvenser dette har. Dette vil kunne bidra til å forebygge negativ sosial kontroll generelt – og også negativ sosial kontroll i ungdomsmiljøer og på skolen.

Litteratur

- Als Research (2011) *Ung i 2011 – Nydanske unges oplevelse af social kontrol, frihed og grænser*. Hentet fra: <https://www.alsresearch.dk/uploads/Publikationer/Ung-i-2011-Rapport.pdf>.
- Als Research (2014) *Kønsroller og social kontrol blandt unge med etnisk minoritetsbaggrund*. Hentet fra: [Koensroller og social kontrol rapport.pdf \(alsresearch.dk\)](https://www.alsresearch.dk/Koensroller_og_social_kontrol_rapport.pdf).
- Als Research (2018) *Omfang og karakter af negativ social kontrol i grundskolens 6.-8. klasse*. Hentet fra: https://www.socialkontrol.kk.dk/sites/default/files/2021-01/Rapport_social%20kontrol%20i%20grundskolen_Als%20Research.pdf.
- Bergene, A. C., Vika, K. S., Lynnebakke, B., Ramberg, I. og Wollscheid, S. (2022). *Spørsmål til Skole-Norge. Analyser og resultater fra Utdanningsdirektoratets spørreundersøkelse til skoler og skoleeiere våren 2022*. Nifu. <https://nifu.brage.unit.no/nifu-xmlui/bitstream/handle/11250/3001772/NIFUrapport2022-11.pdf?sequence=6>
- Bredal, A. (2011) *Mellom makt og avmakt. Om unge menn, tvangsekteskap, vold og kontroll*. Oslo: Institutt for samfunnsforskning, 2011:4.
- Bredal, Bråten, Jesnes og Strand (2015). Et blikk inn i skolen. Minoritetsrådgivere sett fra brukeres ståsted. Fafo-rapport 2015:40.
- Bråten, B. og Elgvin, O. (2014) *Forskningsbasert politikk? En gjennomgang av forskningen på tvangsekteskap, kjønnslemlestelse og alvorlige begrensninger av unges frihet, og av de politiske tiltakene på feltet*. Fafo-rapport 2014:16.
- Bredal, A. og Melby, E.R. (2018) *Sårbarhet og styrke. Barnevernets møte med minoritetsjenter utsatt for vold og sterk kontroll*. NOVA-rapport 9/18. Oslo.
- Bredal, A. og Skjerven, L.S. (2007) *Tvangsekteskapsaker i hjelpeapparatet. Omfang og utfordringer*. Senter for kvinne og kjønnsforskning, Universitetet i Oslo.
- Darvishpour, M., Lahdenperä, P. og Lorentz, H. (2010) *Hedersrelaterad problematik i skolan – en kunskaps- och forskningsöversikt*. Rapport XII från Delegationen för jämställdhet i skolan, SOU 2010:84. Hentet fra: <https://www.regeringen.se/contentassets/71699e859ddb4d74a037f1c3903f584d/hedersrelaterad-problematik-i-skolan---en-kunskaps--och-forskningsoversikt-sou-201084>.
- Deloitte (2019) *Evaluering av nytt kapittel 9 A i opplæringsloven*. H. entet fra: [Evaluering av nytt kapittel 9 A i opplæringsloven \(udir.no\)](https://www.udir.no/evaluering-av-nytt-kapittel-9-a-i-opplæringsloven)
- Eqgebo, H., Stubberud, E. og Karlstrøm, H. (2018) *Levekår blant skeive med innvandrerbakgrunn i Norge*. Nordlandsforskning. NF rapport nr. 9/2018
- Farstad, C. og Odden, K. (2015) *Konfliktarbeid i skolen – med gjenopprettende tilnærming*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Friberg, J. H. og Bjørnset, M. (2019) *Migrasjon, foreldreskap og sosial kontroll*. Fafo-rapport 2019:01
- Følner et al. (2018) Følner, B., Johansen, S. A. & Hansen, G. E. (2018). *Unge s oplevelser af negativ social kontroll*. Rapport. ALS research.
- Gladdens, R.M., Vivolo-Kantor, A.M., Hamburger, M.E. og Lumpkin, C.D. (2014) *Bullying Surveillance Among Youths: Uniform Definitions for Public Health and Recommended Data Elements, Version 1.0*. Report, Atlanta, GA: National Center

for Injury Prevention and Control, Centers for Disease Control and Prevention and U.S. Department of Education.

- Göller (2020) *Begrepet negativ sosial kontroll i en juridisk kontekst*. UiA Handelshøyskolen.
- Hafstad, G. S. og Augusti, E. M. (2019) *Ungdoms erfaringer med vold og overgrep i oppveksten: En nasjonal undersøkelse av ungdom i alderen 12 til 16 år*. NKVTS-rapport 4/2019. Oslo: Nasjonalt kunnskapssenter om vold og traumatisk stress.
- Helgeland, A., Lund, I. og Vik, K. (2022) ««Jeg er en skam for verden» - Mobbingens konsekvenser og skammens betydning», tidsskrift
- Holm, A., Danielsen, Å.Ø., Leirvik, M.S. og Aasland, A. (2022) *Vil gjerne vite mer: Kompetanse om negativ sosial kontroll og æresrelatert vold blant ansatte i opplærings- og integreringstjenestene*. NIBR-rapport 2022:15.
- IMDi (2011). Ikke bare tvangsekteskap. En artikkelsamling. Sluttrapport fra IMDi's arbeid med handlingsplan mot tvangsekteskap 2008-2011.
- IMDi (2021) Rapport for minoritetsrådgivernes og integreringsrådgivernes arbeid første halvår 2021. Hentet fra: <https://www.imdi.no/contentassets/bdc85c1d0cbc4c789afc31e5c51d0834/rapport-for-minoritetsradgivernes-og-integreringsradgivernes-arbeid-forste-halvar-2021.pdf>.
- Justis- og beredskapsdepartementet (2017) Retten til å bestemme over eget liv. Handlingsplan mot negativ sosial kontroll, tvangsekteskap og kjønnslemlestelse (2017-2020). Hentet fra: https://www.regjeringen.no/contentassets/e570201f283d48529d6211db392e4297/handlingsplan_rettet-til-a--bestemme-over-eget-liv.pdf.
- Kompetanseteamet mot tvangsekteskap, kjønnslemlestelse og negativ sosial kontroll (2022). Årsrapport.
- Kavli, H.C. (2007) *En felles fritid? Livet etter skoletid blant barn og unge i Oslo*. Fafo-rapport 2007:22.
- Košuta, M. (2018) «Av og til kunne jeg ønske jeg hadde en hijab å skylde på eller noe som gjør meg synlig»: En institusjonell etnografisk studie av sosial kontroll. Masteroppgave, Universitetet i Agder. Hentet fra: <https://uia.brage.unit.no/uia-xmlui/handle/11250/2564907>.
- Kunnskapsdepartementet (2021) *Frihet fra negativ sosial kontroll og æresrelatert vold (2021-2024)*. Hentet fra: <https://www.regjeringen.no/contentassets/bf09aa64a96c4d5e8a69abd4c723f8e9/212002-kd-handlingsplan-mot-negativ-kontroll-og-aesrelatert-vold-web.pdf>.
- Leirvik, Aasland og Staver (2020) Mange vil hjelpe, men hjelper det? En gjennomgang av hjelpetjenester for personer utsatt for negativ sosial kontroll, tvangsekteskap og kjønnslemlestelse. NIBR-rapport 2020:5.
- Lund, I., Helgeland, A. og Kovac, V.B. (2017) «På vei mot en ny forståelse av mobbing i et folkehelseperspektiv», *Acta Didactica Norge*, 11(3): sidetall
- Lynggaard, T. (red.) (2010) *Likestilling og minoritetsungdom i Norden med fokus på sosial kontroll*. Arbeidspapir. Nordisk institutt for kunnskap om kjønn – NIKK.
- Mossige, S. og Huang, L. (2019) «Ungdoms utsatthet for flere typer alvorlige hendelser», i Skjørtén m.fl. (red.) *Vold i nære relasjoner. Forståelser, konsekvenser og tiltak*. Universitetsforlaget.

- Nye (1958) *Family relationships and delinquent behavior*. John Wiley
- Olweus, D. (1997) *Mobbing I skolen: Hva vi vet og hva vi kan gjøre*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Proba (2021) Omfang av negativ sosial kontroll. Proba-rapport 2021-10.
- Proba (2022) Negativ sosial kontroll og æresrelatert vold gjennom sosiale medier. Proba-rapport
- Proba (2023) Kunnskapsgrunnlag om etterlevelse av opplæringsloven. Proba-rapport 2023-8.
- Rambøll (2018) Litteraturstudie om forebyggelse af negativ social control I dagtilbud, fritidstilbud, grundskole og på ungdomsuddannelserne. Hentet fra: [Report \(uvm.dk\)](#).
- Rexvid, D. og Schlytter, A. (2012) "Heroes, Hymens and Honour: A Study of the Character of Attitude Change among Male Youth with Their Roots in an Honour-Based Context", *Review of European Studies* 4(2): 22-32.
- Schlytter, A., Högdin, S., Ghadimi, M., Backlund, Å. og Rexvid, D. (2009) *Oskuld och heder. En undersökning av flickor och pojkar som lever under hedersrelateras kontroll i Stockholm stad – omfattning ock karaktär*. Stockholm Stad.
- Schott, R.M. og Søndergaard, D.M. (2014) *School bullying: New theories in context*. Cambridge University Press.
- Skoglund et al. (2008) Skoglund, A., Sveinhall, A.T., Paulsen, M. og Lien, I.-L. (2008) Religiøse grupper og bruddprosesser: Kunnskapsstatur, erfaringer og hjelpebehov. NKVTS rapport 2008:3. Hentet fra: <https://www.nkvts.no/content/uploads/2015/08/religiosegrupper.pdf>.
- Smette, Hyggen og Bredal (2021) «Foreldrerestriksjoner blant minoritetsungdom: Omfang og mønstre i og utenfor skolen», *Tidsskrift for samfunnsforskning* 62(1): 5-26.
- Solberg, M.R. og Olweus, D. (2003) "Prevalence Estimation of School Bullying with Olweus Bully/Victim Questionnaire", *Aggressive Behaviour* 29: 239-268.
- Stark, E. (2012) "Re-presenting Battered Women: Coercive Control and the Defense of Liberty". Hentet fra: https://www.stopvaw.org/uploads/evan_stark_article_final_100812.pdf.
- Søndergaard, D.M. (2012) "Bullying and social exclusion anxiety in schools", *British Journal of Sociology of Education* 33(3): 355-372.
- Thornberg, R. (2011) "She's Weird! – The Social Construction of Bullying in School: A Review of Qualitative Research", *Children and Society* 25: 258-267.
- Trampe-Ewert, K. (2021) ««Homo» og «hore»: om betydningen av kjønns- og homonedsettende språk for skeive ungdommers psykiske helse», *Tidsskrift for ungdomsforskning* 2(1-2021): 61-79.
- Ugelvik (2019) *Sosial kontroll*. Oslo: Universitetsforlaget
- Wendelborg (2022) Mobbing og arbeidsro i skolen. Analyse av Elevundersøkelsen skoleåret 2021/22. NTNU Samfunnsforskning.
- Wikan (2003) *For ærens skyld: Fadime til ettertanke*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Øverlien, C. (2018) «Våld mellan ungdomar i nära relationer: Digitale medier och utövande av kontroll», *Socialvetenskaplig tidskrift* 25(1): 67-86.

